

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

NEOLİTİK DÖNEMDE GÜNEYDOĞU
ANADOLU BÖLGESİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN **HAZIRLAYAN**
Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ **Muammer ÖZDEMİR**
ELAZIĞ-2015

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİ ÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

NEOLİTİK DÖNEMDE GÜNEYDOĞU ANADOLU
BÖLGESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

HAZIRLAYAN

Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ

Muammer ÖZDEMİR

Jürimiz, tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans / doktora tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. Prof. Dr. **Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ**

2. *Yrd. Doç. Dr. Tamer Yılmaz*

3.

4.

5.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

NEOLİTİK DÖNEMDE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ

Muammer ÖZDEMİR

Fırat üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Eski Çağ Tarihi Bilim Dalı

ELAZIĞ – 2015, Sayfa: XI+207

“Neolitik Dönemde Güneydoğu Anadolu Bölgesi” adlı tez konumuzda Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki merkezleri Çanak Çömleksiz Neolitik dönem ve Çanak Çömlekli Neolitik dönem çerçevesinde inceleyeceğiz.

Anadolu tarih boyunca pek çok medeniyete ve millete ev sahipliği yapmıştır. Bulunduğu konum, yer altı ve yer üstü kaynakları, coğrafyanın elverişli olması, ikliminin yerleşmeye uygun olması gibi pek çok etken Anadolu’da yerleşimi kolaylaştırmıştır.

Anadolu coğrafyasında Neolitik dönem için en önemli bölge şüphesiz Güneydoğu Anadolu Bölgesi’dir. Verimli Hilal olarak adlandırılan bu bölge insanların günümüzden on binlerce yıl önce yerleşmeye başladıkları ve medeniyet kurdukları bölgedir. Bundan dolayı Güneydoğu Anadolu Bölgesi Neolitik merkezleri çok önem arz etmektedir.

Bu çalışmamızda Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yer alan Şanlıurfa ili başta olmak üzere, Diyarbakır, Gaziantep, Batman, Adıyaman, Siirt illerindeki önemli Neolitik dönem yerleşim yerlerini incelemeye çalışacağız.

Bu merkezlerden elde edilen günlük hayatta kullanılan malzemeler, tapınak merkezleri, mimari kalıntılar, yontma el aletleri, hayvan ve bitki kalıntıları, iskeletler, heykeller vs. gibi pek çok eser ile döneme hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

İnceleyeceğimiz dönem yaklaşık olarak M.Ö. 10.500- ile M.Ö. 7000 arası dönemdir. Bu dönemin tüm özelliklerini bulabileceğimiz Güneydoğu Anadolu Bölgesi yapılan kazılarla ve yüzey araştırmalarıyla çok önemli materyalleri tarih ve arkeoloji ilmine sunmuştur.

G.A.P. Projesi ve Ilısu Barajı Kurtarma Kazıları çerçevesinde bazı tespit edilen yerler kazılmış, bazılarının ise sadece yüzey araştırması yapılmıştır.

Neolitik Dönem insanlığın atılım yaptığı önemli dönemlerden birisidir. Anadolu’da ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi bu açıdan çok kıymetlidir.

Anahtar Kelimeler: Güneydoğu Anadolu, Neolitik dönem, Çanak çömlek

ABSTRACT**Master Thesis**

Muammer ÖZDEMİR

“The Southeastern Anatolia Region in Neolithic Period”

The University Of Fırat

The Institute Of Social Science

Department of Ancient History

In this thesis subject called “The Southeastern Anatolia Region in Neolithic Period”, we will examine the centers in the Southeastern Anatolia Region as Neolithic Period with pots and Neolithic Period without pots.

The Anatolia has been home to many civilizations and many nations in the course of the history. Many factors, such as its location, underground and aboveground sources, suitable geography and suitable climate, made the settling easy in Anatolia

In the geography of Anatolia the most important region of the Neolithic Period is definitely the Southeastern Anatolia Region. The region called Fertile Crescent is the region on which people started to settle and found civilizations tens of thousands of years before our time. Therefore the Neolithic centers of the Southeastern Anatolia Region are very important.

In this study we will try to examine the important Neolithic period settlements of Southeastern Anatolia Region which are located in the cities of Diyarbakır, Gaziantep, Batman, Adıyaman, Siirt and mostly in Şanlıurfa.

We will try to highlight to the period by means of the daily used materials, temple centers, architectural remaining, curved hand tools, animal and plant remaining, skeletons, sculptures, etc. which were obtained from these centers

The period we will examine is the period about between 10.500 and 7000 BC. The Southeastern Anatolia Region, in which we can find all the features of the period, has provided very important materials to the sciences of the history and the archeology by the excavations and surface explorations.

Some places, which were found in the area, were excavated; some were just superficially explored during the Saving Excavations of G.A.P Project and Ilisu Dam.

The Neolithic Period is one of the important eras in which mankind showed development. For this reason, The Southeastern Anatolia Region is similarly a very important region in Anatolia.

Key words: Southeastern Anatolia, Neolithic Period, pots

İÇİNDEKİLER

ONAY	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER.....	V
RESİMLER LİSTESİ.....	VII
ÖN SÖZ	X
KISALTMALAR LİSTESİ	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. NEOLİTİK DÖNEMİN GENEL ÖZELLİKLERİ, NEOLİTİK DÖNEMDE ANADOLU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU

1.1. Neolitik Dönem	10
1.2. Anadolu’da Neolitik Dönem	16
1.3. Neolitik dönemde Güneydoğu Anadolu Bölgesi	22

İKİNCİ BÖLÜM

2. NEOLİTİK DÖNEMDE ŞANLIURFA

2.1. Mezra–Teleilat.....	26
2.1.2. Göbeklitepe.....	30
2.1.3. Nevalı Çori	64
2.1.4. Gürcü Tepe	80
2.1.5. Akarçay Tepe.....	83
2.1.6. Bozova Yerleşmeleri.....	88
2.1.7. Söğüt Tarlası.....	88
2.1.8. Biris Mezarlığı.....	88
2.1.9. Yeni Mahalle Höyüğü.....	89
2.1.10. Karahan Tepe	93
2.1.11. Sefer Tepe.....	97
2.1.12. Hamzan Tepe.....	101
2.1.13. Taşlı Tepe	105

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NEOLİTİK DÖNEMDE BATMAN, SİİRT, MARDİN, GAZİANTEP ve ADIYAMAN

3.1. Diyarbakır	109
3.1.1. Hakemi Use	109
3.1.2. Çayönü	112
3.1.3. Giryan\ Gri Hami	137
3.1.4. Gri Havsarık	138
3.1.5. Gölbent Mevkii	138
3.1.6. Papaz Gölü	138

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.NEOLİTİK DÖNEMDE GÜNEYDOĞU

4.1. Batman	162
4.1.1. Hallan Çemi	162
4.1.2. Nevala Denik	171
4.1.3. Demirköy	172
4.2. Siirt	176
4.2.1. Gusir Höyük	176
4.3. Mardin	180
4.3.1. Boncuklu Tarla	180
4.4. Gaziantap	184
4.4.1. Sakçagözü Mevkii	184
4.5. Adıyaman	186
4.5.1. Gritille	186
4.5.2. Hayaz Höyük	190
4.5.3. Levzin Höyük	191
KAYNAKLAR	195
ÖZGEÇMİŞ	207

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Mezra Teleilat Üstten Görünüm.....	26
Resim 2: Mezra Teleilat Üstten Görünüm.....	27
Resim 3: Mezra Teleilat Küçük Heykelcik-Taş Eserler.....	29
Resim 4: Göbeklitepe'nin Coğrafi Konumu	30
Resim 5: Göbeklitepe Genel Görünüm.....	37
Resim 6: Göbeklitepe Aslan Tasvirli T Dikilitaş.....	38
Resim 7: Göbeklitepe Dikilitaş Yandan Görünüm.....	40
Resim 8: Göbeklitepe A Yapısı Dikilitaş.....	41
Resim 9: Göbeklitepe B Yapısı Tilki Tasvirli Dikilitaş.....	42
Resim 10: Göbeklitepe C Yapısı Domuz ve Ördek Tasvirli Dikilitaş	44
Resim 12: Göbeklitepe D Yapısı.....	47
Resim 13: Göbeklitepe D Yapısı.....	48
Resim 14: Göbeklitepe D Yapısı Dikilitaş.....	48
Resim15: Göbeklitepe Batı Çevre Duvarı	51
Resim 16: Nevali Çori Höyük Planı.....	66
Resim 17: Nevali Çori Höyük Planı.....	66
Resim 18: Nevali Çori İnsan Kafa Betimlemesi	68
Resim 19: Nevali Çori Heykel.....	69
Resim 20: Nevali Çori Heykel.....	72
Resim 21: Nevali Çori Kabartma Betimleme	76
Resim 22: Nevali Çori Sivri Taş Eser	77
Resim 23: Nevali Çori Yerleşim Alanı Üstten Görünüm	79
Resim 24: Nevali Çori Yerleşim Alanı Üstten Görünüm	80
Resim 25: Gürcü Tepe Üstten Görünüm.....	81
Resim 26: Gürcü Tepe Yerleşim Alanı.....	82
Resim 28: Akarçay Tepe Üstten Görünüm.....	85
Resim 29: Akarçay Tepe Kap Kaçak	86
Resim 30: Akarçay Tepe Çizgili Taş Eser	87
Resim 31: Biris Mezarlığı Genel Görünüm.....	89
Resim 32: Yeni Mahalle Kazı Alanı Üstten Görünüm	90
Resim 33: Yeni Mahalle Genel Görünüm.	91

Resim 34: Yeni Mahalle Taş Eser	92
Resim 35: Karahan Tepe Genel Görünüm.....	94
Resim 36: Karahan Tepe T Biçimindeki Dikilitaş	95
Resim 37: Karahan Tepe Yerleşim Alanı Taş	97
Resim 38: Sefer Tepe Genel Görünüm	98
Resim 39: Sefer Tepe T Biçiminde Stel.....	99
Resim 40: Sefer Tepe Toprağa Gömülü Dikilitaşlar.....	100
Resim 41: Hamzan Tepe Genel Görünüm.....	101
Resim 42: Hamzan Tepe Yerleşim Alanı	102
Resim 43: Hamzan Tepe Yerleşim Alanı	103
Resim 44: Hamzan Tepe Taş Aletler	104
Resim 45: Tepe Sivri Taş Aletler	106
Resim 46: Taşlı Tepe Vazo Biçimindeki Kaseler	106
Resim 47: Taşlı Tepe El Yapımı Çekirdekler.....	107
Resim 48: Taşlı Tepe Taş Eser	107
Resim 49: Hakemi Use Bölge Haritası	109
Resim 51: Çayönü Genel Plan	116
Resim 52: Çayönü Genel Plan	117
Resim 53: Çayönü Genel Plan	118
Resim 54: Çayönü Genel Plan	119
Resim 55 : Çayönü Taş Eserler, Heykeller	126
Resim 56: Çayönü Eserler,Oturan Kadın Heykeli	127
Resim 57: Çayönü Üstten Görünüm	130
Resim 58: Körtik Tepe Bölge Haritası.....	139
Resim 59: Körtik Tepe Mezar Çanak Çömlek Parçaları.....	143
Resim 60: Körtik Tepe İskelet.....	147
Resim 61: Körtik Tepe Mezar Ölü Armağanları.....	148
Resim 62: Körtik Tepe Hocker Biçiminde İskelet	150
Resim 63: Körtik Tepe Mezar Biçimi	152
Resim 64: Körtik Tepe Çanak Çömlek Parçaları	153
Resim 65: Körtik Tepe İskelet.....	154
Resim 66: Körtik Tepe Yerleşim Alanı	161

Resim 67: Demir Köy Bölge Haritası	173
Resim 68: Demir Köy Taş Eser (mikrolit).....	174
Resim 69: Demir Köy Bitum Süs Eşyası.....	174
Resim 70: Demir Köy Bitum Süs Eşyası.....	175
Resim 71: Gusir Höyük Genel Görünüm.....	176
Resim 72: Gusir Höyük Üstten Görünüm.....	177
Resim 74: Gusir Höyük Kazı Alanı Görünüm	178
Resim 75: Gusir Höyük Kemik Eserler	180
Resim 76: Boncuklu Tarla Taş Eserler	182
Resim 77: Boncuklu Tarla Taş Eserler	183
Resim 78: Boncuklu Tarla Taş Eserler	184
Resim 79: Gritille Bölge Haritası	186
Resim 80: Gritille Karşıdan Görünüm	187
Resim 81: Gritille Taş Eserler	189

ÖN SÖZ

Anadolu tarih boyunca her dönemde pek çok uygarlıklara sahip olması bakımından dünya tarihi açısından hep önemli olmuştur. Anadolu'ya hakimiyet mücadelesi ve bu mücadele sırasındaki kültürel etkileşim, dinsel etkileşim, ticaret faaliyetleri Anadolu'yu eşsiz kılmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi de bu açıdan çok kıymetlidir. Bölge ilk dönemlerden beri cazibe merkezi olmuştur. Tezimizde Neolitik Dönemde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni işlemeye çalıştım. Çünkü bölge bu döneme ait çıkarılan pek çok eserle ve yeniliklerle ön plandadır.

Tezimizde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne ait 7 il de 30 adet kazı ve ören yerini inceleyip çıkarılan malzemelerin tarihi süreç açısından önemini izah etmeye çalıştık. Neolitik döneme ait bu merkezlerden çıkarılan eserler ile o dönem insanların kültürel durumlarını, etkileşimlerini, ticaret hayatlarını, dinsel inanışlarını, ölü gömme geleneklerini, sanata bakış açılarını, hayal dünyalarını, biyolojik yapılarını, mimari yapılarını, geçim kaynaklarını, hayvancılık faaliyetlerini, tarımsal faaliyetlerini vs. Neolitik dönem penceresinden incelemeye çalıştık.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan kazılar ezberleri bozmuştur. Çok daha gizli kalmış yanları açığa çıkmayı beklemektedir. Bu açıdan bölgeye gerekli kıymetin verilmesi gerekmektedir.

Tezimin hazırlık aşamasında desteklerini esirgemeyen, beni yönlendiren, çalışmalarımı dikkatlice inceleyip yol gösteren değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ Bey'e şükranlarımı ve saygılarımı sunarım.

Muammer ÖZDEMİR

KISALTMALAR LİSTESİ

C	: Cilt
Çev	: Çeviri
D. T. C	: Dil tarih ve Coğrafya
İ. Ö.	: İsa'dan Önce
İTÜ	: İstanbul Teknik Üniversitesi
M.Ö	: Milattan Önce
s.	: Sayfa
S	: Sayı
T. T. K	: Türk Tarih Kurumu
T.D.V	: Türkiye Diyanet Vakfı
Edt	: Editör

GİRİŞ

COĞRAFİ MEKÂN OLARAK ANADOLU

Tarihi çağlardan itibaren Anadolu'ya ‘‘Anatolia’’ ismi verilmektedir. Bir kavmin tarihi coğrafi şartları ile sıkı sıkıya ilişki içerisinde olduğundan o bölgenin coğrafi şartlarını da iyi bilmek gerekmektedir. Anadolu, üzerinde bulunduğu konum olarak Asya ve Avrupa'yı bağlayan bir köprü görevi görmektedir. Bu durum doğusundan batısına kadar tüm yerleşmelerde farklı kültür ve medeniyetlerin izlerini taşımasını sağlamış, pek çok imparatorluk, devlet ve millet tarih boyunca Anadolu toprakları üzerinde yaşamıştır. Özellikle medeniyetlerin beşiği kabul edilen, çok büyük imparatorluklara ev sahipliği yapan Mezopotamya bölgesi Anadolu'nun tarihinin gelişmesine de vesile olmuştur¹.

Anadolu'da iklim değişiklikleri 4. Zaman yani Kuvaterner'den itibaren başlamıştır. Günümüzü de kapsayan bu iklim değişiklikleri boyunca 4 adet Buzul Çağı yaşanmış ve bunların arasından sıcak iklimler yer almıştır. Kuvaterner'de meydana gelen iklim değişimlerinin, günümüz coğrafyasının şekillenmesinde, kıyı bölgesinde deltaların oluşmasında, bitki örtüsü ve toprak oluşum sürecinde, yerleşmelerin kurulmasında, hayvanların evcilleştirilmesinde ve en önemlisi tarımsal hayatın oluşması ve gelişmesinde önemi büyüktür².

Anadolu bu iklim değişikliklerinden son derece etkilenmiştir. Özellikle son Buzul Çağ olarak adlandırılan zamanlarda Anadolu'da tarih öncesi insanların yaşamlarında çok önemli değişiklikler olmuştur. Çünkü bu dönemde soğuk ve aşırı kurak bir iklim yaşanmaya başlamıştır. Sıcaklık ortalaması günümüze göre 5° daha düşüktü ve karaların üçte biri buzullarla kaplıydı³.

Anadolu geneline hakim olan soğuk ve kurak iklim koşulları bitki örtüsünü de etkilemiş Anadolu'nun genelinde alçak bölgelerde bozkır bitki örtüsü hüküm sürmeye başlamıştır. Anadolu'da güney bölgelerde verimli hilal denilen bölgede, Adıyaman, Gaziantep, Şanlıurfa çevresindeki mağaralarda, Akdeniz bölgesindeki

¹ Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara, 1998, s.1-3.

² İbrahim Atalay, ‘‘Kuvaterner’deki İklim Değişmelerinin Türkiye Doğal Ortamı Üzerindeki Etkileri’’, *TURQUA- V*, İTÜ Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, Ed. Prof Dr. Okan Tüysüz, Haziran 2005, s. 122-128.

³ Osman Demircan, *Buzul Çağları*, İstanbul, 1984, s. 1-4.

Karain, Öküzini, Beldibi, Belbaşı, İstanbul bölgesinde Yarımburgaz gibi mağaralarda dönem insanı yaşamlarını sürdürmüşler, geçimlerini bölge şartlarına göre avcılık-toplayıcılıkla sağlamışlardır⁴.

Anadolu günümüzde olduğu gibi tarih öncesi dönemde de akarsularla parçalanmıştır. Bu durum verimli ovalar oluşturmuş ve çiftçilik cazip hale gelmiştir. Kuzey Anadolu platosunda Kızılırmak ve Sakarya, batıda Gediz ve Büyük Menderes, doğuda Fırat ve Dicle, kuzeyde Çoruh, Aras, güneyde Seyhan ve Ceyhan nehirleriyle çevrilidir. Bu durum iklim ve bitki örtüsünü de etkilemiştir. Erken ve Orta Holosen’de iklim uzun süre boyunca nemli şartların hüküm sürdüğü bir devire girmiştir. Göl tabanlarındaki katmanlar incelendiğinde günümüzden daha farklı bitki örtüsüyle karşılaşabiliriz. Geçmişe ait yağış ve iklim kayıtlarını muhafaza eden ağaç halkaları da geç dönem Holosen evrelerinin yeniden yorumlanmasına katkı sağlamıştır⁵.

Anadolu yarımadasında çeşitli uygarlıkların yerleşmesi ve gelişmesinde Anadolu’nun çeşitli jeomorfolojik özellikleri etkili olmuştur. Üç tarafının denizlerle çevrili olması, Orta Anadolu’nun denizden ortalama 1000 metre yüksekte olması, kuzey ve güneyde bulunan sıra dağlar, bereketli vadileri, doğudan batıya genişlemesi gibi sebepler Anadolu’nun, tarihin her döneminde göz önünde olmasını sağlamıştır. Özellikle dağların doğu-batı şeklinde yer alması ve dağlar vasıtasıyla kapalı bölge oluşumu Anadolu’ya tarih boyunca tek bir devletin veya otoritenin tek başına hakim olmasını engellemiştir. Hatta Hitit, Luvi, Frig, Lidya, Hellen, Roma gibi pek çok devlet birbirinden büyük farklılıklar göstermiştir⁶.

Anadolu’nun kuzeyden ve güneyden yüksek sıradağlar ile çevrili olması ve bu dağlardan kuzeyde Kop ve Zigana Geçitleri gibi, Güney Anadolu da Gülek Geçidi, Beylan Geçidi, Arslanlı Bel Geçitleri gibi nadir geçitlerle Anadolu’nun iç kısımlarına ulaşılabilmesi Anadolu’yu kapalı bir kutu haline getirmiştir. Çünkü bu geçitler birçok kavim göçüne engel olmuştur. Bu dağlar vasıtasıyla Anadolu’da yaşayan milletler başka kültürlerle çok fazla etkileşim de olmamıştır. Örneğin

⁴ İbrahim Atalay; “Kuvaterner’deki İklim Değişmelerinin Türkiye Doğal Ortamı Üzerindeki Etkileri”, *TURQUA- V*, İTÜ Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, Ed. Prof Dr. Okan Tüysüz, Haziran 2005, s. 123.

⁵ Jak Yakar, *Eski Anadolu Toplumunun Arkeolojideki Yansımaları*, İstanbul, 2014, s. 13.

⁶ Ekrem Akurgal, *Anadolu Tarihinin Oluşumunda Jeomorfolojik Özelliklerin Rolü*, “İÜ Ed. Fak., *Anadolu Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 1986, s. 22-29.

Karadeniz’de kabileler halinde yaşayan insanların başka kavimlere ulaşması ve onları kültürel yönden etkilemesi mümkün olmamıştır. Örneğin Doğu Anadolu’da kurulan ve uzun süre hakimiyet süren Urartu Devleti bulunduğu coğrafyanın da etkisiyle Asur Krallığına boyun eğmemiştir⁷.

Uygarlıkların oluşmasında coğrafi şartların, iklimin ne kadar etkili olduğu tartışılmıştır. İklim uygarlığın oluşmasında sosyal, politik ve ekonomik öğelerle etkileşim içerisinde. Örneğin Küçük Buzul Çağı’nda sıcaklıklar düşmüş, yağışlar azalmış, tarımda verim hızla düşmüştür. Bunun sonucunda insanlar yeni üretim metodları ve kaynakları kullanmaya başlamıştır. Bu durum yazarları ve sanatçıları da etkilemiş ve o dönem eserlerinde soğuk etkiler yansıtılmıştır⁸.

Tarihin en eski dönemlerinden itibaren coğrafya ve iklim insanlık açısından en belirleyici etkenlerden biri olmuştur. Barınma, yaşam şartları, yiyecek ve giyecek, ekonomik, sosyal, askeri ve kültürel faaliyetlerde coğrafya, iklim ve dolayısıyla su çok önemli olmuştur. Paleolitik Çağ’da barınma ve yaşama ihtiyaçlarını birinci derecede etkileyen iklim, insanları mağaralarda yaşamaya ve avcılık toplayıcılık yapmaya itmiştir. Mezolitik Çağ’da şartlar iyileşmeye başlamış iklim yumuşamaya faaliyetler değişmeye başlamıştır. İnsanlar mağaralardan kulübelere ve barınaklara geçmiş tarımsal faaliyetlerin temelleri atılmaya başlanmıştır. Neolitik dönemde ise iklim ve coğrafyanın, akarsu ve verimli arazilerin önemi çok daha artmış, insanlar daha iyi şartlarda ürün ekip verim almış köyler kurmuşlardır. Bu etki günümüze kadar devam etmektedir. Günümüzde Karadeniz Bölgesi’nin coğrafi şartları ve iklimi bölge insanını çay tarımına yönlendirmektedir. Yine Doğu Anadolu’da soğuk iklim tarımı olumsuz etkilemekle beraber yağışların bol olması büyükbaş hayvancılığı geliştirmiştir.

1. Neolitik Dönemden Önce Anadolu

İnsanoğlunun Anadolu’daki tarihsel süreci Paleolitik döneme kadar dayanmaktadır. Eski Taş Çağı da denilen bu döneme insanlar yaşam şartlarına ayak uydurmaya çalışmışlar, geniş coğrafyalara yayılarak seyrek nüfusla yaşamlarını

⁷ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi, En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar*, Bursa, 2013 s. 3-4.

⁸ Mehmet Ali Özdemir, “İklim Değişimleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 175.

idame ettirmişlerdir. Bu devirde insanlar kültür seviyesi olarak avcılık ve toplayıcılık ile yaşamlarını sürmüşler, yiyeceklerini temin etmek için tüm gün dolaşıp geceleri de mağara yada ağaç kovuklarında sığınmışlardır. Fakat insanları hayvanlardan ayıran mucizevi özellik zekadır. Bu zeka geçimlerini sağlamak için avlanmayı beraberinde getirmiş, dönemin şartlarına göre sivri aletler ve taşlardan oluşan basit silahlar üretmişlerdir⁹.

Paleolitik dönem alt, orta, üst olmak üzere 3 bölüme ayrılır. Bu dönemler taş teknolojisinin gelişimine bağlı olarak ayrılır. Bu basit taş veya ahşap aletler giderek üçgen ağızlı yonga çıkarmak için kullanılan ‘‘Mousterien Uç’’ olarak bilinen silahlara dönüşmüştür. Üst Paleolitik dönemde ise dilgi gibi taş aletler, geyik boynuzları, hayvan kemiklerinden ve fildişinden yapılan aletler kullanılmıştır. Anadolu’daki ilk köy topluluklarının Epi-Paleolitik alt katmanları üzerinde yapılan arkeolojik araştırmalarda Karadeniz’den Akdeniz’e, Kapadokya’dan Ege’ye kadar uzanan çok sayıda bölge hakkında bilgiler vermektedir. Ege Beşparmak Dağı, Latmos, Kapadokya, Kaletpe Deresi, Konya Ovası, Pınarbaşı da dahil olmak üzere çok sayıda bölge Paleolitik döneme kadar uzanmaktadır¹⁰.

Anadolu’da Paleolitik Çağ’ın en eski yerleşim yeri İstanbul’da Küçük Çekmece Gölü’nün kuzey ucundaki Yarımburgaz Mağarasıdır. Bu mağara iki oyuktan oluşmaktadır. İlk mağara kördür, ikincisi ise 600 metre uzunluğunda büyük bir mağaradır. Toplamda Roma-Bizans dönemi de dahil olmak üzere alt Paleolitikten itibaren tüm katmanları içerir. Taş eserler insan kemikleri ve hayvan kemikleri gibi buluntular vardır. Diğer önemli mağara ise Karain Mağarası’dır. Antalya yakınlarında olan bu mağara 8 büyük boşluktan oluşur. İnsanlar her evrede bu mağaralara sığınmışlardır. Alt Paleolitik Çağ’a ait kemik ve taş kalıntılar, Orta Paleolitik çağa ait odun ve yanmış kemik kalıntıları bulunmuştur. Orta Paleolitik Çağ’da artık iyice ustalaşmış avcılar ortaya çıkmıştır. Üst Paleolitik Çağ’da ise hava gittikçe soğumuş olmasına rağmen insanlar avcılıkta çok daha uzmanlaşmış, taş aletler çok gelişmiş ve insan zekası bulunan kalıntılarda daha da ortaya çıkmıştır. Özellikle iğne ve bız gibi aletler insan zekasının somut göstergesi olmuştur. Antalya Karain ve Öküzini gibi mağaralarda büyük ihtimalle dinsel terimleri simgeleyen

⁹ Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara, 1998 s. 1-3.

¹⁰ Jak Yakar, *Eski Anadolu Toplumunun Arkeolojideki Yansımaları*, İstanbul, 2014,s. 17.

hayvan motifleri çizilmiştir. Adıyaman Palanlı ve Kar yakınlarındaki Camuşlu da mağara resimlerine rastlanılır. Hakkari’de Tirişin Yaylası’nda ve Cilo Dağları’nda Gevaruk da binlerce kaya resimleri bulunmuştur¹¹.

Paleolitik Çağ’da çakmak taşının yanı sıra obsidyen başta olmak üzere kuvars taşı işlenerek delici, kazıyıcı ve kesici aletler ortaya konmuştur. Bu dönemde karşımıza çıkan başka bir alet türü ise ok ve mızrak uçlarıydı. Bunlar taşlardan yapılmıştır. Hızlı koşan hayvanları avlayabilmek için insanoğlu zekasıyla zamanla çok farklı av teknikleri ve silahlar geliştirmiştir.

Anadolu’da Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Paleolitik dönemde Şanlıurfa’da el baltasına benzer aletler bulunmuştur. Fırat’ın etrafında bulunan Paleolitik döneme ait el baltaları ve çeşitli yongalar bulunmuştur. Sadece Şanlıurfa da değil bölgede çoğu yerde çakmak taşları, yongalar ve el baltaları bulunmuştur¹².

Bu dönemde yaşayan insanların temel geçim kaynakları avcılık ve toplayıcılıktır. Bu durum insana hareketli bir yaşam tarzı ve daha geniş çevreye yayılma imkanı sağlıyordu. İnsanların geçim şartları zamanla tarımı zorunlu kılmış olabilir. Çünkü hem nüfus artmış hem de av sıkıntısı çekilmiştir. Bu durum yerleşik hayatın benimsenmesini kolaylaştırmıştır. Tarımın Üst Paleolitik dönemin sonlarına doğru yabani bir şekilde yapıldığını düşünmekteyiz. Çünkü M.Ö 10. 000 ‘lerde Anadolu’nun güneyinde tahıl kalıntılarının olduğunu biliyoruz.

Paleolitik dönemde meydana gelen en önemli değişikliklerden biri de insanların soyutlama yeteneğini geliştirmesidir. Ölümden sonra bir dünyanın varlığını kabul eden, mezarlara armağanlar bırakılması ve ölümlerin gömülmesi basit de olsa bu dönemde soyutlanmanın ilk verileri olarak karşımıza çıkmaktadır¹³. Ayrıca mezarların içinde eşya olup olmaması ölü gömme adetlerinin farklı olması dönemde bir sosyal statüyü göstermektedir.

Mezolitik dönem yani Orta taş dönemi günümüzden yaklaşık olarak 15 bin yıl öncesine dayanır. Bu dönemde dünyanın her yerinde iklim kuşaklarının değişmesiyle havalar ısınmış, denizler yükselmiş ve buzullar erimiştir. Bununla

¹¹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 2002, s. 10-11.

¹² Refakat Çiner, “Gaziantep Çevresinde Bulunan Paleolitik Buluntular”, *Ankara Üniversitesi D. T. C Fakültesi Dergisi*, C.16, S.3-4, Ankara, 1958, s.125-163.

¹³ Recep Yıldırım, *Eskiçağ Tarih ve Uygarlıkları*, İzmir, 2011, s. 26

beraber bitki ve hayvan türleri de değişmeye başlamıştır. Örneğin kalın postlu mamut türü iri hayvanlar yerini daha küçük hayvanlara bırakmıştır. İnsanoğlu da bu döneme ayak uydurmuş ve yaşam biçimini iklime göre belirlemiştir¹⁴.

Bu dönem geçiş dönemidir. Bu dönemde insanlar iklime ve coğrafi şartlara bağlı olarak hayatlarını ya açık havada ya da ağaç ve mağara kovuklarında sürdürmüşlerdir. Geçimlerini avcılık toplayıcılık ile beraber balıkçılık ile sağlamışlardır. Bu dönemde insanlar, obsidyen ve çakmaktaşılarını daha ustaca hazırlamış ve av aletleri olarak kullanmışlardır. Bu sivri aletler tahta, boynuz veya kemik üzerine yerleştirilmişlerdir. Mağaralarda bulunan küçük aletler bu dönem av kültürüne dair önemli ip uçları vermektedir. Bulunan küçük uçlar ok ve yayın kullanılabileceğini göstermektedir.

Bu dönemde Anadolu hakkında çok ayrıntılı bilgiler yoktur. Özellikle geçiş dönemi olduğu için ve Paleolitik ile Neolitik dönem arasında kaldığı için az da olsa buluntular bize dönem hakkında bilgiler verir. Fakat bu ara geçiş döneminin en önemli özelliği Neolitik döneme insanları hazırlamış ve büyük medeniyetlerin temellerini atmıştır. Anadolu'da bu dönemi en iyi yansıtan yerler Antalya Karain, Öküzini, Beldibi, Belbaşı Mağaraları, Gaziantep Şarklı Mağara, Burdur Baradız Mağarası, Şanlıurfa Söğüt Tarlası ve Biris Mağaraları'dır.

Mezolitik dönemde besin alışkanlıkları daha çok protein ağırlıklı değişmektedir. Bitki ve köklerinin beslenme alışkanlığı olarak değişmesiyle üretim toplumuna tarımın başlangıcına zemin hazırlanmıştır¹⁵.

Ayrıca boynuzların ve kemiklerin üzerine sivri taşlar halinde orak benzeri aletlerin de yapılması üretimde biçme işleminin varlığını göstermektedir. Bu dönemin bir başka özelliği de bazı mağara duvarlarında kırmızı boylarla hayvan ve insan resimlerinin yapılmasıdır. Bu resimlerden en önemlisi kayaların üzerine çizilmiş kırmızı aşı boyasıyla yapılan dağ keçisi çizimleridir. Bu durum sanatın ilerlemeye başladığının göstergesidir.

Mezolitik dönemde insanlar büyük ihtimalle geniş gruplar halinde yaşamaya başlamışlardır. Ama genel olarak dönem insanı hakkındaki bilgi mağaralarda

¹⁴ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 2002, s. 14.

¹⁵ Recep Yıldırım, *Eskiçağ Tarih ve Uygarlıkları*, İzmir, 2011, s.27.

bıraktıkları kalıntılardan ibarettir. Anlaşıyor ki besin toplayıcısı olarak hayatlarını idame ettirmişlerdir.

Fizuzan Kınal'a göre bu dönem insanı sularını biriktirmek için çeşitli yollar aramış ve kil tabakasının su geçirmediğini fark etmiş, kuyular açıp içini kil ile sıvamışlardır. Bu sonraki seramik devrimine doğru atılmış en mühim adımdır¹⁶.

Mezolitik dönem Neolitik döneme geçiş evresi olduğu için çok önemlidir. Özellikle Neolitik dönemdeki yenilik ve gelişmelerin bir anda olması beklenemez. Örneğin Göbeklitepe'deki o muhteşem eserlerin Mezolitik dönemden mutlaka geçişi vardır ki kırmızı boya ile yapılan tasvirler bunu kanıtlar. Bu konuda birçok örnek verebiliriz fakat dikkat edilmesi gereken nokta ilk insandan beri insanların ilkel bir varlık değil de beynini sürekli kullanan, imkanlar dahilinde gelişen bir canlı olmasıdır.

Çağımızın ekonomik ve sosyal temelini oluşturan Neolitik dönem ‘‘Yeni Taş Devri’’ veya ‘‘Cilalı Taş Devri’’ olarak adlandırılır. Bu dönemde Anadolu insanının yaşam tarzı tamamen değişmiş, havaların ısınmasıyla ve iklim şartlarının müsaitleşmesiyle tarım yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemin en önemli yapı taşlarından biri de barınak ihtiyacının ve alışkanlıklarının değişmesidir. İnsanoğlu da bu gelişime ayak uydurmuş, beslenebilmesi için yararlı bitki ve hayvan türlerini keşfetmiştir. Üretici bir yapıya sahip olmuştur¹⁷.

Neolitik dönemde insanlar günümüz yaşam biçimlerine daha da yaklaşarak köy toplumuna yakın bir sistem içinde olmuştur. İnsanların yerleşik yaşama alışmasıyla ekonomisi ve alışkanlıkları da değişmiştir. Özellikle yerleşik hayatın getirdiği zorunlulukları uygulamışlar, savunma amaçlı evler inşa etmişlerdir. Ateşi kullanarak kilden çanak çömlek yapmaya başlamışlardır. İnsanlar bir arada yaşarken bu yeni hayatın gerektirdiği şartlarına uyum sağlamak zorunda kalmışlardır.

Neolitik dönemde dini hayatta da önemli değişiklikler olmuştur. Bu duruma paralel olarak o inanın tapınaklarını yapmaya başlamışlardır. Ayrıca dinsel ritüelleri uygulamışlar, Tanrı'ya kurban kesmiş, adaklar sunmuşlar. Ölülerini evlerin altlarına veya mezarlara gömmüşlerdir. Bu bağlamda Güneydoğu Anadolu Bölgesi

¹⁶ Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara, 1998 s. 12.

¹⁷ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 2002, s. 18.

içinde bulunan Neolitik döneme ait Hallan Çemi, Nevali Çori, Çayönü, Göbeklitepe gibi yerler dönemin özelliklerini çok iyi yansıtan medeniyet sahalarıdır.

Toplumlar arasında alışverişler ve göçler sayesinde dinsel alanda olduğu gibi kültürel alanda da etkileşim olmuştur. Bu etkileşim medeniyetin gelişmesine vesile olmuştur. Örneğin Göbeklitepe'deki taşlar üzerine yapılan hayvan tasvirlerinin (Komodo Ejderi) bu yörenin hayvanı olmadığı aşıkardır. O halde bu hayvanın etkileşim ve göçler sayesinde başka toplumlar tarafından bölge halkına tanıtıldığını söyleyebiliriz¹⁸.

Mezolitik dönemden Neolitik döneme geçiş dönemi Anadolu'da Mezopotamya kadar hızlı olmamıştır. Çünkü Neolitik dönem genel olarak ziraat ekonomisine dayanmaktadır. Mısır ve Mezopotamya ekonomisinde Nil nehrinin etkisiyle zirai hayat çok canlıydı. Anadolu'da ise tarım ekonomisi o kadar gelişmemiştir. Daha sonraki dönemde özellikle Fırat ve Dicle Nehirleri'nin geçtiği Anadolu havzalarında tarıma başlanmıştır ve ilk buğday tanesinin de Şanlıurfa Göbeklitepe de bulunduğu bilinmektedir¹⁹. Anadolu'nun düzlük yerlerinde tarım yapmak için yağış beklemek zorunda olan Anadolu insanı yüksek yerlerde ise hayvancılık ile uğraşmaktadır.

Bu dönemde Anadolu'da özellikle de Güneydoğu Anadolu ve İç Anadolu Bölgeleri'nde Neolitik dönem insanının çok belirtileri vardır. Bu çalışmamızda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni ele alıp günümüzden 10. 000 sene önce yaşamış insanların neler düşündüklerini ortaya koymaya çalışacağız?

Neolitik dönemi birden bire ortaya çıkan devrim gibi algılamak yanlış olur. İlk insanlardan itibaren insanoğlu hep bir gelişme sürecinde olmuş günümüzde de devam etmiştir. Yaradılanların en mükemmeline oluşturan insanın geçmişini kara bir sayfa gibi göstermek, hayvandan farkı yokmuş gibi algılamak son derece yanlış olur. Çünkü ilk insandan itibaren insanoğlu beynini kullanıp zorluklarla baş etmeyi bilmiştir.

Anadolu tarih boyunca hep geçiş noktası olmuş, büyük medeniyetlerin gözdesi olmuştur. Çünkü stratejik konumu, yer altı ve yer üstü kaynakları, verimli

¹⁸ Klaus Schmidt, Göbekitepe En Eski Tapınağı Yapanlar, (Çev. Rüstem Aslan), İstanbul, 2007, s. 7.

¹⁹ Klaus Schmidt, Göbekitepe En Eski Tapınağı Yapanlar, (Çev. Rüstem Aslan), İstanbul, 2007, s. 7.

arazileri ve iklimsel müsaitliği pek çok medeniyetin gelip yerleşmesine, büyük imparatorlukların kurulmasına yol açmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

NEOLİTİK DÖNEMİN GENEL ÖZELLİKLERİ, NEOLİTİK DÖNEMDE ANADOLU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU

1.1. Neolitik Dönem

Neolitik Çağ diğer bir deyişle Cilalı Taş Devri günümüzün temelini oluşturan en önemli tarihi dönemdir. Çok uzun süren tarihsel evrelerin kırılma noktasıdır. İnsanların milyon yıldır süren bir yaşam tarzının değişmeye başladığı ve artık göçebe hayattan kalıcı köyler kurmaya yöneldiği bir dönemdir. Bu dönem avcı toplayıcılıktan üretim tarzına dönüşen ve hayvanları evcilleştirip tarımda da kullanan insanoğlu için son derece ehemmiyeti olan bir dönemdir.

Neolitik dönem, insanların tahılı tarımına başladığı, hayvanları evcilleştirdiği, sınıfsal farklılıkların görüldüğü, yerleşik yaşama geçmesiyle son derece gizemli yapıların yapıldığı, çeşitli sanat eserleriyle takip edenleri büyülediği bir dönemdir. Bu dönem devrimlerin atası olarak kabul edilir. Bu dönemdeki yerleşik hayata geçme başarısı beraberinde alet kullanımını, toplumun eğitimde büyük bir sıçrama kaydettiğini, deneyimler kazanıp hayatın her alanında bunu yansıttığını görürüz. Neolitik dönemde eğitim mekanı doğadır. İnsanlar yaşamlarını sürdürmek ve yaradılış gereği ilerlemek için çeşitli zorluklarla mücadele etmek için hep bir uğraş içinde olmuştur. Özellikle dinsel alandaki olgunlaşma her açıdan hissedilmiştir. Dinsel ritüellerden kült binalarına ve ölü gömme teknikleri ve armağanlarından çeşitli objelere kadar insanların bir inanışa sahip oldukları ve bu inanışa sahip çıkmak için çok büyük uğraşlar verdiklerini biliyoruz. Mükemmel yapıların varlığı dönem insanın o yapıları yapmak için bir eğitimden geçmeleri gerektiği düşünülmektedir. Günlük hayatta karşılaşılan çoğu şeyle başa çıkmak için insanların eğitime ihtiyaçları vardı. Bunu da toplumun büyükleri ve ileri gelenleri başarıyla vermişlerdir²⁰.

Dünyada "Neolitik" adlandırılmasının ilk olarak ortaya atıldığı 1865 yılından bu yana bu sözcüğün anlamı sürekli olarak değişmiştir. Arkeolojik anlamda, Neolitik adlandırması, uzun bir süre bir tür yassı baltalarla beraber görülen kültürler için

²⁰ Derya Çığır Dikyol, "Education In Prehistoric Times", *International Journal of Social Science*, Volume 5 Issue 6, p. 160-173, December 2012.

kullanılmıştır. Daha çok Avrupa tarih öncesi kültürleri ile birlikte gelişmeye başlayan bu adlandırma, giderek yerleşik yaşam ve bunun "olmazsa olmazı" olarak öngörülen çiftçiliğin başlangıcı ile birlikte düşünölmeye başlanmıştır. 19. Yüzyılın ortalarına kadar yazıdan önceki dönemleri tanımlayan arkeologların, esas dayanaklarından biri olan çanak çömleğin, Neolitik Çağ ile birlikte başladığı, bunun çiftçi yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğu, üzerinde fazla düşünölmeden kabullenilmiştir. Arkeologlar bu şekilde "Neolitik" kavramını sabit yerleşmeler, açıkılı ya da açıkısız sürtme taş aletler, kilden kap, kaçak yapımı, bitki ve hayvanların evcilleştirilmesi gibi seçilmiş maddi kalıntılarla özdeşleştirirken, doğa bilimcilerin bu konuya ilgisi giderek artmaya başlamıştır. Sorunun temeline inen arazideki sistemli çalışmalar Braidwoodlar ile başlatılmıştır ve ilk olarak, o döneme kadar içeriğinde belirsizlikler taşıyan "Neolitik" kavramını tartışmaya açarak işe başlamışlardır. Kelime anlamı "Yenitaş Devri" gibi yaşamsal açıdan pek bir anlam teşkil etmeyen bu sözcüğün içeriğinde "yerleşik köy yaşantısı", "tarım" ve "hayvancılık" olmak üzere üç bölüme ayrıldığını, bu nedenle bu dönemin "İlk Tarımcı Köy Toplulukları Dönemi" olarak adlandırılmasının daha doğru olacağını ısrarla savunmuşlardır²¹.

Braidwood'a göre; "Arkeologlar uzun sürelele ilişkin buluntuları sınıflandırırken her zaman bölmeyi ve bunları da alt bölümlere ayırmayı severler. Bazı arkeologlar, belki de bir alışkanlık sonucu, bu alt bölümler için Paleolitik, Mezolitik, Neolitik gibi Grekçe adlar kullanmayı tercih ederler. Kulağa çok bilgiççe gelmelerine karşın, Braidwood bunları kullanmaktan kaçınmıştır. Bu sözcükler değişik kişiler için, değişik anlamlar taşıdığı gibi, belirsiz düşünceleri de gizler." demiştir.

Braidwood'a göre; bu ayrım yalnızca besin devşirme kültürüne ilişkin olduğu sonucu çıkardığımız büyük bir grubu oluşturan en eski arkeolojik buluntulara, besin devşirme dönemi demiştir. Evre değil de dönem demesinin nedeni hala tam olarak sona ermediğindendir. Alt bölümlere de evre demiştir²².

Neolitik dönemin temel özelliğı besin üretici toplumların ortaya çıkmasıdır. Önceki dönemlerde avcı-toplayıcı ve göçebe olarak adlandırılabilir insanlar

²¹ Mehmet Özdoğan, "Neolitik Çağ Neolitik Devrim İlk Üretim Toplulukları Kavramının Değişimi Ve Braidwoodlar", *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, VII, 2004, s. 43-50.

²² Robert J. Braidwood, *Tarih öncesi İnsan*, (Çev: B. Altınok). Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

neolitik dönem ile birlikte değişim sürecine girmiş bitkisel ve hayvansal üretime başlamışlardır. İnsanoğlunun bu değişim süreci Paleolitik ve Mezolitik de çok uzun sürse de Neolitik döneme geçiş daha da kolay olmuş ve Neolitik ile beraber insanlar gelişmeye başlamıştır. İlk etapta kili güneşte kurutarak kap yapmaya başlamış, daha sonraları ise tarım ile uğraşıp hayvanı evcilleştirmiş köy topluluğu oluşturmaya başlamıştır. Hayvanlarla iç içe olan ve besin kaynağı olarak hayvanı avlayan bu insanlar zamanla hayvanları evcilleştirmiş ve yerleşik toplumları oluşturmaya başarmıştır. Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'da besin üretimine dayalı sistemin kurallarıyla birlikte oturduğu görülür²³.

İnsanlığın uzun geçmişinde birçok kültür ortaya çıkmış ancak belli bir zaman sonra da kaybolmuştur. Bu kültürlerin tümü geçmişi anlamamız açısından son derece önemlidir. Bunların bazıları günümüze kadar gelen uygarlığın gelişim basamaklarını belirlemiş, yalnızca yaşanılmış olunan bölgeyi değil, günümüzün belirlenmesinde sonuçları bakımından evrensel boyutta etkiler yaratmıştır. Bu basamakların en belirgin olanları "devrim" ya da "sıçrama noktaları" olarak tanımlanan Neolitik Çağ'dır. Bu dönem günümüzden yaklaşık olarak 13. 000 yıl önce başlamış ve 8. 000 yıllarında gelişimini tamamlayarak olgunlaşmıştır²⁴.

Sadece toplumun yaşam biçimi, yedikleri, içtikleri, giydikleri değil düşünceleri ve kültürel anlamda farklılıkları olan Neolitik dönem köklü değişikliklerin olduğu bir süreçtir. Neolitik dönemin ilk evrelerinde tüketiciliğe bağlı olarak göçebe, avcı ve toplayıcı insanların varlığı devam etmektedir. Fakat ileriki dönemlerde iklimi ve doğayı kendi lehine çevirmeyi başaran insanoğlu Gordon Childe'nin dediği gibi Neolitik Devrim oluşturmuştur.

İnsanoğlunun ilk insandan itibaren yaradılış gereği meraklı ve araştırmacı yönü ağır basmıştır. Bu da milyon yıllık birikimin bir sonucu olarak Neolitik Dönemi oluşturmuştur. İlk insandan itibaren hep bir mücadele içinde olan insan, kendini düşmanlardan ve hayvanlardan savunmak için sürekli av teknolojisini ve kendini geliştiren bir süreç yaşamıştır. Bu süreç sonunda iklimin elverişli olması ve yaşam şartlarının değişmeye başladığı zamandan itibaren insanoğlu kendini bu doğaya adapte etmeyi becermiştir. Genel olarak yaşamsal aletler ve av aletleri ile gelişme

²³ Mehmet Özdoğan, "Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ". *Arkeo Atlas*, 2002, s 66.

²⁴ Klaus Schmidt, Göbekitepe En Eski Tapınağı Yapanlar, (Çev. Rüstem Aslan), İstanbul, 2007, s. 7.

sağlanmıştır. Neolitik yaşam olarak tanımlanan çiftçilik yeni aletleri, bu aletlerin yapımı için de yeni teknolojilerin geliştirilmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Neolitik öncesi avcı toplulukların gereksinimi, taşın yongalanmasıyla elde edilen sivri uçlu ya da keskin kenarlı aletlerdi. Çiftçilerin ise ağaç kesebilmek, tahta yontabilmek, toprağı kazabilmek için darbelere dayanıklı farklı bir alet türüne, tahılları öğütebilmek için yüzeyi pürüzlü taşlara, bitkisel besinleri yiyebilmek için ateşe dayanıklı kap kacağa gereksinimleri vardı. Bu gereksinimler, taşlara sürttürülerek biçim verilmesi ve kilin hamur haline getirilip biçim verildikten sonra fırınlanması gibi yeni teknolojilere yol açmıştır. Bu dönemde en çok rastlanan alet türü, bazen celt olarak adlandırılan yüzeyi parlatılmış yassı taş baltalar olduğundan, arkeolojinin ilk zamanlarında bu dönem Cilalı Taş Devri olarak adlandırılmıştır.

Neolitik dönem dünyanın her yerinde aynı anda başlamamıştır. Kimi medeniyet bölgelerinde ve kültür çevrelerinde Neolitik dönem diğer dönemlere göre daha geç başlamış, bu durum bölgeler arası etkileşim ile daha da yayılmıştır. İlk defa Doğu Akdeniz, Kuzey Suriye, Kuzey Mezopotamya, Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu'nun güney kısımlarında "Bereketli Hilal" olarak adlandırılan kısımlarda M.Ö. 10'lerden itibaren değişmeye başlamıştır. Güney ve Orta Anadolu'da Neolitik dönem yaşanırken, Batı ve Kuzey Anadolu'da Mezolitik dönem yaşanmaktaydı. Yani farklı dönemlerde farklı medeniyetler varlıklarını devam ettirmekteydi²⁵.

18. ve 19. yüzyıllarda, özellikle Avrupa'da yapılan kazılar, Neolitik yaşam biçimi olarak adlandırılan tarımın, hayvancılığın, yerleşik köylerin ve bunlarla bağlantılı teknolojilerin bulunduğu çok sayıda buluntu yerini ortaya çıkarmıştı. Ancak Neolitik yaşamın olmazsa olmazları olarak görülen buğday, arpa, çavdar, koyun gibi türlerin yabanıl atalarının Avrupa topraklarında bulunmayışı, ayrıca ortaya çıkartılan yerleşmelerde konut mimarisinin, çömlekçiliğin başlangıç aşamasında değil, gelişkin düzeyde olması, bu kültürün Avrupa'ya başka bölgelerden, gelişimini tamamladıktan sonra aktarılmış olduğunu göstermekteydi²⁶.

İnsanoğlu'nun yerleşikliğe geçme süreci çok kolay olmamıştır. Çünkü binlerce yıllık yaşam tarzının birden bırakılıp üretici topluma geçmesi ve iklime

²⁵ Recep Yıldırım, *Eskiçağ Tarih ve Uygarlıkları*, İzmir, 2011, s. 32.

²⁶ Ece Çoksolmaz, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'da Dağılımı*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.

birdenbire ayak uydurması çok mantıklı görünmemektedir. Yani bolluk bereketli bir ova, iklimin müsait olması ve şartların uygun olması onları aniden tarıma sevk etmemiştir. Bu durum Binford tarafından eleştirilmektedir. Binford’a göre, avcı-toplayıcıların dolaşmayı seçmelerinin nedeni bir yere yerleşmelerini sağlayacak fırsatlarla karşılaşmamaları değil, herhangi bir kaynak aniden ortadan kalktığında sağ kalmalarını sağlayacak çözümler geliştirebilmeleri için sürekli çevre hakkında bilgi toplamak zorunda olmalarıydı. Bu da sadece kaynaklar hakkında bilgi toplamakla değil, sıkıştıkları zaman yardım isteyebilecekleri toplumsal ilişkileri geliştirmek için de gereklidir. Yiyecek depolamaya benzer şekilde, diğerlerinin borçlu kalmasını sağlayan toplumsal ilişkiler biriktirmek (sosyal zorunluluklar depolanması), bu yüzden de diğer grupları ziyaret etmek, diğer gruplarla ilişkiye geçmek için dolaşmak da avcı-toplayıcılar için önemli bir uğraştır.

Gordon Childe’a göre ise Neolitik; “Vahşet düzeninin çıkmazından kurtuluş, bunu başaranları doğa üstünde asalaklık yerine, doğayla etkin bir ortaklık durumuna sokan ekonomik ve bilimsel bir evrimdir. Bu dönemde tarımın ortaya çıkışıyla insanlar, yiyecek maddelerini artıran, etkin olarak besin üreten bir toplum olmuştur. Bu neolitik devrim yolunda atılan ilk ve barbarlık düzenini vahşet düzeninden ayırt etmeye yeten bir adımdır”²⁷.

Neolitik toplumun hayatta kalabilmesi için üzerine düşen sorumluluklarını günlük hayatta yapmaktan başka insani ilişkilerini de geliştiren bir arada yaşama ve dayanışma olgusunun bilindiği ve savunmalarda beraber hareket edildiği bilinmektedir. Bu süreçte, nüfus arttıkça, üretim de hızlanmaya başlamıştır. Çocuklar da ekonomik açıdan yararlı olmaya başlamışlardır. Avcılıkta değil de daha kolay işler olan tohum ekmede ve sürülere bakmada katkıları olduğunu söylemek hiç de mantıksız bir düşünce değildir. Bu nedenle yeni ekonomiyle birlikte nüfusun artmış olması ancak böyle yorumlanabilmektedir²⁸. Fakat şöyle bir durum var ki bazı toplumlar yerleştikleri bölgenin şartlarına göre tarıma çok ayak uyduramamış balıkçılık veya hayvancılık ile daha fazla uğraşmışlardır. Ama genel olarak yerleşğin sonucu ve nüfusun doğal bir sonucu olarak tarım elbette ki hep ön planda olmuştur.

²⁷ Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, (Çev. Alaaddin Şenel ve Mete Tunçay), İstanbul, 1998.

²⁸ Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, (Çev. Filiz Ofluoğlu), İstanbul, 1996.

19. yüzyılın sonlarında E. B. Tylor ve L. H. Morgan gibi evrimci teorisyenler, kültürel gelişimin formlarını, her toplumun geçirdiği bir dizi evreye ayırmıştır. İlk evreyi gevşek bir örgütlenmeye sahip, geçim tarzı avcılık ve toplayıcılığa dayalı vahşilik, ikinci evreyi ise ilkel tarımla uğraşan ve kabaca kavim organizasyonuna sahip barbarlık karakterize etmektedir. Üçüncü evre ise, en yüksek etik dönem olarak adlandırılan uygarlıktır²⁹.

Yakın zamana kadar Neolitik yaşamda sınıfların belirlenmediği, eşit olarak bir yaşamın bulunduğu düşünülmekteydi. Yeni değerlendirmeler, belirgin sosyal sınıfların Neolitik dönemin başlarından itibaren var olduğunu, ayrıca önceleri Tunç Çağı'nda başladığı düşünülen "Tapınak Ekonomisinin" M.Ö. 10. 000'li yıllarda ortaya çıktığını göstermiştir. Bunun en açık kanıtı, konut yapılarından farklı görkemli, anıtsal tapınakların Güneydoğu Anadolu Neolitik Dönemi'nin ilk başlarından itibaren görülmesidir³⁰.

Ayrıca günlük hayatta dinsel ritüelleri de çok iyi uygulayan, kurban ve ahiret inancının da görüldüğü bir toplumdan bahsetmekteyiz. Günümüzden yaklaşık 12. 000 sene öncesinden bahsedildiğinde o dönemin insanın tarımı bilmeden, mağara oyuklarında ve ağaç kovuklarında vahşi yaşamla mücadele ederken dinsel anlamda inanışlara sahip olması kurban, ahiret, mezar inanışlarının olması da insanları şaşırtmaktadır. Fakat şu açıktır ki Allah her kavme peygamberleri vasıtasıyla dinini göndermiştir. Mutlaka bu dönem insanın da elçisi olmalıdır. Hz. Adem'den itibaren gelen elçiler insanları nasıl iyiye ve doğruya yönlendiriyorsa Neolitik dönemde yaşayan dünyanın neresinde olursa olsun insanlara da inanışlar vahyedilmiştir.

Neolitik dönem dağınık halde yaşayan düşünceleri tam olgunlaşmamış ve hayatın zorluklarını yaşayan o dönem insanının bir araya gelip üretmesinin adıdır. Neolitik dönem taş aletlerin yerini çanak çömleğin alıp daha insancıl yaşamının adıdır. Neolitik dönem kendi inanışları içinde yaşayan insanların tapınaklar kurup ayinler düzenlemesinin ve hac merkezlerinin kurulmasının adıdır. Neolitik dönem evrim teorisini savunanlara karşı verilen en güzel cevaptır. Bu dönem gelişmeleri evrim teorisini savunan insanlar tarafından hayretle karşılanmış kendi tezleri olan

²⁹ Özlem Çevik, *Arkeolojik Kanıtlar Işığında Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci, Kurumsal Bir Değerlendirme*, İstanbul, 2000, s.50-80.

³⁰ Mehmet Özdoğan, "Güneydoğu Anadolu'nun Kültür Tarihindeki Yerine Farklı Bir Bakış", *Türkiye Bilimler Akademisi-Akademi Forumu*, sayı 14, Ankara, 2002, s. 20-26

M.Ö. 6000' lerde başlayan düşünen insan profilinin çok daha eskilere dayandığının göstergesidir. Neolitik dönem günümüzün temellerinin atıldığı ve şimdiki köy hayatına en yakın olan dönemdir. Neolitik dönem sonun başlangıcıdır.

1.2. Anadolu'da Neolitik Dönem

Çok uzun yıllar Anadolu arkeologlar tarafından Neolitik alanın dışında tutulmuştur. Odak noktası genelde Doğu Akdeniz (Mezopotamya, Suriye ve Filistin'i içine alan kuşak) ve Balkanlar olmuş, Anadolu'nun ise buralarda gelişen Neolitik dönemin geçiş noktası köprü vazifesi gördüğü düşünülmekteydi. Bunun sonucu olarak Fırat kurtarma kazılarına kadar pek bilinmeyen Anadolu arkeolojisi, gerekli izinler alınarak yapılan kazılarda çok mükemmel ve tarihin seyrini değiştirebilecek nitelikte eserlerin olduğu ve Anadolu'nun da o dönemde medeniyet sunduğunu ortaya çıkarmıştır. Türkiye'deki kazı alanlarının dünya kazı alanlarına göre çok az olduğunu belirtmek isteriz. Bu durum Anadolu'nun gizli kalmış yönlerini maalesef ortaya çıkarmamıza engel olmaktadır³¹.

Tüm bu bilgi ve kazı eksikliklerine rağmen Türkiye'de Neolitik Çağ'a yönelik az sayıdaki kazı alanında devrim sayılacak bilgilere ulaşılmıştır. İlk önceleri Hacılar, Çatalhöyük, Can Hasan ve Çayönü kazılarıyla beklenmedik bir sıçrama yapmış, son yıllarda yapılan kazılarla çok daha güzel bir tablo ortaya çıkmıştır. Şüphesiz bu çarpıcı tablolar arasında en dikkat çeken Göbeklitepe'dir³².

Doğu Akdeniz, Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya, Güneydoğu Anadolu ile Doğu Anadolu'nun güney kısımlarında İ. Ö. 11 bin yıllarından itibaren bu yeni yaşam biçimini geliştirmeye başlamış olsalar da yeni yaşam biçiminin son şeklini alması İ. Ö. 6 bin yıllarında gerçekleşmiştir. Orta Anadolu'da farklı özellikler taşıyan benzer bir sürecin yaşandığı anlaşılmıştır. Orta ve Güneydoğu Anadolu'da bu gelişmeler yaşanırken dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi Batı ve Kuzey Anadolu'da halen Mezolitik Çağ kültürlerinin devam ettiği, yani farklı kültürel oluşumların çağdaşları olarak varlıklarını sürdürdüğü unutulmamalıdır³³.

³¹ Klaus Schmidt, *Göbekitepe En Eski Tapınağı Yapanlar*, (Çev. Rüstem Aslan), İstanbul, 2007, s. 8

³² Klaus. Schmidt *a.g.e*, s. 9

³³ Mehmet Özdoğan, "Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ", s. 66.

Anadolu'nun bulunduğu konum gereği tüm evreleri en açık şekilde ve sapmaya uğramadan boşluksuz yaşaması doğaldır. Çünkü Anadolu tarih boyunca hep göz önünde olmuş ve özellikle Neolitik dönem için güney bölgelerinde iklimin ve şartların daha olgun olmasıyla buralarda Neolitik dönemin ana hatlarını görebilmekteyiz. Ayrıca sadece güney değil İç Anadolu ve Ege Bölgeleri'nde Neolitik dönemin izlerine rastlamaktayız. Anadolu'da Çatalhöyük(Konya), Kuruçay(Burdur), Niğde (Köşkhöyük), Çayönü (Diyarbakır), Mersin (Yumuktepe), Trakya (Fikirtepe), Şanlıurfa(Göbeklitepe, Nevalıçori), Batman (Hallançemi), Aksaray(Aşıklı) gibi yüzlerce Neolitik döneme ait kazı yerleri mevcuttur.

Ayrıca Aşıklıhöyük, Pınarbaşı gibi yerleşmelerin, Ilıpınar, Menteşe kazıları Anadolu'nun Neolitiği'nin en az Güney Levant(Filistin)kadar eski olduğunu bilmekteyiz³⁴. Bu göstergeler bize kanıtlar ki Anadolu tarih boyunca hep ileri seviyede olmuş, tarihe yön vermiştir. Uygarlıkların geçtiği bir konumda çok geniş kültürlerin egemen olmasının sonucu olarak Anadolu hep tarihte var olmuştur. Neolitik açıısından önemli olan ise Anadolu'da Neolitik gelişimin bir noktadan başlayıp yayılmamasıdır. Anadolu'nun her tarafından Neolitik dönem başlayıp yaşam biçimleri buna göre şekillenmiştir. Bu yaşam biçimleri uzun bir süre bölgesel özellikleri fazla değişmeden ve karışmadan sürmüştür.

Eski Taş Devirlerinden beri Anadolu toprakları üzerinde yaşayan insanlar Mezopotamya, Mısır ve Ege ile ilişki kurmuşlardır. Bu eski uygarlıklar arasındaki bağlantı ise Anadolu'dur. Anadolu'nun bu özelliği Anadolu'yu Akdeniz Uygarlıkları'nın içine sokmaktadır. Anadolu'nun özgün kültürel değerleri daha sonra batıda görülen medeniyetin temelini oluşturmuştur. Kent mimarisi buna en güzel örnektir³⁵.

Neolitik dönem Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ ve Çanak Çömlekli Neolitik Çağ olarak iki bölümden oluşmaktadır. Bu ayrılma sadece kilden yapılmış çanak çömleğin ortaya çıkmasıyla alakalı değildir. Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'da yerleşik yaşam ve bunun gereği olarak yeni bir mimari, köy yaşantısı ortaya çıkmıştır. Beslenmede üretici toplumun gereği olarak tahıllar ön plana çıkmış, hayvanlar evcilleştirilmeye başlanmıştır. Ama hala avcılık toplayıcılık, balıkçılık

³⁴ Robert Braidwood, *Tarih Öncesi İnsan*, 1995, İstanbul, s. 3.

³⁵ Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara, 1998, s. 1.

varlığını da devam ettirmekteydi. Çanak Çömlekli Neolitik Çağ ile beraber besin üretimine dayalı bir sistem gelişme göstermiş ve yaşam koşulları buna bağlı olarak gelişmeye başlamıştır. Bu dönemin bir önemli yanı da sürecin çok hızlı sürmesidir. Bundan önceki dönemlerde evreleri geçmek çok uzun yıllar almışken Neolitik ile beraber hızlanma sürecine girmiştir. Bu dönem deneme yanılma yoluyla yeni arayışlara girilmesi ile beraber sürekli olarak biçim değiştirdiğinin göstergesidir. Ancak bu hızlı değişim “Çekirdek Bölge” denilen bölgede daha belirgin iken diğer bölgelerde daha yavaştır³⁶.

Anadolu Neolitik dönem gelişiminde diğer yerleşmelere örnek teşkil etmiştir. Yerleşik düzenin göz alıcı merkezleri Anadolu’da ortaya çıkmıştır. Anadolu’da yapılan kazılarda ortaya çıkan evler ve yerleşim tarzı Anadolu’nun parlak bir gelişim yaşadığını gösterir. Örneğin Konya Çatalhöyük o çağın belirgin olan köy topluluğunun ötesinde kasabayı andırır. Ayrıca çıkarılan Ana Tanrıça heykeli, duvar resimleri dikkatleri üzerine çekmiştir. Sadece mimari açıdan değil bölgenin dinsel anlamda da önemli simgeleri Anadolu’nun her tarafında görülmektedir. Fakat dikkat çeken unsur farklı bölgelerin Tanrıça figürlerinin benzerlik göstermesidir. Bu da bölgeler arası kültürel etkileşimin olduğunun kanıtıdır. Bu kadın Tanrıça figürü bereketi simgelediği düşünülmektedir. Özellikle Göbeklitepe’de dünyanın en eski tapınak merkezi belki de hac merkezinin bulunması bu dönem insanın inançlarının göstergesidir

Metin Özbek tarımsal faaliyetleri de şöyle anlatır. “Neolitik’ten itibaren insan, bitki, hayvan ve doğal çevre arasındaki ilişkiler bambaşka bir boyut kazanmıştır. Neolitik’e damgasını vuran üç önemli olay vardır. Bunlar sırasıyla tarım, hayvancılık ve çanak çömlek yapımıdır. Tarım, dönem insanın sabit köyler kurup toprağa bağlanmasında belirleyici bir unsur değildi. Bu durumun aksine insan toplulukları tarımdan çok önce yerleşti. Daha sonra tahılların bilinçli olarak ekimi yapılmaya başlandı. Bu durum yeni ekonomik ve sosyal düzenleri de beraberinde getirdi. Tarımın başlaması konusunda farklı görüşler ortaya atılmaktadır. Bu görüşlere göre tarım insanoğlunun nüfusunun artmaya başlamasıyla yiyecek sıkıntısı artmış ve kendilerine farklı uğraşlar elde ederek tarıma başlamışlardır. Diğer görüşe göre de

³⁶ Mehmet Özdoğan; “Çanak Çömlekli - Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ”, s. 66-105

insanlar su kenarlarında yerleşmeye başlamış yabani yetişen bitkileri tanımış ve onlar ile meşgul olmuştur. Şüphesiz farklı etkenler vardır. Yakındoğu'da Tel Mureybet (Suriye), Anadolu'da Çayönü ve Aşıklı, Höyük önceleri yoğun biçimde yabani tahılların toplandığı ve yendiği köy yerleşmelerinden birkaçıdır. İnsanlar bu büyük köyleri kurarken henüz tarımla uğraşmıyorlardı. Uygun toprak, yeterli su, geleneksel bilgi birikimiyle bütünleşince tarım denilen devrim gerçekleşti. Buna biz devrim diyoruz; çünkü insan emeğiyle yaratılan ürün, arazi işleme ve araziyi kavrama bilinci, mülkiyet anlayışı, nüfustaki belirgin çoğalma, çeşitli meslek dallarının belirmesi, köyler arasındaki ticaretin geniş boyutlara ulaşması, sosyal sınıfların ortaya çıkışı ve daha birçok sosyoekonomik gelişmeler besin üretimiyle birlikte olmuştur. Tarımın başlaması insanoğlunun varoluş mücadelesine yeni boyutlar kazandırdı. Birçok yabani tahılın bilinçli olarak ekilip biçilmesine bağlı olarak, beslenme alışkanlığı da değişti; insanoğlu ilk kez ekmeğini yapmaya başladı. Tarıma geçişle bağlantılı biçimde köyler daha da büyüdü. Hasat zamanında nüfus daha da arttı Toprağın işlenmesi, yüksek verim alınması ile birlikte özel mülkiyet kavramı anlam kazandı, toprak değerlendirildi. Komşu köyler arasında arazi kavgaları başladı, bu da giderek büyük çaplı savaflara dönüştü. Yakındoğu'da zamanımızdan aşağı yukarı 10. 000 yıl önce besin üretimine geçildiğinde Avrupa henüz avcı-toplayıcı yaşam biçimini sürdürüyor, insan topluluklarının bir kısmı hala mağaralarda yaşıyordu. Yakındoğu'da ise çok geniş bir ekolojik yelpaze olan Bereketli Hilal bölgesinde gelişti. İnsanoğlu bu farklı coğrafi bölgelerde yabani tahıl kendi istek ve gereksinimleri doğrultusunda seleksiyona tabi tuttu. Buğday ve arpa tarıma ilk alman iki yararlı tahıldı. Bunları mercimek, nohut, bakla ve diğerleri izledi. Tarımla birlikte araç gereçler daha da çeşitlendi. Besin üretiminin gereği olarak yeni aletler geliştirildi. Boynuz ya da kemikten hazırlanan aletler üzerine keskin kenarlı çakmaktaşı ya da obsidiyen parçalan çakıldı; sonra bunlar katranla sabitleştirilerek orak yapıldı, yetişen tahılları biçmek için kullanıldı. Çapa ve saban gibi aletler bu dönemde karşımıza çıkar. Ayrıca havanlar, bazalttan öğütme taşları, ok uçları, kenarları sarp düzeltili dilgiler, yongalanmış taç kursları Neolitik Çağ'ın araç ve gereçleri arasında sayılabilir. Örneğin Aşıklı Akeramik Çağ Neolitik köy yerleşmesinde obsidyenden yapılma on binlerce çeşitli alet ele geçti. İlk tarımcı köy toplulukları ağaçtan da birçok alet yapmış olmalıydılar. Ancak bunlar zaman içinde

çürüyüp yok oldular. İnsanoğlu Neolitik çağda madeni de keşfetti. Nitekim Aşıklı, Çayönü ve Nevalı Çori Neolitik insanları zamanımızdan 9000 yıl önce bakırı tavlایarak işliyor ve bundan süs eşyaları yapıyordu.’³⁷.

Neolitik dönem Anadolu insanı taşı, kemiği ve obsidyen ustalıkla işlemeyi bilmiş ve daha sonra madeni de keşfetmiştir. Sonraki dönemlerde bakır madeni süs eşyası ve günlük yaşam malzemeleri olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Diğer önemli konulardan biri de Anadolu’nun ticari anlamda önemli bir yerinin olmasıdır. Bu dönemde Anadolu obsidyen yatakları bakımından çok zengindi. Kuzeybatı Anadolu, Afyon-Kütahya Yöresi, Erciyes Dağı, Hasan Dağı ve Karaca Dağ, Nemrut Dağı, Süphan ve Tendürek Dağları, Alagöz Dağı volkanik yapıları nedeniyle zengin obsidyen yatakları içeriyordu. Bu volkanik camın Hasan dağından getirilerek Van’dan Suriye, Filistin, Mezopotamya ve Kıbrıs’a kadar uzanan geniş bir alanı kapsadığını gösterir³⁸.

Anadolu’da Neolitik dönem sanatsal faaliyetler de bölgelere göre farklılıklar görülür. Örneğin Göbeklitepe’de soyut düşünceler sanata yansımışken başka yerlerde heykellerin varlığı bu düşünceyi destekler. Ayrıca sanata dinsel ritüellerde yansımıştır. Çok farklı inanışlar olduğu farz edilir. Çünkü bölgelere göre değişkenlik gösteren tasvirler vardır³⁹. Ama baskın olan Ana Tanrıça figürü(Bereket)dür. Bu figürün Neolitik Çağ toplumlarında yaygın düşünce ve inanış olan sihirselle ve dinsel bir nitelik taşıdığı anlaşılmaktadır⁴⁰. Paleolitik dönemlerden itibaren mağara duvarlarına işlenen tasvirler Neolitik ile beraber soyut hal almıştır. Son yıllarda yapılan çalışmalar ışığında ise, Neolitik Çağ Anadolu'sunda bulunan tasvirler o dönem insanının ne kadar sanatsal olarak geliştiğinin göstergesidir. Her figürü işleme özelliğine sahip olmuşlar ve bazen çeşitli boyalar da kullanmışlardır.

Anadolu hem Çanak Çömleksiz hem de Çanak Çömlekli Neolitik devirleri özellikle İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nde gayet görünür şekilde yaşamıştır. Kazısı yapıp eserleri ortaya çıkarılan pek çok yer haricinde şu anda kazılmayı bekleyen çok sayıda yer vardır. Anadolu bu anlamda potansiyel vaat eden

³⁷ Metin Özbek, ‘‘50 Soruda İnsanın Tarih öncesi Evrimi’’, İstanbul, s. 170-179.

³⁸ Sevgi Aktüre, *Anadolu’da Bronz Çağı Kentleri*, İstanbul, 1997.

³⁹ Gülsün Umurtak, ‘‘Neolitik Çağ Anadolu Figürinleri’’, *Arkeoatlas Dergisi*, Sayı 1, 2002, s.106-107

⁴⁰ Alaeddin Şenel, *İlkel Topluluklardan Uygur Topluma*, İstanbul, 1995, s. 170.

bölgedir. Göbeklitepe, Çayönü ve Catalhöyük kazıları başta olmak üzere tüm kazılar Anadolu'nun sanıldığı gibi geri kalmış değil medeniyetlerin beşiği Mezopotamya kadar ileri bir topluluk alanı olduğunu gösterir. Bu bağlamda Anadolu kazılarının tarihi değiştirip ezberleri bozacağı kanaatindeyiz.

Anadolu yerleşik anlamda en eski kültürlerle sahip bölgelerdendir. Neolitik dönem Anadolu'nun yaşamını öğrenmek için değişik kazı alanlarında arkeoloji ve tarih bilimini derinden sarsan kazılar ve bilgilere ulaşılmıştır. Önce J. Mellart tarafından yürütülen Hacılar ve Catalhöyük kazıları, ardından J. Garstang tarafından yürütülen Mersin Yumuktepe kazıları ve D. Franch tarafından yürütülen Can Hasan kazıları, Hellen Çemi, Göbeklitepe, Nevali Çori ve diğer kazılarda önemli eserler çıkarılmış, tarih ve arkeoloji ilmine hediye edilmiştir⁴¹.

Özellikle Anadolu'nun bilinen en eski köy yerleşim yeri olan Hallan Çemi de yapılan kazılarda yerleşik hayata geçişte önemli buluntular bulunmuştur. Hallan Çemi Neolitik dönemin önemli bir merkezi olan Çayönü'nden daha erken döneme aittir. Buradaki kazılardaki tespitlere göre M.Ö. 11.000'lerde ilk köy yerleşmeleri oluşturulmuştur⁴². Şanlıurfa'nın kazı alanı olan Nevali Çori bölgesinde ilk köy yerleşmelerinden örnekler, mimari özellikler çok sayıda süs ve taş eserler görülmüştür. Diyarbakır'da Çayönü olarak adlandırılan kazı alanında çok sayıda obsidyen, mimari eser, sanat eserleri ve kemikler bulunmuştur. Bunları ileri bölümlerde detaylı biçimde inceleyeceğiz.

Kısacası Anadolu uygarlık tarihinde önemli bir rol oynamış, sayısız eski uygarlıklar burada yaşamış, insanlık tarihinde ayrıcalıklı bir yeri olan tarih öncesi çağlarda kazılarda kendini ön plana çıkaran sansasyonel bir merkezdir⁴³.

Anadolu Neolitik dönemin evrelerini başta Güneydoğu Anadolu ve İç Anadolu Bölgeleri başta olmak üzere kesintisiz bir şekilde yaşamıştır. Şimdiye kadar G. A. P, Fırat Kurtarma Kazıları, Ilısu Barajı Kurtarma Kazıları ve pek çok kazı alanında çalışmalar yapılmıştır. Tespit edilen yerlerin bir kısmının kazısı yapıp buluntuları müzelerde sergilenmektedir. Bir kısmının sadece yüzey araştırması yapılmış ve bulgulardan yola çıkılarak tarihlendirmeler yapılmıştır. Bir kısmı da

⁴¹ Nazmiye Mutluay, *Anadolu Neolitik Çağ Uygarlığı*, Ankara, 2010.

⁴² Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 2002, s. 26.

⁴³ Klaus Schmidt, *Göbekitepe En Eski Tapınağı Yapanlar*, (Çev. Rüstem Aslan), İstanbul, s. 120-124.

tespit edilmiş fakat herhangi bir işlem yapılmamıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde çoğu yer şu anda sular altında kalmıştır.

1.3. Neolitik dönemde Güneydoğu Anadolu Bölgesi

Güneydoğu Anadolu ve çevre bölgeleri Anadolu'da Neolitik dönemde en eski buluntu yerlerindendir. Özellikle nüfus Fırat, Dicle ve diğer nehirlerin etraflarında toplanmıştır. 1960'lı yıllarda başlatılan ve halen devam eden pek çok yerde kazılar yapılmış hem Çanak Çömleksiz hem de Çanak Çömlekli Neolitik döneme ilişkin çok sayıda eserler çıkarılmıştır.

Yakındoğu prehistoryasının kurucularından Childe'in devrimci ve yenilikçi toplumlar olarak tanımladığı Neolitik dönem insanı hammadde, teknoloji, mimari ve buluntu geleneklerindeki benzerliklerinin de gösterdiği gibi birbirleriyle sıkı bir iletişim içindeydi. Benzeri bir sosyal organizasyona sahip, inançlar bakımından bütünlük gösteren oldukça karmaşık bir sosyal ve ekonomik yapıya sahip topluluklardan oluşuyordu. Bunun en iyi göstergelerinden biri de tapınaklardı. İlk örneklerini Hallan Çemi ve Gusir Höyük'ten bildiğimiz bu özel yapılar, yine Güneydoğu Anadolu'daki Göbeklitepe, Çayönü ve Nevali Çori yerleşmelerinde görüldüğü gibi giderek anıtsallaşmıştı⁴⁴.

Bu dönemin özelliklerini yansıtan ilk kazı yerlerinden biri Diyarbakır ilindeki Çayönü kazı alanıdır. Bu alan neolitik dönemin tüm özelliklerini temsil ettiği bir yerdir. Çayönü bölgesinin detaylarını daha sonra vermekle beraber mimari anlamda dönemin ileri seviye mimari anlayışı, kerpiç duvarlı karmaşık yapıları, iyi tasarlanmış, kullanışlı yapı tipleriyle döneme ışık tutar. Hücre planlı köy yerleşmeleriyle ve ölülerini evlerinin altına gömmeleriyle tanınan Çayönü yerleşim merkezi halkı ölülerinin yanlarına kırmızı aşı boyası öğütme taşı, baltalar, boncuk ve süs eşyaları bırakmışlardır. Burada yapılan kazılarda bulunan çeşitli figürlü sanatsal değer taşıyan süs eşyaları, heykeller, figürler ve taş kaplar önem arz eder.

Güneydoğu Anadolu için bir başka önemli nokta ise Hallan Çemi'dir. Batman ilinde bulunan bu yerleşim alanı bilinen en eski köy topluluğu yerleşim alanıdır. (M.Ö.10.600-M.Ö.10.000)Hallan Çemi Anadolu yerleşik kültürünün temelini

⁴⁴ 11 Bin Yıllık Nevali Çori Tapınağı, Yeniden Kuruluyor, *Atlas Dergisi*, Temmuz, 2014.

oluşturmaktadır⁴⁵.Hallan Çemi’de yapılan kazılar sonucunda ortak kullanım alanı bulunmuştur. Buradaki evler kamışla örülmüş toprakla sıvanmıştır. Geçimlerini avcılık ve toplayıcılıkla sağlamışlar, alet yapımında Van ve Bingöl bölgelerinden getirilen obsidyenleri kullanmışlardır. Eşyalarını geometrik motiflerle süslüyorlardı. Hallan Çemi de Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bulunan önemli bir kültür merkezi olmuş Doğu bölgesinde belirleyici rol üstlenmiştir⁴⁶.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bir diğer önemli merkez de Nevalı Çori kazı alanıdır. Şanlıurfa ilinde bulunan Nevalı Çori buluntularıyla en ilginç merkezlerden olmuştur. Çayönü yerleşim planını gibi ızgara yapılı yapılarıyla dikkat çeken bu kazı alanının farklılığı 3. Evresinde deposunun bulunmasıdır. Sert bir tabaka ile kaplanmıştır. Yapıların ortasın T biçimli insanı tasvir eden evin çatısını da tutan taşlar bulunmuştur. Bu dönem halkı obsidyeni daha tanımamış ve çakmak taşı kullanmıştır. Çeşitli insan figürleri, süs eşyaları, kap çanak çömlek parçaları bulunmuştur. Bu bölgenin bir diğer özelliği ise Göbeklitepe T biçimindeki taşların benzerlerinin bulunmasıdır. Nevalı Çori de ok uçlarının bulunması avcılık yapıldığının da göstergesidir.

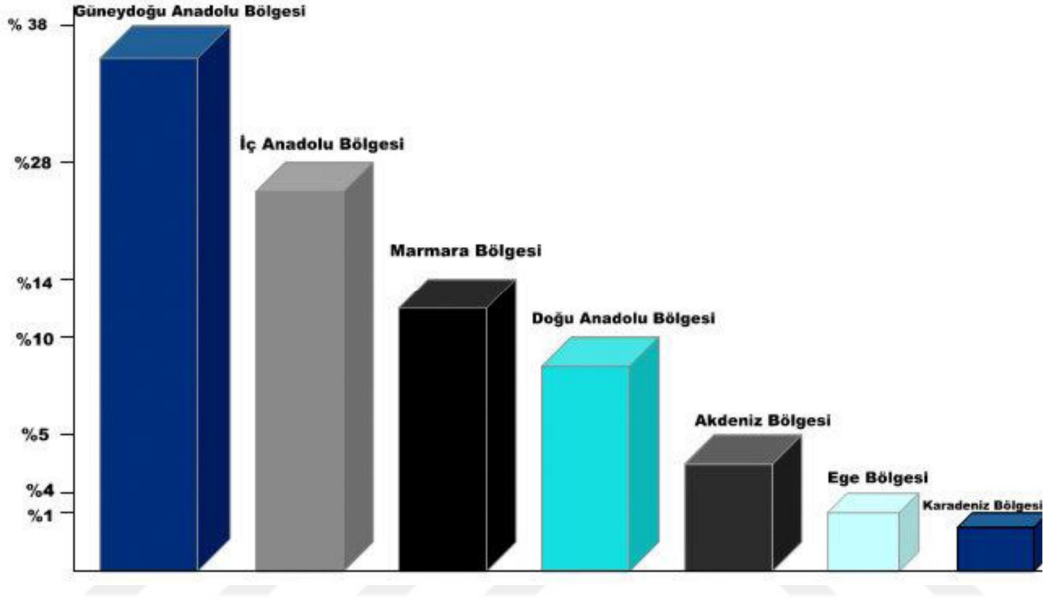
Bir diğer önemli merkez de tarihin seyrini değiştiren Göbeklitepe’dir. Bu merkez MÖ.10000 ler’de bir tapınak merkezi olarak kullanıldığı tahmin edilen o dönemin şartlarına göre nasıl yapıldığı halen anlaşılmayan bir merkezdir. Şanlıurfa’da bulunan bu merkezin kazılarında bol miktarda insan figürü, bitki ve hayvan figürleri bulunmuştur. T biçimindeki çok sayıda taş insanı simgelemiş ve üzerlerine tasvirler yapılmıştır. Ayrıca bu bölgede bilinen ilk tahıl tanesinin keşfedildiği de söylenir. Göbeklitepe’nin en önemli özelliği o dönem insanın bir inanışa sahip olmasıdır. Bunu açıkça bize gösteren Göbeklitepe bulunduğu hakim konum nedeniyle hac merkezi konumunda olabilir. Burada yabani tahıl ve fıstığın bulunması o dönem insanın avcılıkla geçindiğini fakat tahıllarla ilgilenmeye başladığının göstergesidir. Ayrıca çok sayıda hayvan kemiklerinin bulunması dönemin av hayvanları yönünden zengin olmasıdır⁴⁷.

⁴⁵ Michael Rosenberg, “Hallan Çemi” *Türkiye’de Neolitik Dönem*, İstanbul, 2007.

⁴⁶ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul,2002, s. 22.

⁴⁷ Klaus Schmidt, *Göbeklitepe: En Eski Tapınağı Yapanlar*, (Çev. Rüstem Aslan), İstanbul, 2007,s.120-124.

Neolitik dönem Güneydoğu'sunda Çayönü Nevali Çori, Hallan Çemi ve Göbeklitepe gibi önemli merkezlerin yanında Şanlıurfa bölgesinde Gürcütepe, Fırat kıyısında Samsat yakınlarında Gritille, Hayazhöyük, daha doğuda Fırat'a 40 km kadar yakında Caferhöyük, Diyarbakır bölgesinde Mezra-teleilat, Akarçay gibi pek çok höyük de bulunmaktadır. Bu yönüyle Güneydoğu Anadolu Bölgesi bölgeler arasında Neolitik dönemi yansıtan özellikler bakımından %38 ile birinci sıradadır.

Şekil 1. Çanak çömleksiz Neolitik dönem yerleşmelerinin bölgelere göre yüzdelik tahmini dağılım⁴⁸

Bilinen irili ufaklı yüzlerce Neolitik dönem merkezi Güneydoğu Anadolu'yu diğerlerinden bir adım öne çıkarmıştır. Kazı alanlarında bulunan materyaller ile Güneydoğu Anadolu, Neolitik dönemin Çanak Çömleksiz, Çanak Çömlekli Geç Neolitik evrelerini tüm yönleriyle yaşamış bir bölgedir. Bereketli Hilal adı verilen bölgede olması, Fırat ve Dicle nehirlerinin geçmesi, insanların su kenarlarında yaşamak istemesi, iklimin uygunluğu, arazilerin verimliliği, kültürlere yakınlığı, Mezopotamya ve Filistin'e, Suriye'ye en yakın bölge olması Güneydoğu Anadolu'yu Neolitik dönemde de öne çıkarmıştır.

Bu bölgedeki Neolitik merkezlerin yerleşişe geçiş aşamasındaki kültür birliği de yadsınamaz gerçektir. Bu birlik çok geniş alana sirayet etmiş ve kendine özgü bir yapı oluşturmuştur. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin gelişmiş mimari tarzı, karmaşık

⁴⁸ Ece Çoksolmaz, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı*, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.

dinsel yapısı, sanatsal artistik yapısı bir müddet sonra Tuz Gölü civarında medeniyetin gelişmesine vesile olmuştur⁴⁹.

Bir medeniyetin detaylarını araştırmak istersek ölü gömme teknikleri, mimarisi, süs eşyaları gibi günlük hayatta kullandıkları eşyalara ve uygulamalara bakmak gerekir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi de bu açıdan son derece önemlidir. Çünkü Fırat ve Dicle nehirleri etrafında yani “Verimli Hilal” denilen bölgedeki kazılarda dönemin anlayışını anlayabiliyoruz.

Günümüzden 12. 000 evvel önceki toplumlarda son derece profesyonel, sofistike dinsel ve sanatsal anlayışların en güzel örneklerini görebiliriz. Dinsel ritüellerin yoğun yaşandığı bu bölgede özellikle evlerin mimarisi ve tapınaklar mimari özellikleri ile birbirinden ayrılır. Tapınak merkezi gibi kült binaların yerleşim yeri dışında genelde yapılması da araştırılması gereken bir konudur. Göbeklitepe’deki tapınak merkezini Schmidt Dinsel Merkez tabirini kullanır. Göbeklitepe’de ayrı alanda tapınak merkezi yapılırken Çayönü’nde aynı saha içerisinde merkez kurmuşlardır. Nevalı Çori’de de aynı yerde tapınak kült merkezi kurulmuştur. Mimari özellikleri ve diğer bölgelerdeki mimari ve dinsel yapılara değineceğiz.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi tüm bu özelliklerinin bir araya toplandığı yerdir. Kazılan yerler ve kazılmayan daha pek çok yer vardır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ne tarih boyunca özellikle de Fırat ve Dicle etrafına yerleşen medeniyetlerini kuran yüzlerce kavim gelmiştir. Her gelen millet kendinden bir şeyler katmıştır. Ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi sadece Neolitik değil tarihin tüm dönemlerini en belirgin bir şekilde yaşamıştır. Çıkarılan prestij ürünleriyle bizlere tarihin akışını değiştirebilecek bir özelliğe sahip olduğunu gösterir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde kazısı yapılmış, yarıda kalmış, kazılmayı bekleyen yüzlerce Neolitik dönem yerleşmesi olduğu tahmin edilir. Bu tezimizde onların bilinenleri ve yüzey araştırması yapılanları, kazılanları sizlere aktaracağız.

⁴⁹ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul,2002, s. 38.

İKİNCİ BÖLÜM

NEOLİTİK DÖNEMDE ŞANLIURFA

2. Şanlıurfa

2.1. Mezra–Teleilat

Mezra Teleilat Anadolu’da Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yer alan Şanlıurfa İlinin Birecik İlçesinin güneyinde, Fırat Nehri’nin sol yakasında bulunan bir höyüktür. Höyük Karkamış Barajı etkisi altında kalmıştır. Höyük yaklaşık olarak 350x150 metre çapındadır. Proje TAÇDAM-ODTÜ, Şanlıurfa Müzesi, İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Bölümü tarafından ortaklaşa gerçekleştirilmektedir⁵⁰.

Resim 1: Mezra Teleilat Üstten Görünüm

(Ece Çoksolmaz, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu’daki Dağılımı*, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.)

1989-1991 yılları arasında Algaze’nin yaptığı yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir. 1998 yılında sınırlı bir şekilde yüzey araştırması yapılmış, 1999 yılında başlayan çalışmalar 2004 yılına kadar sürekli şekilde devam etmiştir. Yüzey

⁵⁰<http://tacdam.metu.edu.tr/teleilat-hoyuk> 21.12.2015.

araştırmasında Algaze 150 kadar parça toplamıştır. Bunlar arasında delici kesici taş aletler, çeşitli uçlar, balta, büyük dilgi çekirdeği gibi taş aletler toplanmıştır. Bölgede tarım yapıldığı için o dönemde yeterli yüzey araştırması yapılamamıştır⁵¹. Höyük yerleşimi tüm dönemler dâhilinde C14 tarihlemesine göre M.Ö 9324 – 7746 yıllarına arasına tarihlendirilir.

Resim 2: Mezra Teleilat Üstten Görünüm

(Ece Çoksolmaz, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı*, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.)

Yerleşmede kazı boyunca toplam 4 evreye rastlanılmıştır. En üstte Demir Çağı'na ait buluntular vardır. Bu dönemde bol miktarda çukurlara rastlanılmıştır. Mimari kalıntılar çok azdır. Tunç Çağı ve Demir Çağı arasındaki geçiş noktasına ait parçalar bulunmuştur. Burada Demir Çağı'nda iskan yeri değil de kırsal saray yeri olduğu düşünülen kalıntılar vardır. Daha sonra Yeni Assur döneminde saray kompleksi olarak varlığını devam ettirmiştir.

Bu dolgunun hemen altında Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşimine ait buluntuların izine rastlanılmıştır. Demir Çağı ile bu dönem arasında steril bir dolguya rastlanılmamıştır. Arasında 4.000 yıldan fazla bir zaman farkı olduğu görülür. Bu da höyüğün üst katlarının Demir Çağı yapıları tarafından kesildiğini ve kültürel anlamda

⁵¹ Ece Çoksolmaz, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı*, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.

Neolitik dönemine ait eserlerin izine rastlanılmadığını söyleyebiliriz. Bu dönemde özellikle çanak çömlek üzerindeki renklerin varlığına ve motiflere göre 3 farklı dönem olduğunu söyleyebiliriz.

3. dolgu olarak Çanak Çömlekli Neolitik dönem ve Çanak Çömleksiz Neolitik dönem arasında geçiş evresinin varlığı bilmekteyiz. Bu yapı evresi ise alt tabakalarda çanak çömleklerin görülmediği ahşabın yoğun kullanıldığı üst tabakalara gelindiğinde çakmak taşı aletlerin varlığını, çanak çömleklerin farklı renk ve stilde varlığını bilmekteyiz.

Mezra Telailat höyüğünde bulunan yapılar çok iyi korunmuştur. Yaklaşık olarak M.Ö. 7000-5000 arasında tarihlendirilen bu yapı katmanları dönemin en iyi örneklerini sergiler. Taş temel üzerine kerpiç malzemenin kullanıldığı hücre planlı evlerin bulunduğu bu höyükte evlerin kalıntılarının yaklaşık olarak 600 metrelik bir alana yayıldığını görürüz. Yapılar ortada avluya açıldığını ve birbirine bağlandığını, ocak, fırın gibi gündelik yaşam malzemelerinin burada toplandığını görmekteyiz. Höyükte bulunan yerleşmelerin yapısı hücre planlıdır. Temelleri genelde taş malzemelerden yapılmıştır. Duvarları kerpiç malzeme kullanılarak inşa edilmiştir⁵².

Bu tip yerleşmelerin haricinde höyükte yuvarlak planlı ahşaptan yapılmış yapı katmanları da görülür. Bu durum bir kaç tabaka şeklinde görülür.

Höyüğün batı kısmında ise savunma amaçlı olduğu düşünülen bir duvarın varlığı bilinmektedir. 2 metre yüksekliğinde olan bu duvarın dış yüzeyinin başka bölgeden getirildiği düşünülmektedir. Bu duvarın kalıntılarının yanında duvar artıkları olduğu düşünülen taş parçalarının yine savunma amaçlı hendeğe dolmuş olarak bulunması dönem insanın bakış açısını göstermektedir⁵³.

Mezra Teleilat yerleşmesinde bulunan taş eserlerin çoğunluğu yontma taş olup çakmak taşları bol miktardadır. Obsidyen az miktarda görülür. Ayrıca bol miktarda ok uçları, yontma taş eserler, kemikten yapılmış bızlar, iğneler, kilden yapılmış hayvan heykelcikleri, kadın heykelciği bulunan diğer önemli dönem eserleridir. höyükte bulunan eserlerden erkek figürlü heykelcikler, erkek tanrıça

⁵²Necmi Karul, Ahmet Ayhan, Mehmet Özdoğan, “2001 Yılı Mezraa-Teleilat Kazısı, 24. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 1, Ankara, 2002, S. 161.

⁵³[http://www.tayproject.org/TAYages_fm\\$Retrieve?CagNo=9101&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages_fm$Retrieve?CagNo=9101&html=ages_detail_t.html&layout=web)

olarak yapıldığı tahmin edilen bir heykel bulunmuştur. Mermerden yapılmış taş kaplar höyükten bulunan önemli parçalardır⁵⁴.

Resim 3: Mezta Teleilat Küçük Heykelcik-Taş Eserler

(Ece Çoksolmaz, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı*, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.)

Bu dönemde evcil hayvanların varlığı bilinir. Özellikle sığır kemiklerinin incelenmesinde evcil sığırın atasının bu yörede olduğu düşünülür. Bitki kalıntılarından bu yöre insanının tarıma başlamasıyla tüm dönem bitkilerinin tarımının yapıldığını gösterir.

Mezra Teleilat höyüğü Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemden itibaren farklı evrelerin yaşandığı, çeşitli dönemlerde boşluklar olsa da çıkarılan eserlerle dönemde önemli bir yerleşim yeri olmuştur.

⁵⁴ [http://www.tayproject.org/TAYages.fim\\$Retrieve?CagNo=9101&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fim$Retrieve?CagNo=9101&html=ages_detail_t.html&layout=web)

2.1.2. Göbeklitepe

Resim 4: Göbeklitepe'nin Coğrafi Konumu(<http://safkanlaz.blogspot.com.tr/Erişim>)

Tarihi:15.05.2014)

Göbeklitepe Şanlıurfa'nın 17-18 km doğu tarafında bulunan Örencik köyü yakınlarında bölgedeki yaklaşık 800 m yükseklikte alanın en yüksek tepesinde bulunan bir kült merkezidir. Bölgenin kuzey ve doğusunda Toros dağları, güneyinde Harran ovası, batısında Şanlıurfa bulunur.

Göbeklitepe tarihin seyrini değiştirebilecek Anadolu coğrafyasında çok önemli yeri olan bir kazı çalışması olmuştur. Bu bölgedeki ilk keşifler 1963 yılında İstanbul Üniversitesinden Prof. Dr Halet Çambel ve Chicago Üniversitesinden Prof. Dr. Robert Braidwood tarafından yüzey araştırmalarında keşfedilmiştir. 1995 yılında Şanlıurfa müze müdürlüğü ve Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından ortak çalışma sonucu bu kazı çalışmaları başlamıştır. 1996-2006 yıllarında ortak sürdürülen bu proje 2007 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla. Prof. Dr. Klaus Schmidt başkanlığındaki heyete verilmektedir. Ve her yıl eylül ayında kazılar müracaat sonucunda verilmektedir.

Tabi olarak Göbeklitepe'yi ve dönemindeki özelliklerini daha iyi anlamak için o dönem Güneydoğu Anadolu Bölgesini ve Şanlıurfa'yı da iyi bilmek gerekir.

Şanlıurfa Şehri, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Orta Fırat Bölümü'nde yer alan Şanlıurfa ilinin idari merkezi konumundadır. Şehir, Şanlıurfa'yı Gaziantep ve Mardin'e bağlayan D-90 karayolu üzerinde yer almaktadır. Ayrıca diğer bir yolla da Şanlıurfa Diyarbakır'a bağlanmaktadır.

Urfa, tarih öncesi ve tarihi dönemde önemli bir konuma sahiptir. Şehrin farklı isimleri vardır. Yunanca "Edessa", yerli halk "Ruha" ve "Ohai" isimleri kullanılmış daha sonra ise "Orfa" ve "Urfa" isimleriyle adlandırılmıştır. 1984 yılında ise "Şanlıurfa" ismi verilmiştir⁵⁵.

Pek çok tarihi kaynaklara ve şahsiyetlere konu olan şehir geniş bir platonun orta kesiminde yerleşim yerlerinden birisidir. Birçok bağımsız devlet ve beyliğe ev sahipliği yapmış medeniyetler beşiğidir. Tarih boyunca Asur, Med, Pers, Roma, İskender imparatorluğu tarafından alınmış, Hz. Ömer döneminde şehir Müslümanlar tarafından fetih edilmiştir. Daha sonra Emevi ve Abbasi hakimiyeti yaşayan şehir, Bizans ve haçlı seferlerine de mesken olmuştur. Son olarak Selçuklu, Moğol ve Memlüklu tesiri altında kalmış ve daha sonraki zamanlarda Osmanlı Devletine katılmıştır. Tarihi şeceresinden de anlaşılacağı üzere tarih boyunca bilinen bilinmeyen birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, hepsinden nasiplenmiş verimli coğrafyasıyla hep göz önünde olmuştur⁵⁶.

"İnsanoğlu yaşamını devam ettirmek için, tarih boyunca elverişli şartlara sahip olan yerleri tercih etmiştir. Bu tercihler her zaman doğal şartların etkisi altında kalmıştır. Yeryüzünde kurulan ilk yerleşmeler incelendiğinde bu durum daha net olarak ortaya çıkmaktadır. Henüz sürekli bir yerleşmenin görülmediği tarih öncesi dönemlerde insanoğlu göçebe bir yaşam sürmekteydi. " ⁵⁷.

Türkiye'de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kurulmuş kent tarih boyunca ilklerin yaşandığı yerler arasında gösterilir. Bilinen ilk tarımın yapıldığı yer, ilk üniversitenin kurulduğu yer, dinleri bir arada barındıran Şanlıurfa dünyanın bilinen

⁵⁵ Klaus Schmidt, *Göbekitepe En Eski Tapınağı Yapanlar*, (Çev. Rüstem Aslan), İstanbul, S. 23

⁵⁶ A. Cihat Kürkcüoğlu, "Şanlıurfa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.36. Ankara,1990,s.346.

⁵⁷ M.Sait Şahinalp , "Şanlıurfa şehrinin kuruluşuna etki eden etmenler", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2006, 4, 105-127

en eski tapınaklarının yapıldığı yer olarak da anılır. Şanlıurfa'nın tarihi bu bölgelerde yapılan kazılarda günümüzden 12. 000 yıl öncesine dayandığı bilgilerine ulaşılmıştır. Bu kazılarda tapınak kalıntılarına, buğday tanelerine, çeşitli tasvir ve betimlemelerine, kült merkezi ve insan ve hayvan kemiklerine rastlanmıştır.

Peygamberler şehri olarak da bilinen Urfa tek tanrılı dinlerin atası olarak kabul edilen Hz. İbrahim'in yaşadığı yer olarak da inanılır. Kuran-ı Kerim de “Onlar siz bunu yakın da Tanrılarımızın öcünü alın dediler. Biz ey ateş İbrahim’e serin ve zararsız ol dedik. “ diye buyrulur⁵⁸. Hz. İbrahim'in Nemrut ile mücadelesine ev sahipliği yaptığı inanılan Urfa, Hristiyanlar tarafından da kutsal sayılmaktadır.

İlk dönem yerleşmelerin genel özelliğinde elbette ki fiziki şartlar etkili olmuştur. İnsanlar da Şanlıurfa'yı tercih ederken fiziki imkanları değerlendirerek bu bölgeye yerleşmişlerdir. İlk dönem yerleşmeler yani son Paleolitik ilk Neolitik dönem yerleşmelerinde siyasi, ticari, madene yakınlık gibi etkenler değil de bir arada yaşama, kendilerini güvende hissetme ve uygun yaşam koşullarında yaşama istekleri vardır. İnsanlar her türlü ihtiyaçta güvenlik alanında ve çeşitli sebeplerle birbirlerine muhtaç olduklarından bu bölgeyi seçmişlerdir.

Şanlıurfa bölgesi güvenlik, su, ihtiyaç temini ve diğer konularda insanların yerleşmesine uygun olduğundan her dönemde hep ön planda olmuş, insanların tercihleri doğrultusunda yaşam merkezleri oluşturmuşlardır. Bu sebeple Urfa bölgesi gerek antik dönemde gerek İslamiyet'ten sonraki dönemde gerekse günümüzde etkinliğini koruyan tarih açısından son derece önem arz eden bölgedir. İpek Yolu üzerindeki en eski yerleşim yerlerinden birisidir. Yer altı ve yer üstü kaynaklarıyla verimli ovalarıyla ve stratejik konumuyla hep ön planda olmuştur⁵⁹.

Şanlıurfa şehrinin kuruluşu günümüzden 12. 000 yıl öncesine kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. İnsanların yaşam gereksinimi olan su temini meselesi Şanlıurfa'yı her zaman önemli kılmıştır. Gerek içme suyu gerekse ekonomik yaşamda tarım ve hayvancılık açısından bölgenin su kaynaklarının fazla olması yaşam merkezi olmasında etkili olmuştur.

⁵⁸ Kuran-ı Kerim “Enbiya Suresi 21. ayet”

⁵⁹ Komisyon, “Urfa”, *Yurt Ansiklopedisi*, İstanbul 1982. Cilt 10. s. 7354-7366

Şanlıurfa, güvenlik açısından insanların tercih sebebi olabilir. Çünkü tarih boyunca insanlar güvenlik ihtiyacı ve barınma ihtiyacı hissetmiştir. Bundan dolayı yüzbinlerce yıl mağara hayatı, daha sonra da ekonomik hayatın başlamasıyla üretici toplumuna geçtikten sonra köy yerleşmeleri başlamış insanlar kolonizasyonlar kurarak bir arada yaşamışlardır. Urfa da yüksek tepelerin olması ve daha sonraları da kale benzeri yapıların görülmesi yerleşmeleri daha da artırmıştır.

Şanlıurfa bölgesinin iklimi yerleşimi etkileyen önemli faktörlerdir. Çünkü insanlar çok soğuk ve çok sıcak yerleri tercih etmezler. Ayrıca bu bölgeye yerleşen insanlar üretici topluma geçtikten sonra yani hayvancılık ve tarıma başladıktan sonra ikliminde etkisiyle nüfus zamanla artmıştır. Özellikle Harran Ovası'nın varlığı ve su kaynaklarının bolluğundan dolayı tarım yapmak için insanlar bu bölgeyi seçmiştir. Hatta tarihte bilinen ilk buğday tanesinin bu coğrafyada bulunması da tarih açısından çok önemlidir. Özellikle bu buğday tanesinin yılının öğrenilmesi daha bir meraklı kılıyor.

Şanlıurfa bölgesi, Son Paleolitik dönemin ve Çanak Çömleksiz Neolitik dönemin önemli merkezlerini kendisinde barındırır. Bu bölge insanları yaşadıkları döneme damga vurmuş çağın en ileri sanatsal ve dinsel çalışmaların yaşandığı yer olmuştur. Dönem insanı büyük dini merkezler, kült yapılar, tarım ile beraber üretici olmasa da tarımsal ürünleri ve hayvanları bilen bir toplum oluşturma gayesindedir.

Bölgenin genelinde yapılan kazılarda ortaya çıkanlar insanı şaşırtabilecek tarihi değiştirebilecek özelliklere sahiptir. Nevali Çori, Hallan Çemi, Çayönü ve Göbeklitepe gibi merkezlerdeki bu kazılarda ortaya çıkanlar ve henüz kazılmamış alanlarıyla tarih de çok önemli bir yerdedir.

Göbeklitepe'nin kazı alanlarındaki kalıntıların çoğu günümüze kadar bozulmadan gelmiştir. Bunda en büyük pay bu dönem insanların hangi sebeple yaptıkları bilinmese de tapınakların üzerini toprakla örtmeleridir. Bu kült merkezi Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ Göbeklitepe insanının hem dini anlayışını hem de sanat anlayışını bizlere gösterir. Bu dönemde insanların nasıl bu kadar profesyonel ve karışık sistem kurdukları ve sanat eserleri oluşturdıkları halen merak konusudur.

Burada tahmini olarak 20'ye yakın tapınak alanı olduğu söylenebilir. Bunlardan ortaya çıkmamış olanlar haricinde ortaya çıkıp da çevre duvarı içinde

kalan kalıntılar da vardır. Bu bölgede ki sanatsal tasvirlerin dini amaçla mı yapıldığı yoksa bir resim alfabesi mi oldukları şu an için bilinmiyor. Yalnız yapılan yorumlarda buradaki insanın yaşadıkları olayları anlattıkları söylenebilir. Şu an için tam olarak ne amaçla yapıldığı bilinmiyor.

Göbekli Tepe, Mezopotamya'daki ilk şehirlerden 5. 000 yıl, milyonlarca turistin ziyaret ettiği İngiltere'deki ünlü Stonehenge'den 7. 000 yıl, Mısır Piramitleri'nden 7. 500 yıl, Malta Adası'nda bulunan tapınlardan da 6. 500 yıl daha eskidir. Bu anlamda Göbeklitepe diğer yerlerden bir adım öne çıkmaktadır.

Göbeklitepe etrafında ev ve yerleşim alanı benzeri bir yapılaşma olmadığından ve üstü açık yapıldığından tapınma alanı ve kült merkezi olduğu düşünülmektedir. Fakat buradaki insanın hangi dine inandıkları veya yaşayan milletlerin kim olduğu bilinmemektedir. Göbeklitepe kazı alanından çıkanlar ve çıkacak olanlar Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ Anadolu insanını bize anlatacak, tarihin gizli kalmış yönlerini ortaya çıkaracaktır. Özellikle Göbeklitepe insanının dini inanışa sahip olmaları günümüzden 11. 600 yıl önce bir inanca sahip olarak yaşamaları, bu uğurda devasa büyüklükte bir yapı, tonlarca ağırlıkta dikilitaşlar yapmaları “Din, üretici topluma geçmeyle birlikte başladı. “ tezini çürütmüştür.

Bu çalışma ile ilgili önemli araştırmacılar, bilim adamları ve gazeteciler tarafından konunun önemine binaen yapılan yorumlar şu şekildedir.

“Medeniyetten ve her şeyden önce Göbeklitepe vardı. “İngiliz Daily Mail Gazetesi.

“Önce tapınak geldi, sonra şehir. “Prof. Dr. Klaus Schmidt.

“Burası insanoğlunun aklının anlamakta zorlanacağı kadar olağanüstü. “Reading Üniversitesi Steve Mithan.

“Göbeklitepe tarihin gelmiş geçmiş en büyük arkeolojik keşfi. “Witwatersrand Üniversitesi David Levis Williams.

“Burası çok ayrıntılı kompleks ve tarım öncesi döneme ait. Sadece bu bile burayı çok uzun zamandır yapılan en önemli arkeolojik buluş haline getirmeye yeter. “Stanford Üniversitesi Ian Hodder.

“Bu tür yapıların sadece yerleşik hayata geçmiş, tarımla uğraşan medeniyetler tarafından yapılabildiği düşünülürdü. Ama Göbeklitepe her şeyi değiştirdi. Çünkü bunu yapanlar avcılıkla hayatını sürdüren insanlar. O yüzden bildiğimiz her şey değişebilir. “ Stanford Üniversitesi Ian Hodder. Bu kült merkezinde yapılan kazılar sonucunda dünyanın bilinen en eski tapınak merkezi ortaya çıkarılmıştır. Bu yapılar kesinlikle bir yerleşim merkezi değil de ayin ve ibadet için yapılmış son derece profesyonel ve karmaşık inşalardır. Bu insanların derin mitsel konulara ilgi duyduklarını göstermektedir. Çok basit olarak algıladığımız bu toplumların aslında o kadar basit olmadığını bizlere ispatlamıştır. Çünkü avcılık ve toplayıcılık ile geçinen bu toplumlar henüz yerleşik hayata da geçmemişken böylesine devasa yapıları ortaya çıkarması son derece önemlidir. Özellikle bu insanlar dinsel yaşamlarını belki farklı kılmak belki de dini bir simge için kült merkezlerinin duvarlarına insan, bitki, hayvan ve çeşitli semboller ile süslemişlerdir.

Çevresine göre en yüksek tepede bulunan yapıların çevre medeniyetler içinde dini merkez olarak kullanılması çok güçlüdür. Göbeklitepe’de 20 kadar tapınak merkezi vardır. Her tapınak ortalama 12 adet 15 tonluk dev sütunları içerdiğini ve çember halinde yapıldığını bir müddet sonra bu yapıların üzerinin toprakla kapatıldığını düşünürsek ne kadar önemli bir yer olduğunu görmüş oluruz. İnsanlar bu bölgeyi yerleşme değil de dini ayinleri için kullandıkları tahmin edilmektedir. Çünkü bulunan kalıntılar asla bir ev kalıntısı değildir. Çünkü güçlü yorumlara göre bu tapınakların üstü açıktır. Fakat halen daha burada yaşayan insanların neden kendi yaptıkları tapınakların üzerini toprakla doldurup yenisini yaptığı bilinmemektedir. Bu durum Göbeklitepe’yi daha bir gizemli kılar.

Bu dönem insanların genel yaşam biçimi avcılık ve toplayıcılıktır. Avcılık ve toplayıcılık ile geçinen bu dönem insanların yaşam merkezleri de yoktu. Belli bir köy yerleşmesi ve şehirleşme olmadığına göre bu insanlar mağaralarda, kamışlardan yapılan kulübelere veya ağaç kovuklarında yaşamışlar, dinsel ayinlerinde bölgenin en yüksek tepesi olan Göbeklitepe’yi kullanmışlardır. Göbeklitepe de yapılan tapınak merkezi bir görüşe göre dünyanın bilinen en eski ve en büyük tapınağıdır. Bazı araştırmacıların görüşlerine göre de hac merkezidir. Tüm bunlar halen yorumdan öteye de geçmemektedir.

Bu tapınaklardaki sütunlar üzerinde son derece ustalıkla işlenmiş tasvir ve semboller bulunmuştur. Her birisinin mutlaka anlamları vardır. MÖ 10. 000’lerde insanlar bu sütunları bir yerlerden mi getirmişler? Bulunduğu bölgede mi yapmışlar? İnsanlar daha yerleşik hayatları bile yokken o tasvir ve sembolleri nasıl ve hangi hayal dünyasında yapmışlardır? Bu insanlar neye inanıyorlardı? Tüm bu soruların cevapları halen belli değildir.

Bilinen şu ki burası bir tapınak bölgesidir. İnsan odaklı ayinler olduğunu düşündüğümüz bu yerlerde çok derin ve mitsel bir dünyaları olduğunu sanıldığının aksine basit topluluklar değil de son derece karmaşık ve çözülmeyi bekleyen bir toplum ile karşı karşıyayız. Göbekitepe’nin günümüze bu denli mükemmel olarak korunmuş şekilde kalması da arkeologları şaşırtan bir diğer konudur. Yapılış yılından yaklaşık bin yıl sonra onlarca ton toprak ve çakmaktaşı ile tamamıyla gömüldüğü bilinen Göbeklitepe’nin niye gömüldüğü de cevabı bilinmeyen sorular listesinde yer alıyor.

Schmidt bu konunun önemine şu şekilde dikkat çekmektedir. “Son 10-15 yıl içinde arkeolojide, devrim sayılabilecek kadar önemli gelişmeler olmuştur; bunlar yalnızca görkemli ve güzel buluntularla sınırlı değildir. Düşünce sistemimizde, geçmişe bakış açımızda köklü değişiklikler yapacak kadar önemli olan bu sonuçlar öylesine yenilikler içermektedir ki, bunların tam olarak algılanması ve insanlığın geçmişiyle ilgilenenlere aktarılması için herhalde uzun bir süre gerekecektir”⁶⁰.

Arkeologlar halen Göbekli Tepe’de kazı yapıyor ve buranın anlamı üzerinde tartışıyor. Bildikleriyse bu sahanın türümüzün tarihine dair eski fikirlerimizi altüst eden bir dizi beklenmedik bulgudan en önemlisi olduğu. Daha 20 yıl önce pek çok araştırmacı, Neolitik Devrim adıyla anılan kritik geçiş döneminin ne zaman, nerede ve yaklaşık olarak hangi sırayla gerçekleştiğini bildiğini sanıyordu⁶¹.

Göbeklitepe kazıları bilinen tarihi değiştirecek, insanlara bildiklerini unutturacak cinsten bir gizeme ve öneme sahiptir. Yapılan kazılarda ortaya çıkanlar çok iyi derecede korunmalı, devlet desteği ile bu kazılar hızlandırılmalı ve gizemli

⁶⁰ Kluse Schmidt, *Göbekitepe En Eski Tapınağı Yapanlar*, (Çev. Rüstem Aslan), İstanbul, 2007, s.7.

⁶¹ Charles C. Mann, “The Birth of Religion”. *National Geographic*, Haziran, 2011.

tarih bir an önce açığa çıkmalıdır ki insanların aklındaki sorular cevap bulsun ve tarih kitaplarındaki bilgiler yenileriyle değiştirilebilsin.

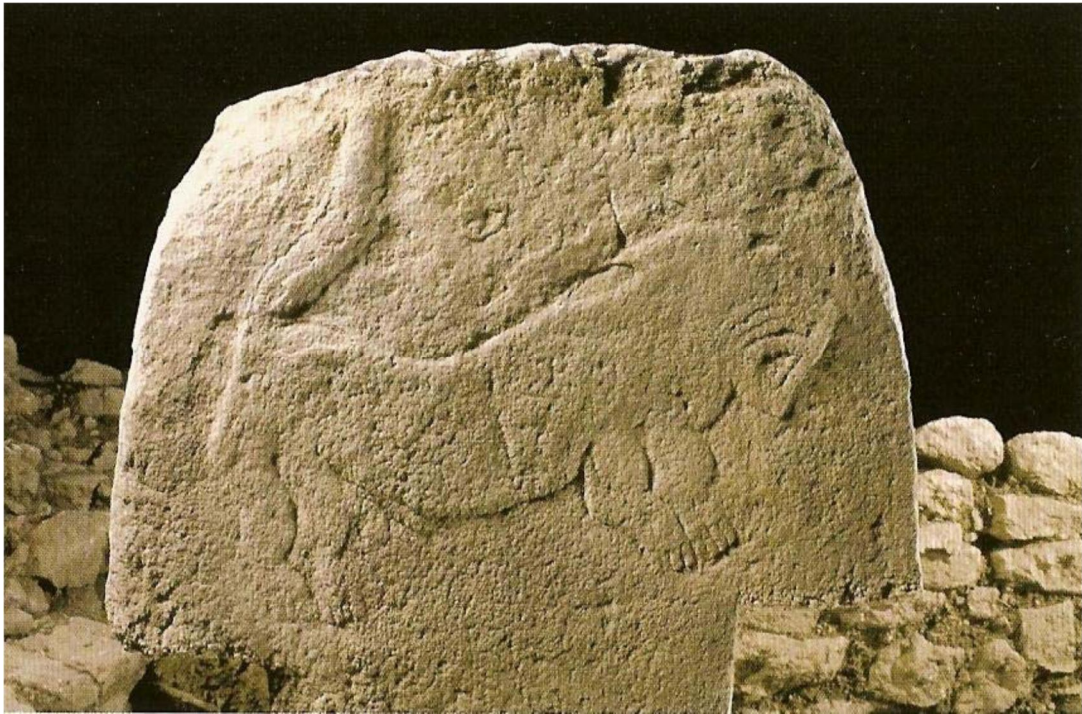
Resim 5: Göbeklitepe Genel Görünüm

(Müjde Yazar, *Anadolu'da Neolitik Dönem Sanat ve Merkezleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalı Eski Çağ Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.)

Göbeklitepe kazı alanında farklı şekillerde, motiflerde ve ağırlıklarda dikili taşlar vardır. Bu stel denilen yapıların üzerindeki farklı motifleri aşağıda inceleyeceğiz. Dönemin özelliklerine göre insanların daha hayvan evcilleştirmeyi ve kap, kaçak yapmayı bilmedikleri yontma taş devrinden ve buzul çağlardan yeni çıkmış bir dönem için çok mükemmel ve estetik eserler yapması son derece önemlidir. Bu taşları işin mimarı Prof. Dr. Schmidt gibi farklı katagorilerde üzerindeki işlemlere ve bulundukları noktalara göre inceleyeceğiz. Göbeklitepe mimari eserlerini 4 ayrı bölümde (A-B-C-D) şeklinde yazacağız.

A Yapısı (Yılanlı Dikili Taş Yapısı) 'nda Dikili taşın 1 ve 2 olarak adlandırılan bu stellerin yüzeyleri aynı yöne bakar. Bu taşların etraflarında 1 metre genişliğinde taş duvarlar vardır. Bu kalıntıların tahrip olmadan günümüze ulaşması ayrı bir öneme sahiptir. Bu taşların hepsinin sıradan değil de özenle yapılmış olması

da önemlidir. Duvarların birinde aslana benzeyen kaburgaları belli olan bütün bir heykel bulundu. Dikilitaş 3'ün yanında ise parçalanmış bir hayvan betimlemesi bulunur. Dikilitaş 1'in yan yüzeyinden bakarsak "T" başlığı altından aşağıya kadar uzanan bir oluk, iki yanda yükseklik vardır. İki yandan ilerleyen kıvrım biçimde yılan benzeri bir tasvir bulunmaktadır. En üstte ise daha kalın yılan tasviri vardır. T biçimindeki taşların genel olarak motiflerine bakılırsa insan vücudunu temsilen yapıldığını T sütunun baş kısmının insan başı olduğunu, insan ellerinin sembol edildiği ve yüz yüze bakan taşlar yapıldığını söyleyebiliriz. Bu taşların tapınak konstrüksiyonu ile alakalı olmadığını Schmidt söyler.

Resim 6: Göbeklitepe Aslan Tasvirli T Dikilitaşı

(Müjde Yazar, *Anadolu'da Neolitik Dönem Sanat ve Merkezleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalı Eski Çağ Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

Dikilitaş 1'in kuzeydoğusuna bakan yüz kısmında iç içe geçmiş yumak oluşturmuş yılanlar topluluğu vardır. Üstteki şeritte 8 alttaki şeritte ise 9 yılan tasvir edilmiştir. Biraz daha ayrıntıya inildiğinde farklı betimler olabileceği yorumları yapılmaktadır. Betimlemenin altına boşluk kısma koçbaşı tasviri yapılmıştır. Schmidt bu tasviri etrafı yılanlarla sarılmış koça benzetmiştir⁶². Yılanların baş kısmı kalp

⁶² Klaus Schmidh *a. g. e.*, s. 177.

şeklinde ve ağın üstünde 8 altında 8 yılan tasviri bulunmaktadır. Dikilitaş 1 de bir ayin hikayesi canlandırıldığını tahmin ediyoruz. Bu yılanların kötülüklerin temsilcisi olabileceğini söyleyebiliriz. Belki de tehlikeleri kovucu koruyucu olabilir. Tüm bunlar şu an için tahminden öteye gitmemektedir.

Yılan Babil, Mısır ve Anadolu'da hep dikkat çekmektedir. Yılan ölümsüzlüğü, kötülüğü, yeniden dirilişi sembolize eder. Göbeklitepe insanın dini inanç sisteminde yılanı hangi anlamda nasıl kullandıkları bilinmiyor. Fakat çok fazla tapınakta bulunması da ayrı bir önem arz eder.

Dikilitaşların bazısında "T" biçimindeki başlık tahrip olmuş durumdadır. Dikilitaşın ayak kısmında bir öküz bunun altında bir tilki ve en altta turna tasviri vardır⁶³. Bu kabartmalar güneydoğuya yani giriş kısmına bakmaktadır. En alttaki kuşun yırtıcı kuş olmadığı leylek veya turna kuşu olacağı fakat turna kuşunun daha bir ağırlık kazandığını söyleyebiliriz. Tüm bu hayvan topluluklarının varlığına bakarsak farkı yorumlar yapılabilir. Bir hikâyeyi sembolize ettikleri, bir olayı anlattıkları veya dinsel bir amaçları olabileceği söylenebilir. Turna kuşunun sembol anlamına bakarsak bir ayini simgelediğini ve çoğu medeniyette kullanılan dini bir simge olduğunu düşünebiliriz. Bu kuş tasvirlerinin bacaklarının bükülmüş olması bu yöre insanın hayvanları çok iyi bildiği ve bu hayvanların ya göç ettikleri bölge hayvanı oldukları ya da o yörenin hayvanı olabileceğini söyleyebiliriz.

⁶³ Klaus Schmidt *a. g. e.*, s 120.

Resim 7: Göbeklitepe Dikilitaş Yandan Görünüm

(Müjde Yazar, *Anadolu'da Neolitik Dönem Sanat ve Merkezleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalı Eski Çağ Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.)

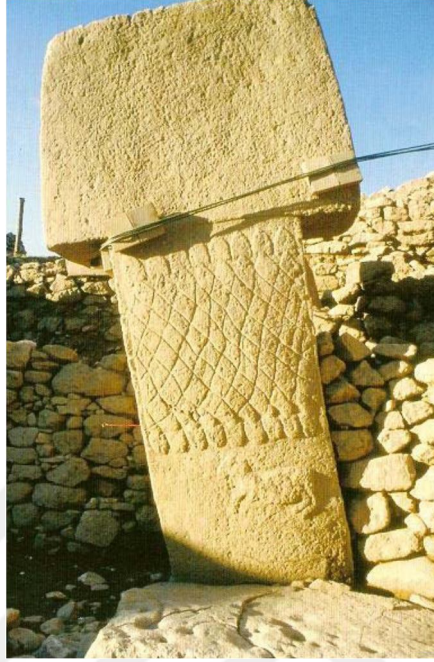
Ortadaki tasvirin ise köpek, çakal veya kurt olabileceği belirtilmekte ancak tilki de olabileceğini düşünmekteyiz. Diğer kabartmalarda tilkinin kullanıldığını ve mutlaka bir anlamının olabileceğini düşünmekteyiz. Schmidt'e göre bu tasvirler arasında bağlantı vardır ve bir totem olabileceği, fabl olabileceği veya bir arma olabileceğini söyleyebiliriz⁶⁴.

Schmidt, dikilitaşların arka yüzündeki şerit tasvirlerle dikkat çeker. Bu şeritler atkı şeklindedir. Bu atkı tarzı şeritler taşın ön yüzünü işaret etmektedir. Ve Nevali Çori'deki dikilitaşlarda gördüklerimize benzer. Düşüncelere göre bu yapıdaki tasvirlerde insanların geldikleri yerdeki yaşamları, o bölgenin hayvan türlerini ve doğal yaşamdan kesitler sunduğunu görmekteyiz. Fakat bu tasvirler ve şekillerin ne anlatmak istediği konusunda sadece yorumlar yapabiliyoruz. Kesin bilgilere şu anda ulaşmak güçtür.

Dikilitaş A yapısındaki sütunların haricinde 1 metre genişliğinde duvarlar vardır. Bu duvarlar geç evredekilere göre çok daha sağlamdır. Taşların hepsi özenle

⁶⁴ Klaus Schmidt, *a. g. e.*, s121.

işlenmiş ve dizilmiştir. Duvarların üst yüzeyinde kaburgaları ve cinsel organı açıkça belli aslana benzer bir heykel bulundu⁶⁵. Ayrıca toprağa gömülmüş bir domuz başı heykeli de bulunmuştur.

Resim 8: Göbeklitepe A Yapısı Dikilitaş

(Müjde Yazar, *Anadolu'da Neolitik Dönem Sanat ve Merkezleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalı Eski Çağ Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

Bu dikilitaşların mimari ile bir işlevi yoktur. Bu yapının en önemli ögesi adeta merkez gibidir. “T” biçimindeki dikilitaşların tapınak amaçlı kullanılan bu kült merkezinde çok önemli bir yeri vardır. Tahminlere göre bazılarının gövdesinde ellerin de olması ayin halindeki insanları veya din adamlarını simgeler.

Dikilitaş 3 ve Dikilitaş 4 de herhangi bir ize rastlanmamıştır. Dikilitaş 5 de ise aşağıya doğru uzanmış bir yılan bulunmamaktadır. Yılanın boyu yaklaşık 2 metre olup batı duvarının içinde kalmıştır.

B Yapısı (Tilkili Dikilitaş)’nda İlk kazılardan sonra A yapısında bulunan kalıntılar kazıyı daha da genişletme ihtiyacı doğurmuştur. Bu amaçla batıya doğru kazı genişletme çalışmaları başlamıştır. B yapısındaki dikilitaşlardan 9 ve 10 numaralı taşlara bakıldığında çok yüzeyli duvarlara bitişik bir plan vardır. Merkezi

⁶⁵ Klaus Schmidt, *a. g. e.*, s 174.

iki taşın yönü kuzey ve güney yönlüdür. Gövdeleri birbirine dönüktür. Her iki taşında üzerinde aynı büyüklükte “Tilki” benzetmeleri olduğunu görürüz. Bu betimlemeler birbirine bakmaktadır. Schmidt’e göre bu dikilitaşların yan yana olması birbirine bakması bu yöre insanın geldiği yer olarak düşünülen Yeni Zelanda bölgesindeki kutsal alana benzemektedir.

Resim 9: Göbeklitepe B Yapısı Tilki Tasvirli Dikilitaş

(Müjde Yazar, *Anadolu’da Neolitik Dönem Sanat ve Merkezleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalı Eski Çağ Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.)

Dikilitaş 9’un önünde taştan bir kap terezza tabana gömülmüştür. Küçük bir kanalla kapa ulaşım sağlanmıştır. Bu kapların adak kapı olabileceği düşünülmektedir ⁶⁶.Üzerindeki çalışmalarda dikilitaş başına ait bir delik bulunmuştur. Bu delikli taştan daha sonra çoğu yerde görülecektir. Bu dikilitaşlarda başka bir kabartma görülmemektedir. Bu kaplardan başka yerlerde bulunabileceği düşünülerek dikilitaş 10’un etrafında da kazılar yapılmış fakat herhangi bir ize rastlanılmamıştır.

Dikilitaş 10’un batı yüzündeki batı yüzünde çeşitli resimler görülür. Bu resimlerde bir yaban domuzu ve üç köpek resmi betimlenmiştir. Köpeklerden birinin

⁶⁶ Klaus Schmidh, *a. g. e.*, s 128.

kuyruğunun başına doğru kıvrılmış olduğu görülür. Belki de bu tasvir bir av sahnesini betimlemiştir.

Dikilitaş 14'un yapısının tamamı henüz açılmamıştır. Sağdaki gövde kısmı büyük oranda çevre duvarıyla çevrilmiştir. Tahmine göre bu tasvirin bazı kişilere göre gelinen bölgenin yaygın hayvanı olan "Komodo Ejderi" Schmidt'e göre ise tilki olabileceği düşünülmektedir⁶⁷. Bu tasvirden başka herhangi bir tasvire şu an için rastlanılmamıştır.

Dikilitaş 15 yapısında diğerlerinde olduğu gibi bir delik vardır. Boş tarafı sadece açığa çıkmıştır. Bu tasvirinde beş parmaklı bir hayvanın olduğu düşünülmektedir. Bu yapının tamamı ortaya çıktığında buradaki parmakları görülen hayvanın ne olduğunu görebiliriz.

Dikilitaş 6 da ise yan yüzeyinde son derece önemli bir tasvir vardır. Kaplumbağa benzeri veya bir sürüngen andıran bu tasvir bir leopar betimi de olması olasıdır. Arka yüzeyinde ise kıvrılan bir yılan tasviri vardır⁶⁸. Bir başka görüşe göre de Bali adasının ünlü sürüngen "Komodo Ejderi"dir. Bu betimleme taş örgünün arkasında kalmış oldukça dikkat çeken bir betimlemedir. Ovale benzer baş kısmı ile diğer benzerlerinden ayrılmıştır. Bu buluntulara benzer buluntular Suriye bölgesindeki Tell Abr da görülmüştür. Ayrıca Anadolu da Çatalhöyük de görülen betimlemelere bakıldığında benzerlik gösterse de diğerlerinin kuyruğu yoktur.

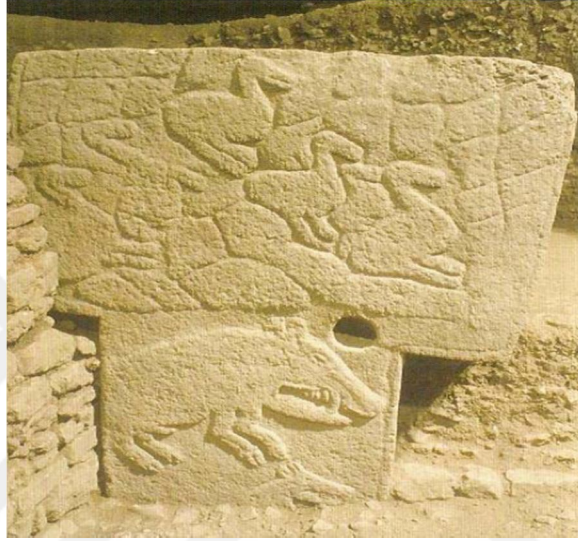
B yapısının genel özelliklerine bakarsak dairesel, çok yüzeyli bir yapılaşmanın söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Görünüş olarak İngiltere'de ki Stonehenge'yi andırır. Fakat günümüzde bile cevaplandırılmayan bir soru vardır. Bu yapıların üstü Stonehenge'de ki gibi açık mıydı? Yoksa bina şeklinde kapalı mıydı? Bu sorunun cevabı bazı gizli kalan yönleri de açığa çıkarabilir.

C Yapısı (Erkek Yaban Domuzu Avında)'nda A ve B yapılarının yanında dairesel biçimde ortaya çıkarılan C yapısındaki yapıların geçmişte tahrip edildiğini düşünmekteyiz. Bu yapıların çevresinde en az 3 tane çevre duvarı olduğunu düşünebiliriz. Bu kült merkezi kalıntılarındaki domuz tasvirinden yola çıkarak bölgedeki yapılan tasvirler bu topluluğun geldiği yerdeki hayvanların yoğunluğuyla

⁶⁷ Klaus Schmidh, *a. g. e.*, s 183.

⁶⁸ Klaus Schmidh, *a. g. e.* s 184.

ilgili olduğunu düşünmekteyiz. C yapısındaki erkek yaban domuzu başı, dişlerini gösteren başka bir yırtıcı hayvan ve kurda benzeyen bir hayvan tasviri yapılmaktadır⁶⁹. Bu kazılarda toplamda 6 adet yaban domuzu görülmüştür ve bunların 4 tanesi erkektir. Bulunan domuz heykellerinin 3 tanesi bu kazı alanından çıkmıştır. Bu yapı topluluğunda şimdiye kadar 9 tane dikilitaş yapısının bulunduğunu söyleyebiliriz. Fakat başlangıçta daha fazla olduğunu ve sonradan tahrip edildiğini düşünüyoruz.

Resim 10: Göbeklitepe C Yapısı Domuz ve Ördek Tasvirli Dikilitaş

(Müjde Yazar, *Anadolu'da Neolitik Dönem Sanat ve Merkezleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalı Eski Çağ Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.)

Schmidt bazı tasvirlerde heykellerin insan veya hayvan kafalarına sarılmış durumda bir tasvirlerden bahseder. Dizleri üzerine çökmüş heykelin çocuğunu veya yakınına kaybetmiş bir insanın ağıtını tasvir ettiğini düşünmektedir⁷⁰.

⁶⁹ Klaus Schmidh, *a. g. e.*, s. 144.

⁷⁰ Klaus Schmidh *a. g. e.*, s.144.

Resim 11: Göbeklitepe D Yapısı Dikilitaş

(Müjde Yazar, *Anadolu'da Neolitik Dönem Sanat ve Merkezleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalı Eski Çağ Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.)

C yapısındaki 26 ve 28 nolu dikilitaşlara baktığımızda bu iki taşta da küçük erkek yaban domuzu kabartmaları ilgi çeker. 28 numarada gövdenin sağ yüzünde bir hayvan kabartması ve sembol bulunur. Schmidt'e göre yanlarda papaz atkısı ve benzeri şerit bulunmuştur. Aşağı doğru devam edildiğinde atkı ve şeritlerin görüleceğini söyler.

Dikilitaş 23'ün gövdesinin sol tarafında bir domuz kabartması görülür. Bu hayvanın emsalleriyle aynı ölçüde olabileceği düşünülür. Bu hayvanın gövde kabartması çevre duvarıyla örtülüdür. Bu dikilitaşın önünde dişlerini açıkça gösteren hayvan heykeli bulunmuştur.

C yapısındaki dikilitaş 11 ve 25 numaralı taşlarda göze çarpan çok fazla bir yönü yoktur. 11'in ise baş kısmı tahrip olmuştur. Orta çevre duvarı tarafından

kapatıldığı için tam olarak tasvir olup olmadığı bilinmemektedir. 1. 5 metre derinliğe kadar kazılmıştır. Batı yüzeyi açığa çıkmıştır.

12 numaralı dikilitaş önem arz eder. Schmidt “T” başlıkta yer alan tasvirleri “ağdaki ördeklere” benzetir. Bu tasvirler baş kısmından başlayarak tüm yüzeyi kaplamaktadır. Ördeğe benzeyen 5 adet kuş ağ desenli bir çizgili desen üzerinde hareket etmektedir⁷¹. Bu tasvirin sanatçının boş yer bırakmaması amacıyla yapılabileceğinin veya ağ ile avlanan ördekleri betimlemek amacıyla T başlıkta resmedildiği düşünülmektedir. Buradaki taş motiflerine bakıldığında doğal bir tasvir yapıldığının göstergesi olabilir.

Aynı taşın gövdesinin üst tarafında dişlerini gösteren yaban domuzu, sol yanda ana tavşan ve pek çok yavru tavşan, iki yılan, tilki, ceylan ve sürüngen bir hayvan tasvir edilmektedir. Bu tasvirin hemen önünde yine bir domuz heykeli bulundu. Ayrıca bir heykel parçası da görülmüştür. Bu parçanın bir hayvana ait olduğu düşünülür. Bu yapının üzeri açık olmadığı, C yapısının yan duvarlarında işçiliği düzgün bir çıkıntının olduğunu söylemekteyiz. Burada bulunan heykellerin başka bir yerden getirildiğini de söyleyebiliriz.

C yapısında dikilitaş 24 ve 26’ın yanında kireçten bir levha bulunmuştur. Bu levha günümüze kadar korunmuştur. Bu levha üzerinde dizleri üzerine çökmüş küçük bir köpek veya tilkiye benzer bir hayvan resmedilmiştir. Bu levhanın duvarın üzerine bilinçli bir şekilde koyulduğu düşünülmektedir. Bu levhanın konulduğu duvarın günümüze kadar aynı boyutta kalarak geldiğini düşünürsek duvarların üstünün açık kaldığını düşünmekteyiz.

Bu yapıların genel olarak bakıldığında yırtıcı ve korkutucu hayvanlarla betimlenen tasvirlerle süslü yapılar ortaya çıkmaktadır. Ayrıca C yapısında önemli bir başka nokta vardır. Buradaki levhalarla kapı girişleri kapatılmıştır. Bu levhalar kapı giriş deliklerinin üstündedir. Bu levhalardaki tasvirlerde sırt üstü yatmış bir erkek yaban domuzu figürü vardır.

Ayrıca işlevi bilinmeyen çevre duvarlarında 20-30 cm içeri girebilen delikler, oyuklar ve çıkıntılar görülmüştür. Bu çıkıntılar için farklı görüşler ortaya çıkmaktadır. Bazı görüşlere göre aydınlatma amacıyla yapıldığının göstergesi

⁷¹ Klaus Schmidh a. g. e., s. 139.

olabilir. Ayrıca ufak delikler kopça şeklinde olup bunlara herhangi bir ip veya benzeri bir şeylerin asılması için yapılmış düzenek olduğunu düşünebiliriz.

C yapı grubundaki bazı dikilitaşların T başlığının üst kısmında sunak şeklinde oyuklar görülür. Bu oyukların ne anlama geldiği bilinmemektedir⁷².

D Yapısı (Taş çağı hayvanat bahçesinde) bu yapılar diğer yapılar arasında en iyi korunan yapıdır. Ve en büyük yapıdır. 20 metreye ulaşan çapıyla dikkat çeker. Oval bir yapıya sahiptir. İnsanda “Taşlaşmış bir hayvanat bahçesi izlenimini veriyor. “⁷³.Bu yapıdaki kazılara baktığımızda öbek halinde gruplaşmış hayvanlar vardır. Gölgedeki turnalar olarak nitelendirilen bazı tasvirlerde göl dalgaları betimlemesi yorumları yapılabilir. Fakat bunlar sadece göl dalgası değil de yılan tasvirleri de olabilir. Genel olarak düşündüğümüzde bu hayvanların o dönem insanları için mutlaka bir anlamları olduğunu belki de bir durumu anlatmak istediklerini söyleyebiliriz. Bu yapıdaki kazılar henüz tamamlanamadı. İleride kazılar tamamlandığında o dönem insanların ne için yaptıkları belki anlaşılacaktır.

Resim 12: Göbeklitepe D Yapısı

(Müjde Yazar, *Anadolu'da Neolitik Dönem Sanat ve Merkezleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalı Eski Çağ Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

⁷² Klaus. Schmidh, *a. g. e.*, s196.

⁷³ Klaus. Schmidh, *a. g. e.*, s 148.

Resim 13: Göbeklitepe D Yapısı

(Müjde Yazar, *Anadolu'da Neolitik Dönem Sanat ve Merkezleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalı Eski Çağ Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

Resim 14: Göbeklitepe D Yapısı Dikilitaş

(Müjde Yazar, *Anadolu'da Neolitik Dönem Sanat ve Merkezleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalı Eski Çağ Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

Dikilitaş 18 yapısındaki kazılarda Turnalı dikilitaşın bir benzeri bulunmuştur. Yaklaşık 3 metre civarında kazılmıştır. Bu yapının üzerinin dolgu toprakla kapatılmış olması sütunların günümüze kadar korunabilmesini sağlamıştır. Bu dikilitaş merkezi konumdadır. Bu sütunlarda aşağıya doğru inmiş stollar ve geniş yüzeyinde bantlar vardır. Gövdede ellerin olduğu tahmin edilmektedir fakat henüz ulaşılmadı. Sol tarafında ise tilki betimlemesi vardır. Bu yapıda bazı semboller de bulunmaktadır. H biçimindeki işaret, daire ve yarım ay şeklinde bazı figürler vardır. Fakat bu figürlerin yorumlanması şu an için pek mümkün değildir.

31 numaralı dikilitaşın üzerinde papaz atkısı arasında son derece güzel tasvir edilmiştir. Bir boğa tasviri bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar bu figüre “Medusa başı” demektedir.. Bu betimlemenin daha önce Göbeklitepe de görülen bir figür olmadığını söyleyebiliriz. Bu boğa başının alın kısmında ise bir çukurluk vardır. Belki de bu çukurluğa herhangi bir nesne tutturulmuştur. Ayrıca bant motifleri vardır.

Dikilitaş 19 yapısının gövde başlangıcı olan T başı kırık parçasının kaldığı biliniyor. Taşın alın kısmında yılan kabartması mevcuttur. Bu taşta ya tamir izleri ya da eskiden yapılan bir değişikliğin izleri görülür. Tamamı ortaya çıkarılmamıştır. Çevre duvarının içinde bir kısmı kalmıştır.

Dikilitaş 20 de tahribat izleri görülür. T kısmında herhangi bir tasvir olmamasına rağmen gövdede aşağı doğru kıvrılan ve boğa ile karşılaşan yılan görülür. “Bu iki hayvan dar alanda stola kanalları için öylesine yer bırakmıştır ki sanki boğa dikey kenara sıkıştırılarak yukarıdan gelen yılanı kafa kafaya gelmesi sağlanacaktır. Bu buluşma hiç de barışçıl bir izlenim vermemektedir. Boğanın oldukça belirgin bükülmüş ayakları hayvanların düzeniyle boğanın yılan ile olan kavgayı kaybettiğini” söyler⁷⁴.Boğanın altında tilki betimlemesi vardır. Ama sadece baş kısmı görülebilmektedir. Bu dikilitaşta bir başka dikkat çeken özellik ise sanatçı tarafından veya başka bir müdahale izleri görülür.

D yapısındaki 21 numaralı dikilitaşla bakıldığında soldaki sütunda ceylan başı görülmektedir. Tam bir hayvan gövdesi olduğu düşünülen kısım toprak altındadır. Öne doğru uzanmış ayakları vardır. Boynuzlu olan ceylan bölgedeki

⁷⁴ Klaus Schmidt., *a. g. e.*, s 152.

dorkas ceylanıdır⁷⁵.Aşağıya doğru inen tasvirin yaban eşiği olabileceği düşünülmektedir. Bu yabani hayvanın Asya yabani eşiği onager olduğu tahmin edilir. Bir başka hayvan tasviri de vardır fakat çevre duvarında kaldığı için herhangi bir yorum da yapılamamaktadır.

22 numaralı bu sütunda bir tilkiye ait baş kısmı bulunmaktadır. Göğüs tarafında ise tek bir yılan aşağıya doğru inmektedir. Sağ tarafında ise bir tavşanı andıran tasvir bulunmaktadır. Yılanların aşağı inmesi stollar arasındadır. Göbeklitepe de tilki ve yılanın bir arada sürekli kullanılması dikkatimizi çeker. T başlıklı sütunun büyük kısmı çevre duvarı etrafında kalmıştır.

Dikilitaş 30 yapısındaki dikilitaşın tepe noktasına H işareti yer almaktadır. Bu tasvirde yine yabani eşek tarzında bir tasvir vardır. Bu yabani eşek tasvirlerinin varlığı av hayvanı olabileceği yönündedir. Bu hayvan tasvirinin boynuzları yoktur.Yılan topluluğuyla karşılaşmaktayız. Bu yılan figürleri T başlıktan başlayarak aşağı doğru inen tasvirlerdir. Göbeklitepe kalıntılarında çok fazla yerde karşımıza çıkmaktadır.

Dikilitaş 38 numaralı dikilitaşta 6 adet hayvan tasviri vardır. Etrafı çevre duvarıyla kapatılmış sadece sağ yüzeyi açıkta kalmıştır. Bu taşın baş kısmında öküz figürü dikkat çeker. Bu figür günümüze kadar pek korunamamış sadece baş kısmı dışarıda kalmıştır. Diğer kalıntılardaki öküz figürü gibi olduğu düşünülmektedir. Dikilitaş 12 de görüldüğü gibi bu taşta da bir erkek yaban domuzu tasviri vardır. Üç adet kuş vardır. Ördek, leylek veya turna diyebileceğimiz tasvirler vardır. Bu yapının bir kısmı çevre duvarı altındadır. Fakat aradaki boşluktan bakıldığında karaleyleği andıran bir başka figür de görülür. Dikilitaş 38 de “Bukranion ve stola” desenleri de görülür.

⁷⁵ Klaus. Schmidth, *a. g. e.* s 152.

Resim15: Göbeklitepe Batı Çevre Duvarı

(Müjde Yazar, *Anadolu'da Neolitik Dönem Sanat ve Merkezleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalı Eski Çağ Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.)

Dikilitaş 32 ve Dikilitaş 41'in üzerinde herhangi bir kayda değer tasvire rastlanmamıştır. Bu taşların bir kısmı çevre duvarı altında kaldığından ve silik halde bazı tasvirler olduğundan sadece yorumlar yapılabilir.

43 numaralı dikilitaşın en üstteki bantta ince bant içinde dağ betimlemeleri bulunur. Turna kuşu, yaban domuzu, sürüngen bir hayvan tahmini komodo ejderi betimlemeleri vardır. Üstte kesik ve kalın bir çizgi, sol tarafta kanatları açmış bir akbaba ve delikli taş sembolü vardır. Altında ise yılan betimi, örümcek hemen onun altında ise yaban ördeği figürü vardır⁷⁶.

Dikilitaş 33 numaralı bu taşta ağdaki ördekleri veya kuşları anımsatan bir betimleme vardır. Üç tane toy kuşu olabileceği düşünülen ördek vardır. T başının ön yüzeyi boştur. Buradaki kazılarda bol miktarda hayvan kemikleri de bulunmuştur. Gövde üzerinde ise betimlemelerin turna kuşu olabileceği düşünülür. Bu kuşların bacakları insan bacağı şeklindedir. Sağ yüzünde kıvrımlar halinde olan yılanlar görülür. Yılanın başları aşağıya doğrudur. Her iki yanda da stola işli süslemeler

⁷⁶ Klaus Schmidth, *a. g. e.*, s 294.

vardır. Böcek benzeri bir hayvan ve koyun benzeri bir başka hayvan görülür. Örümcek olarak tanımlayabileceğimiz bir hayvan da vardır. Bu böcek tarzı hayvanın örümcek olduğunu söylersek zehirli olduğu anlatılmak istenmiş de diyebiliriz. Gövdenin diğer yanında ise tilki benzeri bir hayvan görmekteyiz. Arka ayakları üzerine dikilmiştir. Orta kısımlarında H betimlemesi vardır.

Tüm bu taşlar üzerindeki tasvirler hakkındaki yorumlara bakacak olursak bu tasvirlerin mitolojik bir geçmişi olabileceğini söyleyen araştırmacılar vardır. Örneğin boğa tasvirlerinin hem üreticiliği simgeleyen bir tasvir olabileceği hem de boğa burcuyla alakalı gök bilimini ilgilendiren simge olabileceğinden bahsederler. Boğa figürünün tarihte pek çok coğrafya da dini ritüellerde görüldüğünü söyleyebiliriz⁷⁷. Mesela turna tasvirlerinin adeta sema ayinlerini ilgilendiren dini bir ritüel olabileceğini söyleyebiliriz.

Yılan sembolü de çok önemli yer tutar. Bir değişim sembolü olarak görülür. Yılan sembolü Göbeklitepe için ayrı bir önem taşır. Gruplar halindeki yılanlar mesaj yüklüdür. Eski mısır, Antik yunan ve çoğu toplumda yılan tasvirleri görülmektedir. Kuran-ı kerim de Hz. Musa'nın asasının ejderha olup yılanları yediği söylenir⁷⁸. Mısır medeniyetinin önemli bir tasviri olan yılan Firavunların baş kısmında yılan tasvirinin olduğu görülmektedir. Mutlaka her medeniyette yılan tasvirlerinin ayrı anlamları vardır. Fakat Göbeklitepe de yilandan bir başka önemlidir. Tasvirlerde adeta savaşların kahramanı olarak adlandırılan yılanlar pek çok sütunda tasvirde farklı şekillerde resmedilmiştir.

B.G. Sidhart'a göre bu tasvirler genel olarak takvimlere ve gök bilimlerine dayanan astronomi ile alakalıdır. "Vedaların Göksel Anahtarı" eserinin sahibi yazar Zodyak işaretlerinin o dönemde de bilindiğini iddia eder. 12 ay'ı 12 sütun şeklinde tasvir ettiğini söyleyen yazar her bir sütunun bir ayı her bir tasvirin ise bir takım yıldızını işaret ettiğini söyler.

Bazı yazarların yorumlarına göre bu sembollerin insanların göç ettiği yerlerin özelliğini yansıttıkları veya başlarından geçen olayları tasvir ettiklerine hatta sembollerdeki hayvanların o göç bölgelerinin hayvanları olduğunu söylerler. Mesela

⁷⁷ Göbeklitepe belgeseli. [http://youtube.com.watch?v=y+5FW-g8An8](http://youtube.com/watch?v=y+5FW-g8An8) Erişim tarihi:14. 02. 2014

⁷⁸ Kuran-ı Kerim, Şuara suresi, 45.

tasvirlerde “Komodo Ejderi” nin yeni zelenda hayvanı olduğunu söylerler. Tasvirlerdeki ve heykellerdeki insan ve hayvan tasvirlerinin her birisinin bir şeyler anlatmak istediğini söylerler. İnsanlar elbette ki sanatsal anlayışlarına gündelik olaylarını, yaşadıklarını ve etkilendiklerini aktarmışlardır. Çoğu tasvirde de bunu açıkça görmekteyiz. Özellikle iç içe hayvan betimlemeleri ve insanı andıran “T” başlıklı sütunlar ve yine ağlayan insan benzeri heykel ve tasvirler gerçekten mana ifade eder.

Yer bilimci araştırmacılar ise bu tasvir etrafında sütunları ve hayvan tasvirlerinden bazılarını depremler ve sonraki karışıklıklar olarak da söylemiştir. Bu araştırmacılar tasvirlerin bölge insanının geldiği Yeni Zelenda civarındaki adalardaki karışıklıklar olduğunu ifade etmiştir. Bu yorumlar bize çok uzaktır.

Bize göre bu tasvirlerin her birisi bir mana ifade eder. Şimdiye kadar kesin bir şekilde yorumlayan çıkmamıştır. Fakat tarihte Yunan mitolojisine, Mısır Hiyerogliflerine, Güneydoğu Anadolu’daki kazılara ve diğer arkeolojik kazılara bakıldığında Göbeklitepe deki tasvirler ve çıkan eserlerin diğer yerdeki eserler ile ortak noktaları olduğu söyleyebiliriz. Bu bir etkileşimin sonucudur.

Dini ritüeller gereği bazı tasvirler olmuş olabilir. Bu tasvirlerin hangi inanç sistemine ait olduğu bilinmemektedir. Fakat Göbeklitepe bölgenin en yüksek tepesinde kurulduğu için Orion takımyıldızının ve Sirius yıldızının izlemlendiğini düşündürmektedir. Özellikle 43 nolu taşın üzerindeki tasvirlerin dünyayı ve gökyüzünü tasvir ettiğini bilim adamları söyler. Eğer böyleyse günümüzden 12. 000 yıl önce insanların astronomi bilimini bildiklerini ve bunu çok iyi tasvir edip belki de gökyüzündeki görünen takım yıldızlarına taptıkları yorumunu yapabiliriz.

Göbeklitepe gerek tasvirler gerek diğer özellikleriyle her zaman merak konusu olacak ve yoruma açık olacaktır. Çünkü çanak çömleksiz neolitik dönem insanların bu kadar profesyonel ve karmaşık bir yapıya nasıl geçebildikleri her zaman merak konusu olacaktır.

DİKİLİTAŞLAR	A	B	C	D	TOPLAM	%
Yılan	5	2	0	14+2	23	28. 4
Tilki	1	2	1	8	12	14. 8
Erkek domuz	0	0	6	1	7	8. 7
Turna	1	0	0	4	5	6. 2
Yaban öküzü	1	0	0	2	3	3. 7
Vahşi koyun	1	0	0	1	2	2. 5
Asya yaban eşiği	0	0	0	1	1	1. 2
Ceylan	0	0	0	1	1	1. 2
Aslan	0	0	0	1	1	1. 2
Kahverengi ayı	0	0	1?	0	1?	1. 2
Dört ayaklı	0	1	0	0	1	1. 2
Resim yazı	2	0	1	12	15	18. 6
Tanımlanmayan	0	1	5	3	9	11. 1
Toplam	11	6	14	48+2	81	100

Joris Peters- Klaus Schmidt, “Animals in the symbolic world of Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe”,
South-Eastern Turkey: A Preliminary Assessment, Anthropozoologica, Paris. 2004, s.39 (1)
 Publications Scientifiques du Muséum national d’Histoire naturelle.

Göbeklitepe’de Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem toplumsal yapı üzerine fikir yürüteceğimiz ana çerçeve toplumların kült merkezleri tapınaklar etrafında toplanmasıdır. Anadolu’da çanak çömleksiz neolitik dönemde özellikle Güneydoğu Anadolu’da önemli merkezler görülür. Göbeklitepe, Çayönü, Nevalıçori, Hallen çemi, Aşıklı höyük gibi yerleşim yerlerindeki yapılan kazılarda bölge insanının yerleşik hayatı benimsediği görülür. Bunlar saptanmış en eski köy yerleşmeleridir⁷⁹.

Göbeklitepe de Çanak Çömleksiz Neolitik yapılardan birisidir. Bu bölgedeki kazılarda tam olarak yerleşik hayat başladı diyemiyoruz. Fakat dönem insanının geçişe yakın olduğunu ve yerleşmeye adapte olabildiğini söyleyebiliriz. Schmidt” Önce tapınak kuruldu, sonra şehir. “tezi ön plana çıkar. Buradaki çok sayıda yapı, tasvir ve merkezin avcılık toplayıcılık ile geçindiğini ve buranın dini amaçlı bir merkez olduğunu Schmidt söyler. Belki de şöyle düşünebiliriz. Bu insanlar yerleşik

⁷⁹ Recep Yıldırım, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları*, İzmir, 2011.

hayata geçmeden önce de örgütlenebilen, ortak düşünce sistemine sahip ve inanç yapılanması olmasıyla da ayin merkezi yapmışlardır.

Bir başka görüş de insanların tapınakları kurduktan sonra tapınak etrafında yerleşmeye başladığıdır. Bu topluluklar yavaş yavaş göçebelikten yerleşğe geçmişlerdir. Hayvanı ve bitkiyi evcilleştirip daha sonra ki zamanlarda üretici topluluk olarak tarıma da başlamışlardır. Dünyanın bilinen ilk buğday taneleri, evcil hayvan kemikleri ve sütunlarda ki farklı hayvanlar bizi bu düşünceye doğru sevk etmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde tarih öncesinde avcı ve toplayıcı olarak geçiren bu insanlar Göbeklitepe gibi birkaç tane daha dinsel merkez etrafında niye toplandılar. Bu sorunun cevabını belki tahminlerle bulabiliriz. Halkın hem dinsel inanç ve arayışları hem de bölgenin iklimsel yapısı etkili olabilir. Paleolitik dönemin sonlarına doğru insanlar inançlarını mağaralarda değil de açık ve tapınma amaçlı yapılan merkezlerde yapmaları, karmaşık bir inanç sistemine ve muazzam bir sanat anlayışına sahip olmaları insanların yerleşik yaşama geçmesinde etkili olmuş olabilir. Aynı zamanda ayinleri ve bu ayinlerin yapılma sıklığı, ulaşım vs gibi etkenler çevrede yerleşimi zorunlu kılmış olabilir.

Göbeklitepe veya bu verimli hilal denilen bu bölgenin yaşama elverişli olması, su kaynaklarının bolluğu, Göbeklitepe'nin tüm etrafa hakim olması, hammaddeye yakınlık, daha sonraki dönemlerde tarım ile beraber toprağının elverişli uygun olması, birden çok dini merkezin olması insanların yerleşmelerinin çeşitli sebepleri olabilir.

Göbeklitepe insanı veya bu bölgelere göçlerle sonradan gelen insan topluluklarının genel yapısında bir organizatörlük göze çarpar. İletişimde ve etkileşimde ileri, sanatsal ve mimari açıdan son derece profesyonel ve karmaşık toplum yapısı ve dinsel açıdan gelişkin bir yapıya sahiptir. Günümüzde şu soruları cevapları aranmaktadır. Tonlarca ağırlıktaki "T" taşları o bölgeye nasıl ve nereden geldi? Günümüzden 12. 000 yıl öncesine ait sanatsal tasvirler hangi teknolojiyle nasıl yapıldı? Yapan insanlar nereden gelmişler?

Bazı araştırmacılara göre bu yöre halkı tüm bu resim ve tasvirleri genel olarak yapılanları göç ettikleri bölgeden ve oraya ait motif ve resimleri buralara

getirmişlerdir. Tasvirilere ve motiflere bakarak bazı yer bilimciler ise bu insanların Yeni Zelenda'dan geldiğini söylese de bunlar varsayımdır. Bu insanlar üst Paleolitik dönemin yüklenici ve neolitik dönemin başlangıcı konumunda olabilir.

Bölge toplumsal yapılaşmanın içinde avcılık ve toplayıcılıkla geçinen insanlar olduğu gibi bir ruhban sınıfının da varlığını düşünebiliriz. Belki de bu topraklarda ve tapınaklarda sürekli kalan, sadece onların girebildiği bir sınıf vardır⁸⁰. Bu dinsel yapının varlığından şöyle de söz edebiliriz. Toprakları korumuş, kutsal günleri ve ayinleri yöneten, inşaat işlerine önderlik yapan, şölenleri düzenleyen ve ayinleri organize eden sistemli bir sınıfın varlığından bahsetmek hiç de mantıksız değil. Schmidt'e göre bölgedeki tarım ve hayvancılığın gelişmesi ve evcilleştirilmesi belki de bu ruhban sınıfının eliyle olmuştur.

Bize göre de Göbeklitepe de yerleşik hayata geçişin yegane sebebi dini ayinler için bir araya gelmiş insanları yerleşik hayata geçişte önemli rol oynadığıdır. Avcılık ve toplayıcılık ile geçinen bir toplumlar ancak bir amaç uğruna bir bölgeyi mesken edebilir. O amaç da dinsel amaçtır. O dönemde tapınak koruyucuları olduğu gibi, tapınak işçileri hatta tapınakta sanatsal çalışmalar yapan bir topluluğun yerleşik yaşam için başlangıç oluşturabileceği düşünülebilir.

Göbeklitepe'de beslenme Neolitik dönem insanın çevre ile etkileşimin en iyi gözlemlenebilecek evredir. İnsanlar neolitik dönem veya devrim diyebileceğimiz bu dönemde yerleşim ile beraber beslenme faaliyetleri daha bir düzene binmiş, kültürel gelişim, iş bölümü ürettiğinin fazlasını değerlendirme ve stoklama gibi konularda diğer dönemlere göre gelişim göstermiştir. Dokuma, çanak çömlek yapımları, ilk köylerin kurulması ve mimari açıdan gelişim ile beraber planlı ve profesyonel evlerin, tapınakların yapılması günümüz toplumlarının temelini atılmasını sağlamıştır.

İnsanlar Paleolitik dönemde doğaya bağlı yaşam sürmüşler avcılık ve toplayıcılıkla geçinmişlerdir. Bulundukları bölgelerde yaşamlarını sürdürmek için çeşitli av hayvanları ve bitkiler ile beslenmiş, şartlar el vermediği zamanlarda ise daha kalitesiz beslenme yaşamları sürdürmüşlerdir. Mezolitik ve Çanak Çömleksiz

⁸⁰ Serap Özdöl, "Çanak Çömleksiz Neolitik Çağda Güneydoğu Anadolu'da Din ve Sosyal Yapı", *Tarih İncelemeleri Dergisi* Cilt XXVI, Sayı 1 Temmuz 2011, 173-199.

Neolitik dönemlerde ise bitki ve hayvan çeşitleri buzulların erimesine bağlı olarak artmış daha kaliteli beslenme yapmışlardır. Bu dönemde de tarımın başladığı söylenemese de yeni bitki çeşitlerinin olması Neolitik döneme ortam hazırlamış insanlar zamanla üretici pozisyona geçmişlerdir.

Bu insanları geçimlerini sağlamak amacıyla elbette ki bir şeyler ile uğraşmak zorundadır. Toplayıcılık ve avcılık ile uğraşmayacaklarına göre ilk olarak bu insanların bitki ve hayvanları evcilleştirmek ile işe başlayacakları bir düşüncedir. Bu düşüncüyü Braidwood öne sürer ve insanların bereketli hilal denilen bu bölgeye yerleşiminde geldikleri yerlerden hayvan ve bitkileri getirdiklerini söyler.

Carbon14 metoduyla yapılan incelemelerde dünyanın ilk buğday tanesinin bu bölgede bulunması bizi iki düşünceye sevk edebilir. İlk düşünce burada tarımın yapıldığı ve ilk üretimin başladığıdır. Diğer düşünce ise başka bir yerden birileri vasıtasıyla etkileşim ile veya ticari meta olarak başka yerden getirildiğidir. Bunlar sadece bizlerin ve diğer araştırmacıların yorumlarıdır.

Neolitik dönemde üretici toplulukların beslenme amacıyla yaptıkları tarım ve hayvancılığın iyi şekilde kullanılması aynı zamanda bir sosyal statüyü de beraberinde getirir. Üretici topluluklarda iş bölümlerinin görülmesini etkilemiştir. Ayrıca buzulların erimesiyle beraber birçok iklim ve bitki örtüsü çeşidi ortaya çıkmıştır. Ve verimli hilal denilen araştırma konumuzun bölgesinde belki de ilk buğday tanesinin bulunması bizi tarımın burada başladığı tezine yönlendirebilir. Besinlerin öğütülmesi ve çanak çömleğin kullanılmasıyla özellikle dışerde bir düzelme görülmesi ayrı bir araştırma konusudur⁸¹.

Göbeklitepe’de sanatsal ve mimari olarak insanlar tarih boyunca sanatsal konulara ilgi duymuşlardır. Gördüklerini, yaşadıklarını veya anlatmak istediklerini çeşitli duvarlara, kayalara ve başka yerlere aktarmışlardır. İlk olarak profesyonel çalışma Anadolu da Göbeklitepe bölgesinde olduğu bilinir.

Çanak Çömleksiz Neolitik dönemde nüfusun gitgide artmasıyla tam olarak köyleşme başlamasa da ilk adımları atılmıştır. Dünyanın ilk tapınma alanı olduğu tahmin edilen Göbeklitepe’de bulunan eserler o dönemin sanatsal anlayışını gözler

⁸¹ Arzu Güngör, Neolitik Dönemde Beslenmenin İnsan Morfolojisine Yansımaları, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.38, sayı 1.2 Ankara, 1998.

önüne sermektedir. Göbeklitepe sanat anlayışında dönemin şartlarına göre çok üstün yapılanma vardır. Göbeklitepe'nin kült merkezinde dikilitaşlarında çeşitli tasvir ve sanatsal sahneleri görmek mümkündür. Sadece yılan, tilki, boğa, kuş gibi tasvirler değil insan heykelleri de görülür. O kült merkezlerini yapmak da başlı başına sanatsal anlayıştır. İnsanlar hayal etmeye başladığında sanatsal tasvirler ve yapılaşma görülmeye başlandı diyebiliriz.

Bu dönem sanatçıları eserlerini üretirken toplumdan bağımsız değil bizzat toplum ile iç içe ürettiğini görmekteyiz. Çanak Çömleksiz Neolitik dönemin en belirgin bölgesi olan Göbeklitepe kazı alanında üretilen sanat eserlerinde insanların göç ettikleri bölgelerdeki gördüklerini yansıttıklarını düşünmekteyiz. Bu dikilitaşların üzerindeki figür ve tasvirler bakıldığında günümüzde çözülememiş birçok motif vardır. Bu motiflerin ve figürlerin neyi ifade ettiğini sadece yorumlarla tahmin edebilmekteyiz.

Göbeklitepe de dünyanın bilinen ilk tapınağının olması dikilitaşlar ve toprak altından çıkarılan heykel benzeri sanatsal eserlerin dini etki altında kaldığını da düşündürmektedir. Antik yunan, mısır ve diğer medeniyetlerin figürlerini ve kendine has figürlerin kullanılması bizi din için yapılan tapınağın simgelerinin de dini olduğunu düşündürür. Bu konuda çok net olmasa da yılan, turna, stola şeritlerinin, H harfinin ve diğer simgelerinin dini amaçla yapıldığını söyler. Belki de bazı araştırmacıların dediği gibi bu tapınak gök cisimlerine tapınma amaçlı üstü açık bir şekilde yapıldığı için bu simgeler astronomi alanıyla alakalı simgeler olduğudur. Tüm bunlar bizlerin sadece yorumlardır.

Göbeklitepe sanatçılarının bir başka dikkat çeken yönü de bazı düşüncede olan araştırmacılara atıfta bulunur. Çanak Çömleksiz dönemde sanatçıların kullandığı aletler herhalde taş olamazdı. Çünkü sadece ucu sivri taş kullanılarak o kadar kaliteli tasvirlerin yapılması da mümkün görünmemektedir. O halde diyebiliriz ki sanatçılar başka aletler kullanmıştır. Bu durum bize bu dönem insanının bölgelerine ve emsallerine göre çok daha ileri bir teknolojiye sahip olduğunu ispatlar. Çünkü tonlarca ağırlıktaki taşların işlenmesinden şekillendirilmesine kadar her şey olabildiğince titiz çalışma ister.

Sanatsal anlayışın yanında mimari gelişim de önem arz eder. Çanak Çömleksiz Neolitik dönemde mimari gelişim gittikçe artmaktaydı. İnsanlar mağara ve ilkel kulübelere çamurdan yapılmış yuvarlak kulübelere üstü dallarla örtülmüş şekilde yaşamışlardır. Fakat bizim inceleme alanımız olan Göbeklitepe de tahminimize göre bir yerleşik hayat söz konusu değildir. İnsanlar halen avcılık ve toplayıcılıkla geçiniyordu. Sorulması gereken soru şu olmalı. Yerleşik hayatı bilmeyen bir medeniyet nasıl olur da tonlarca ağırlıktaki sütunları tek tek işleyerek sanatsal bir yapılaşma ortaya çıkarabilir?

Göbeklitepe mimarisinde en önemli nokta bu insanların kült merkezi yapmasındaki sebep dini inançtır. İnsanlar belki yılın belli günlerinde belki de sürekli tapınma amacıyla üstü açık yapılar yapmışlardır. Bakıldığında önce tapınaklar inşa edilmiş daha sonra ise şehirleri kurmuşlardır. Yapılan araştırmalara göre tapınakların yapılma yıllarında etrafta şehirleşme yoktur. Daha sonra çeşitli vasıtalarla etrafta yapılaşma görülecektir. Daha sonraki yıllarda gerçek anlamda konutlaşma ve köyleşme başlamıştır. Çayönü ve Çatalhöyük de örneklerini görürüz.

Bir başka merak konusu ise bu insanların bir tapınak varken o tapınağın üzerini toprakla kapatıp yanında başka bir tapınak neden yapılmıştır? Bunu dinsel bir inanişaya mı sosyal bir çekişmeye mi veya başka sebeplere mi dayandığını bilemiyoruz. Bildiğimiz bu bölgede aynı eserlerden birden çok olduğu ve aynı özellikleri göstermesidir.

Göbeklitepe'deki bu kült merkezinin mimari yapısında önemi detaylar göze çarpar. Bir çember içinde ortada bir taş ve etrafta "T" biçiminde taşlar vardır. Bu çember biçimindeki yapılaşmayı tapınak olarak düşündüğümüz alanların etrafı da ustalıkla taşlarla döşenmiştir. Her bir taşın üzerinde ustalıkla döşenmiş ustalıkla işlenmiş tasvirler vardır. Bu da dönem insanların sanatsal düşünceye sahip olduğunun göstergesidir.

Bu tapınakların tabanlarının da özel bir karışımla sert bir taban terozzo denilen taban ile döşenmiştir. Bu tabanları yapan insanların hangi amaçla bu kadar düzgün bir taban yaptığını bilemiyoruz. Belki burada sunakların ve kanalların bulunması kanlı bir ayin veya kurban benzeri bir inanişaya sahip olabileceğini düşündürür. Bu yapıların konut olmadığını ve planlarının çok farklı ve özel

olduğunu, kült amaçlı yapıldığı, üstünün açık olduğunu ve daha sonra toprakla kapatıldığını biliyoruz.

Genel olarak Göbeklitepe de yapılaşmalar bir ruhani sınıfın ayrıcalıklı konumda olduğu belki de onlar için yer yapıldığını hem ibadet hem de yaşam merkezlerinin olabileceğini simgelerle bizlere çok şey anlatıp tarihin seyrini değiştirebileceğini düşünebiliriz. Göbeklitepe günümüzden 12. 000 yıl önce, Büyük piramitten 7000 yıl önce, Stonehenge'den 6. 000 yıl önce şehirlerden, tarım ve hayvancılıktan daha önce kurulmuştur. Genel olarak çemberler 27 metre çapında 6 metre uzunluğunda toplamda 50 sütun 15-20 arası bir tapınak ile dünyanın en eski sanatsal eserler topluluğudur. İnsanların bu eserleri hangi sanatsal anlayışla ve düşünceyle yaptıkları merak konusu olmaya devam edecektir.

Dini Hayat olarak Göbeklitepe'nin üzerinde olduğu Mezopotamya bölgesi tarih boyunca birçok peygamber ağırlamış, semavi dinlere ev sahipliği yapmış ve dini anlamda bir yapılanmanın olduğu önemli bir bölgedir. Göbeklitepe de bu yapılanmanın bariz bir şekilde ortaya çıktığını görebiliriz.

Bilinen en eski tapınak bölgesi olan Göbekli tepe günümüzden 12. 000 yıl önce yapılmış muazzam nitelikte bir kült merkezidir. Buradaki yapıların yerleşim amaçlı değil de özel amaçlı yapıldığını düşünmekteyiz. Çayönü'nde görülen çember yapılı daireler Göbeklitepe'nin kült merkezinin çemberimsi yapısına benzemektedir. Bu iki merkez arasında etkileşim olabileceğini göstermektedir⁸².

Burada ortaya çıkarılan steller üzerinde çeşitli tasvirler yapılmıştır. Bu tasvirler dini simge mi yoksa bir alfabe mi veya insanların yaşadığı olayların resmi mi? Bilemiyoruz. Fakat buradaki yapıların tapınak merkezli olduğunu, tabanının sağlam olduğunu ve kült merkezi içindeki kanallara bakarsak Göbeklitepe bir dini merkez olduğunu, ayin yeri olduğunu hatta bazı araştırmacılara göre ise hac merkezi olduğunu söyleyebiliriz. Şu bir gerçek ki günümüzden 12. 000 yıl öncesine dayanan bu dini merkez meteryalist felsefeyi yer ile bir etmiştir. Dini yaşamın MÖ 5000'lerde değil de çok daha eskiye dayanması belki de tarih sayfalarını değiştirecektir.

⁸² Nalan Mahsereci. "Prof. Dr. Klaus Schmidt ile söyleşi, "Son Avcı Toplayıcı Toplulukların Görkemli İzi", *Bilim ve Gelecek Dergisi*, Aralık 2007, sayı 46.

Göbeklitepe’de ki bu kült merkezindeki anıtsal yapılar bir müddet sonra yine yapanlar tarafından üstü kapatılmış ve yerine yenileri yapılmıştır. Ne amaçla olduğunu bilmesek de mutlaka kendi dinsel anlayıştan doğan bir sistem olduğunu düşünmekteyiz. Bu ilkel dediğimiz fakat sandığımızdan daha karmaşık bir ve profesyonel bir toplum ile karşı karşıya olduğunu bilincinde olarak gerek sembol gerek tasvir gerekse çember ve kült merkezinin yapısının mutlaka anlamları vardır.

Göbeklitepe’nin dini inanışında çok farklı görüşler vardır. Bunlardan birisi de İtalyan arkeolog Maggli’nin öncülüğünü yaptığı düşüncedir. Bu düşünceye göre Göbeklitepe insanı gök cisimleriyle ilgiliydi. Göbeklitepe kült merkezinin üstü açık olma ihtimali gök cisimlerini takip etmişlerdir tezini güçlendirir. Peki Göbeklitepe Sirius yıldızına tapmak için mi yapıldı? Magli Büyük köpek yıldızının en parlak yıldızı Sirius yıldızına tapmak için yapıldığını iddia eder. Göbeklitepe’nin ibadet yeri olduğunu Schmidt söylüyor. Magli ise daha ileri giderek tıpkı İngiltere’de ki Stonehenge gibi gök cisimlerine tapınmak için yapıldığını söylüyor. Magli simülasyonun da Göbeklitepe yapıldığında yıldızlarının konumunu belirlemiş. Hatta Magli”Gökte aniden bir yıldızın belirmesi bir dinin doğmasına sebep olabilir. “tezini ortaya atmıştır.

Sirius yıldızı antik devirlerde köpek yıldızı ve demir kazık olarak da bilinir. Farklı dillerde Sotbis, Şira, Şirone, Sorios, Kaksidi, Huşi adlarıyla anılır. Bu yıldız eski Mısır ve Antik Yunan mitolojisinde de önemli yer tutar. Doğu iyilik ve bereketle adlandırılır, batı ise kötülükle adlandırılır. Kuran-ı Kerim de Necm suresinde “Doğrusu Şira yıldızının Rabbi O’dur. “diyerek Sirius yıldızını ve onu ilahlaştıranlara seslenmektedir.

Belki de Göbeklitepe üzerine atf edilen sirius yıldızının ortaya atılması bilinçli bir çalışma olabilir. Çünkü Robert K. Temple bu ütöpik ve antik bilgileri harmanlayarak “Sirius’un Gizemi” adlı kitabı yazmış ve bu çalışmadan sonra dünyada siriusperestler çoğalmış, tarikat kurarak bir inanç sistemi oluşturmaya çalışmışlardır. Bazıları Göbeklitepe’yi kullanarak amaçlarına ulaşmak istiyor olabilir.

Bu görüşün bir başka açık tarafı ise bu kült merkezinin üstünün açık olma gibi kapalı olma ihtimalinin olmasıdır. DAI ⁸³ üyesi Jens Notraff “Göbeklitepede ki

⁸³ Alman Arkeoloji Enstitüsü

anıtların bir çatısının olup olmadığını halen tartışıyoruz. “Eğer zamanında bir çatı varsa bu yıldızların gözlemlemesinin zorlaştıracaktır. “ Demiştir. Göbeklitepe ‘nin ne tür bir dinsel inanışa sahip olduğu şu an için sadece tahmindir.

Ayrıca Göbeklitepe ile ilgili röportaj yapan Yrd. Doç. Dr. Cihat Kürkçüoğlu ölü gömme ile ilgili şunları söylüyor. Göbeklitepe de mezar geleneği yoktu. Ölüler kabartmalarda olduğu gibi yırtıcı kuşların yediğini görüyoruz. Yani ölümler güneşe gömülüyordu. Belki de şöyle bir anlayış olabilir. Ölüler yiyen kuşlar göğe yükselince ruhlar da göğe yükselecek anlayışı vardır. Kazılarda çeşitli yerlerde insan kemiklerine rastlanması ve toplu mezar anlayışının olmaması ölümlerin güneşe gömüldüğünün göstergesi olabilir⁸⁴.

Yine Cihat Kürkçüoğlu bu bölgenin bir inanç ve hac merkezi olduğunu söylüyor. Senenin belli aylarında veya günlerinde bütün bölge insanı buraya gelip dinsel ayin ve ritüellerini yapıyordu. Çayönü gibi bölgedeki yerleşim yerlerinde toplu halde mezarlıkların olması bu bölgede ise olmaması bu düşünceyi güçlendirir. Belki de Göbeklitepe yerleşim yeri olmadığından toplu mezar bekleyemeyiz. Fakat insan ve hayvanlar kurban edilmişse bu kemikler de o ritüellere aitse yeni bir araştırma konusu olabilir.

Tüm bu çalışmalara, yorumlara ve buluntulara bakıldığında Göbeklitepe bir inanç merkezi ve tapınak merkezidir. Ayinler yapılmıştır. Bu ayinler de belki kurban da verilmiştir. Çünkü tapınak alanındaki kanallar kan kanalları olabilir. Fakat dini yaşam hakkında kesin bir şey söylemek zor olabilir. “T” biçimindeki taşların ve tasvirlerin, çember şeklinde yapıların ve aynı sayıda ki sütunların mutlaka bir anlamı vardır.

Neolitik dönem ölü gömme teknikleri ve mezar yapılarının geneli bakarsak insanlar tarih boyunca doğum, yaşam ve ölüm arasında hayat sürmüşler ve ölümü farklı bölgelerde farklı inanışlara göre değerlendirilmiştir. İnsanoğlu ölüm gerçeğini toplumsal ve kültürel tabi ki dini inanışlarıyla çeşitli şekillerde kabullenmişlerdir. Bazen insanlar ölüye olan sevgiden ve özlemden dolayı evlerinin içlerine yerler yaparak gömmüşlerdir. Bazen yüksek yerleri tercih etmişler iyi korunmuş kaya

⁸⁴ ‘Göbeklitepe’de Ölüler Güneşe Gömülüyordu” A.Cihat Kürkçüoğlu ile Röportaj Mayıs, 2012. <http://www.ntv.com.tr/sanat/gobeklitepede-oluler-gunesegomuluyordu,EI211RvGL0Kv4XFlub0B6A> Erişim Tarihi:23.12.2015

mezarlarıyla ölüsünü korumaya çalışmışlardır. Bazen de insanlar dini anlayışlarının gereği olarak normal çukurlara gömmüş veya tanrılarına sunmuşlardır. Bütün bunlar çeşitli araştırma konusu olmuştur.

Neolitik dönemde Güneydoğu Anadolu bölgesindeki Nevali Çori, Aşıklı Höyük, Cafer Höyük gibi kazı alanlarındaki ölü gömme tekniklerinde basit tipi mezarlar görülür. Bu dönem insanları ölülerini evlerinin altında oval yada yuvarlak şeklinde açılan çukurlara gömmüşlerdir. Bazen normal dışarıda çukurlara gömmüşler sol yanı üzerine hocker biçiminde gömmüşlerdir. Bazı mezarlara ise üst üste birkaç defa gömüt yapılmıştır. Özellikle Çayönü bölgesindeki kazılarda ölü başı ile gövdesi birbirinden ayrı olarak tutulmuştur. Bu bölgedeki anıtsa merkezdeki kazıda 71 adet baş bulunmuştur.

Bazı bölgelerde ise ölüler gömülmeden önce çeşitli aşamalardan geçmektedir. Çatalhöyük bölgesindeki kemik kalıntılarına baktığımızda yanık izleri mevcuttur. Bu izlerin etlerin kemiklerden ayrılma işleminde kullanıldığını söyleyebiliriz. Kalan kemikleri de belki sağlık açısından belki de koku açısından evlerinin tabanlarına gömmüş olabileceği yönünde görüşler vardır. Bazı iskelet yapılarında ise yeşil boya izleri görülmüştür. Ön Asya'da kullanılan bir tekniğinde Güneydoğu Anadolu bölgesinde kullanılmış olması muhtemeldir⁸⁵.

Göbeklitepe'ye baktığımızda ise ölü gömme ve mezar kültürünün çok da açık ve net olmadığını görüyoruz. Zaten Göbeklitepe bölgesi bir yerleşim bölgesi değildir. Yani tapınaklar yapıldığında etrafta bir yerleşme görülmemektedir. Çünkü Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'da insanların tam olarak yerleşime başlayıp üretime geçtiğini söyleyemeyiz. Adapte sürecini yaşadıklarını ve köyler kurup birlikte yaşamak arzusunda olduğunu söyleyebiliriz.

Göbeklitepe kazılarında insanların ölülerini bir görüşe göre akbaba gibi yırtıcı hayvanlara sunduklarını söyleyebiliriz. Etrafta Carbon 14 metoduyla yapılan araştırmalarda insan kemiklerinin toplu halde gömüldüğü veya bir mezarlık alanının olduğunu söylememiz çok zordur. O halde insanlar ölülerini ya akbaba gibi yırtıcı kuşlara sunup kemiklerini kendi yaşam alanlarına götürdükleri bir düşüncedir.

⁸⁵ Sevil Özterzi, 'Anadolu'da Neolitik ve Kalkolitik Dönemdeki Mezar Tiplerinin ve Ölü Gömme Tekniklerinin Sosyo Kültürel Açısından Değerlendirilmesi'', Ankara, 2011.

Tapınak kalıntılarında merkezler içinde bulunan sunak kanallarında belki de insanlar Tanrılara kurban edilip kanlarını bu kanallardan akıtıldığı bir başka görüştür.

Tüm bu kalıntılara, görüşlere, sanat eserlerine baktığımızda belki de tarih yeniden yazılabilir. Şimdiye kadar kitaplarda Neolitik ile beraber dini geliştirmişler tezi çürümüştür. Avcı ve toplayıcı bir topluluğun bu denli büyük ve karmaşık eserler vermesi, ilk buğday tanesinin bu bölgede bulunması bölgeyi daha bir gizemli kılmaktadır. Şu bir gerçek ki ilk insandan itibaren Allah insanlara elçiler vasıtasıyla iyiyi doğruyu iletmiş, vahiyleri ulaştırmıştır. Elbette ki bu insanlar iç güdüsel olarak da elçiler vasıtasıyla da bir ilaha inanmışlar inanmaya devam edeceklerdir.

Sonuç olarak Şanlıurfa bölgesi tarih boyunca birçok medeniyete ve peygambere ev sahipliği yapmış önemli bir bölgedir. Bölge “Verimli Hilal” olarak adlandırılmış, en eski çağlardan itibaren insanoğlunun dikkatini çekmiş ve yerleşim yeri olarak itibar görmüştür.

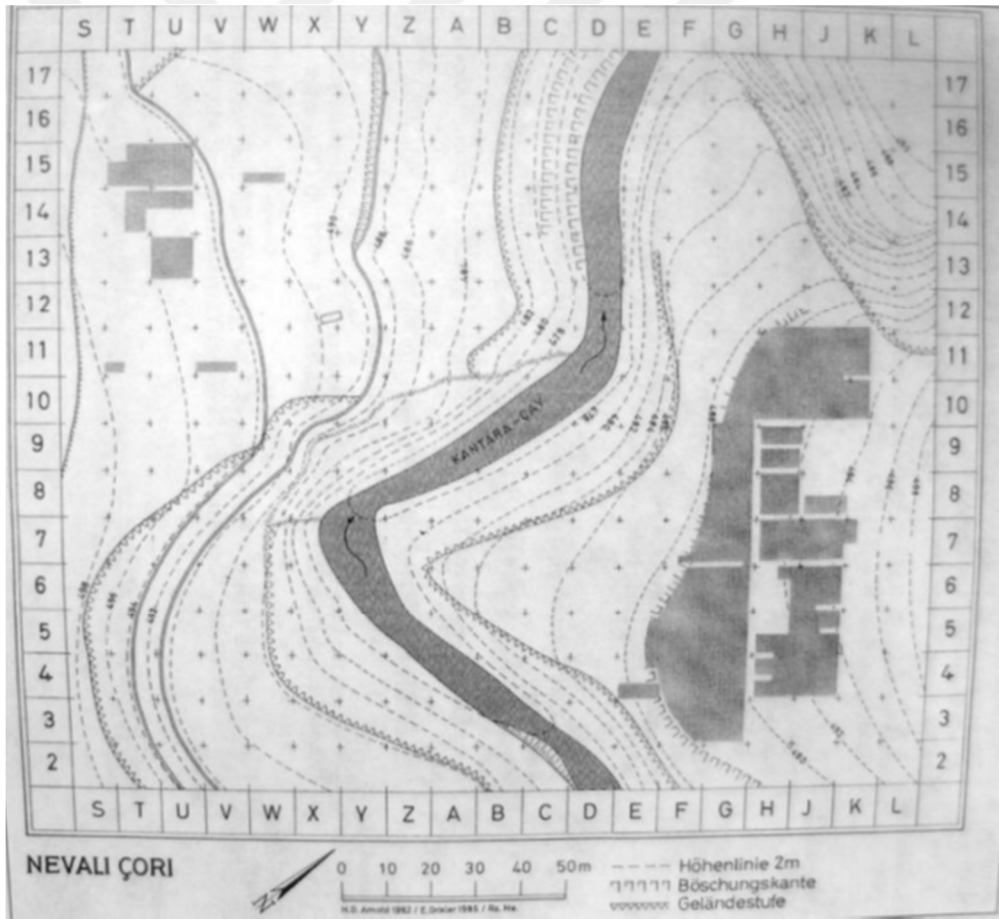
Göbeklitepe de yapılan tüm çalışmalara bakıldığında burada yaşayan insanların günümüzden yaklaşık 12. 000 yıl önce son derece karmaşık bir yapılaşmaya ve düşünce sistemine sahip olduğu gösterir. Yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkan sanat eserleri, tasvirler, yapılar, semboller Göbeklitepe’yi bir başka önemli kılmış diğer kazı alanlarından bir adım daha öne çıkarmıştır. Burada yaşayan insanların nereden geldiği ve hangi milletten oldukları bilinmese de yapılan tasvirlerin, sanat eserlerinin bir benzerinin olmaması, günümüzden 12. 000 yıl öncesinde yapılması araştırmacıların dikkatini bölge üzerine çekmektedir.

Dünyada bilinen ilk tapınağın yapılması bu bölge insanının bir inanç sistemine sahip olduğunun göstergesidir. Ve bu inanç sisteminin ne olduğu hakkında çok değişik görüşler olduğunu belirtmiştik. Bizim için insanların bir inanca sahip olmasıdır. İnsanlar çanak çömlek yapmaya başlamadan, tarıma başlayıp tüketicilikten üreticiliğe geçmeden, basit bir toplumun inançları uğruna bu derece devasa ve profesyonel bir kült merkezini nasıl ve neden yapmışlardır? Bu sorunun cevabı tüm bildiklerimizi unutturabilir.

2.1.3. Nevali Çori

Türkiye’nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yer alan Toros dağ silsilesi üzerinde yer alan Nevali Çori, Şanlıurfa’nın Hilvan Güluşağı Köyü yakınlarında

Kantara Çayı'nın iki yakasında, Kantara Köyü'nün alt tarafında yer alır. Navalı Çori çok yönlü küçük eserleriyle tapınma amaçlı hazırlanan yapısı ve pek çok küçük heykelcikle "Verimli Hilal" denilen bölgenin kuzey tarafında kurulmuştur. Nevali Çori tercüme olarak "Veba Vadisi", "Sülün Vadisi", "Hastalıklar Vadisi" olarak adlandırılır⁸⁶. Ortalama tarih M.Ö 8600-8000 arasında tarihlenmiştir. Bulunduğu bölgenin doğal koşulları, su kaynaklarının fazlalığı, obsidyen yataklarına yakınlığından dolayı yerleşime uygun alan olarak tercih edilmiştir. Bu bölge Kantara Çayı'nın her iki yakasına kurulmuş binalar topluluğundan oluşmuştur. Fırat Nehri buraları almadan evvel Kantara Çayı Fırat Nehri'ne dökülürdü. Kuzey ve batı kenalarında kurulmuştur. Nevali Çori'de Mezopotamya medeniyetinin gelişimi yönünde ilk adımlar atılmıştır. Pek çok kült binaları ve çıkarılan aletler ile bölgeye ve döneme ışık tutmaktadır⁸⁷.

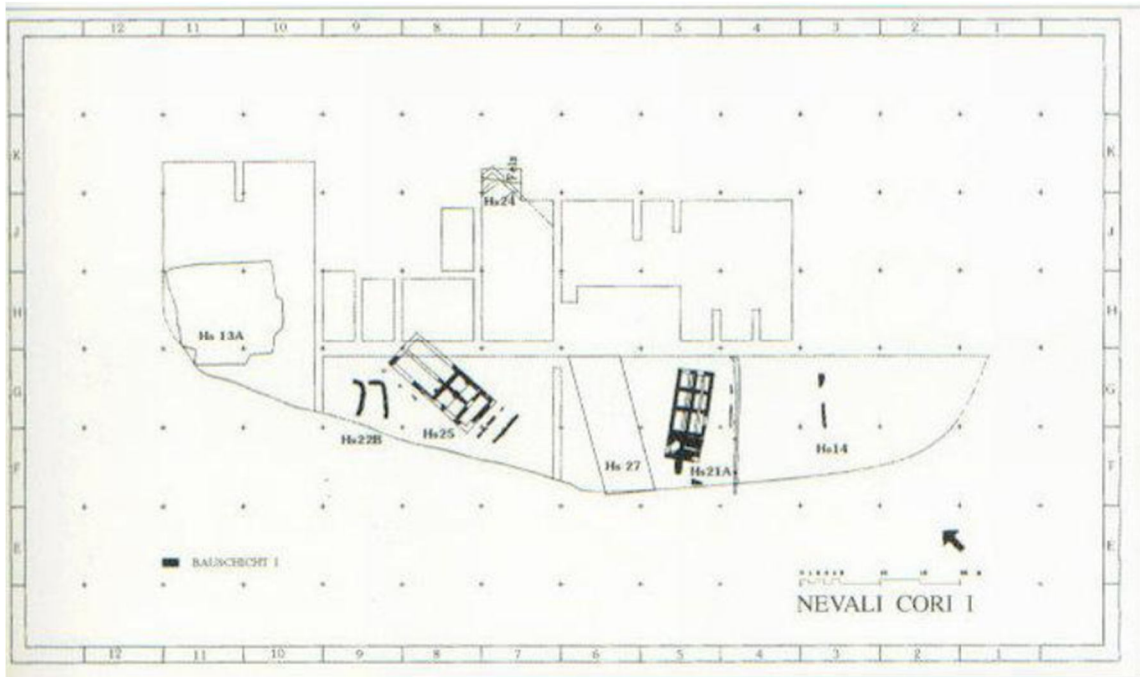
⁸⁶ Bilge Umar, *İlkçağda Türkiye Halkı*, İstanbul, 1999.

⁸⁷ Harald, Hauptmann, , "Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem", (Eds: M. Özdoğan – N. Başgelen). *Anadolu'da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa'ya Yayılımı – Türkiye'de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, İstanbul, s 136

Resim 16: Nevali Çori Höyük Planı

(Ece Çoksolmaz, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Arkeolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011).

Nevali Çori'deki kazılar Heidelberg Üniversite'sinin Şanlıurfa müzesi ile işbirliği ile 1983 yılında başlamıştır. Sonraki kazılar 1991'e kadar 7 mevsim devam etmiştir. 1992'den beri Nevali Çori Atatürk Barajı suları altında kalmıştır⁸⁸. Şuanda baraj suları ile kazı alanının bir kısmı arasında 30 metrelik fark vardır. Suların çekilmesiyle kazı çalışması devam edebilir.

Resim 17: Nevali Çori Höyük Planı “Ece Çoksolmaz, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Arkeolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.”

İnsan hakkında doğrudan bilgi verdiği için konut, salt mimari bir birim olmaktan öte bir anlam kazanır. Konut düşünce yapısından ekonomik olanaklarına dek insanı dış dünyaya tanıtan unsurdur. Bugün eski insanları tanımaya çalışırken en güvenilir dayanağımız onun yaşama alanından, konutundan bize ulaşan kalıntılar ve

⁸⁸ Harald, Hauptmann, “Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem,” (Eds: M. Özdoğan – N. Başgelen). *Anadolu'da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa'ya Yayılımı – Türkiye'de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, İstanbul, s 137.

izlerdir. Barınma tüm canlılarda olduğu gibi insan için de temel bir gereksinimdir. Hayvanlar bu sorunu içgüdüleriyle, insan zekasıyla çözümler. Dolayısıyla, hayvanlar barınma sorunlarının cinslerinin ortaya çıkışından bu yana hep aynı yöntemlerle, insan ise zeka düzeyine ve içinde yaşadığı ekolojik koşulların gereğine göre geliştirdiği farklı yöntemlerle çözümlenmiştir⁸⁹.

Nevali Çori halkı bu bölgeyi sadece konar göçer mantığıyla yapmamıştır. Nevali Çori evlerinde yemek pişirme, oturma yerleri ayrı ayrı olup her birisinin anlamı vardır. Etrafındaki medeniyetlere katkısı ve medeniyetlerin katkıları yadsınamaz bir gerçektir. Çünkü bölgede etkileşim vardır ve ticaret de yapılmaktadır. Sadece yerleşim alanında 1000 civarında kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir. Peki bu insanlar daha tarım yapmayı bile bilmezken hayvanları evcilleştirmeyi, günümüzde dahi hayretle baktığımız mimari eserler vermeyi, Tanrıça heykellerinden anlaşılacağı üzere kadın erkek ayrımını nerden öğrenmişlerdir? Nevali Çori kazı alanı sular altında kaldı ama hala gizemini korumaya devam ediyor? Nevali Çori de bulunan malzemeler ile Hallan Çemi ve Körtiktepe gibi yerlerdeki malzemelerin birbirine paralellik göstermesi ve özellikle kült binalarının yapılması bu insanların bir inanca sahip olduklarını bizlere gösterir. Ayrıca Göbeklitepe'deki gibi T biçiminde tasvirlerin küçüklerinin burada da yapılması bizlere bu dönemde inanç benzerliğinin olduğunun hatta Göbeklitepe bir hac merkeziyse eğer buradan gelen insanlar Göbeklitepe'de ayin yapıyorlardı yorumunu yapmak hiç de abes olmaz.

⁸⁹ Yaprak Eran, “Arkeolojide Konut Mimarlığı”, *İngiliz Arkeoloji Enstitüsü*, Ankara, 1995, s. 37-40.

Resim 18: Nevali Çori İnsan Kafa Betimlemesi

(Ece Çoksolmaz, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Arkeolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011).

Resim 19: Nevalı Çori Heykel

(Ece Çoksolmaz, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Arkeolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.)

Nevalı Çori kazı alanı yukarı evreden aşağı evreye doğru sırayla Roma, İlk Tunç Çağı, Kalkolitik Çağ, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B dönemine ait yerleşme izleri bulunmuştur.

Kazılarda başlıca üç yerleşme evresi ortaya çıkarılmıştır. 1 ve 5 arası evreler Çanak Çömleksiz Neolitik dönem yerleşimlerini kapsar. Bu yerleşmelerin Çayönü ızgara ve hücre planlı yapılar arasında geçiş evresiyle ilgili olduğu düşünülür⁹⁰. 6. evrede ise çanak çömlek görülmektedir. Bu son dönem neolitiğine ait bir evredir. 7. evrede İlk Tunç Çağına ait tam olarak görülen ev kompleksi vardır.

İlk Neolitik döneme ait 5 adet evre vardır. Yerleşimin sol yanında iki yapı katı görülür. 2 metre dolgu toprak altında ana yerleşme olarak adlandırılır. Toplamda

⁹⁰ Veli Sevin, "Anadolu Arkeolojisi, İstanbul, 2002, s. 26, 33.

31 adet yapı ortaya çıkarılmıştır. Yapılar dikdörtgen planlı ve düzenli iç bölümler ayrı düzende yerleştirilmiştir. Sol tarafta çıkarılan iki yapıdan birinin depo diğerinin konut olarak kullanıldığı düşünülmektedir. 1 ve 4 yapı katları üst üste gelecek şekilde düzenlenmiştir. Bu özelliğiyle Çayönü yerleşim merkezine benzemektedir. Duvarları düzeltilerek üzerine yeni bir yapı gelecek şekilde ayarlanmıştır. Ayrışık yerleşme düzeni içerisinde yapılar aralarında geçit olacak şekilde yan yana dizilmiştir⁹¹.Yapıtların yönü güneydoğu-güneybatı yönlerine bakar⁹².

Nevali Çori evlerinin girişleri vadiye bakar şeklinde yapılmıştır. Dikdörtgen biçimleriyle dönemin düzenli yerleşim örneğidir. Girişleriyle beraber oda bölümlerinden oluşan çok daha büyük ana mekandan oluşan ve 1 ve 4 tabakalarında kanallı ev tipinin ana biçimi iki farklı işlevi de beraberinde getirir. Bir işlevi konut görevini görürken diğer işlevi de kanallı yapısından dolayı serin ve kuru tutulabildiği için özellikle besin deposu olarak da kullanılmıştır. Depo kısımları taşlı kerpiç bir örgüyle direklerle desteklenmiştir. Üzeri Çayönü çatı sistemmine benzer şekilde düz şekildedir. Ortalama ev boyutları 60-70 metrelik evlerle Anadolu köy evlerinin prototipini oluşturmuştur. Evler dikdörtgen yapılıdır. Küçük heykelciklerin yapılması için bir nevi atölye vazifesi görüyordu. Bu durum Çayönü yerleşmesine benzese de evlerin atölye olarak kullanılması dikkat çeker. Ev tipleri de Çayönü hücre planlı ev modellerini andırır. Evlerin dış kısmında U ve oval şekilde tasarlanmış ateş çukurları vardır. Pişirme amaçlı ocak yerleri de vardır.

Bu ateşin konulduğu çukurlarda ölü kafatasları görülür. Bazıları kafası kesik şekilde beden ayrı baş ayrı şekilde görülmektedir. Bu durum bizlere Körtiktepe ve Hallan Çemi'yi andırır. Bizlere göre başı kesik kafa tasları dönemin dinsel inanışı gereğidir ve ayin sonucunda böyle yapılmıştır. Ayrıca Göbeklitepe halkı gibi bedenlerini kuşlara yem ettikten sonra başlarını gömmeleri de bir varsayım olabilir. Bize göre ise bu durum bir ayinle kafatası ölüden ayrılarak etlerine bir malzeme sürerek kemikleri ayrı kafatası ayrı gömülmüştür ve bu dinsel bir inanış gereğidir. Nasıl ki dönemin diğer yerleşim yerlerinde ölülerin başları kesik fakat mezarlarına

⁹¹ Jak Yakar, ‘Prehistoric Anatolia: The Neolithic Transformation and the Early Chalcolithic Period. Graph-Chen Press’, Kudüs, 1991.

⁹² Harald, Hauptmann,, ‘Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem,’. (Eds: M. Özdoğan – N. Başgelen). Anadolu’da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa’ya Yayılımı – Türkiye’de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular, İstanbul, s 138.

kemiklerinin yanına türlü kaplar ve ölü armağanları koyuyorsa bu durum da onunla aynı olabilir.

Nevali Çori’de özellikle dikkat edilmesi gereken nokta kült yapılarıdır Nevali Çori, Güneydoğu Anadolu’daki en eski tapınak yapılarından birine sahiptir⁹³. 4. yapı katında kare şekilde yerleşmenin doğu kısmında tapınma amaçlı bir alan mevcuttur. Buraya basamaklı bir girişten girilir. Salon çok titizlikle yapılmış terazzo denilen taban sistemiyle yapılmıştır. Yapı’da Çayönü evlerinde kullanılan söndürülmüş kireç kullanılmıştır. İçte ve dışta taş seki ile çevrilmiştir. Bunu adak kurbanlarını bu sekilerde sundukları yorumunu yapabiliriz. Kült binaları meskenlerden ayrılmıştır. Bu yönüyle Çayönü’ne benzemektedir⁹⁴.

Kült binasının salonunun orta yerinde T biçimli bir uzun kollu bir insanı betimleyen bir dikili taş yer almaktadır. Bu aynı zamanda çatıyı destekleyen bir yapıya da sahiptir. Bu özelliğiyle Göbeklitepe’yi andırır. Orada da çok sayıda tapınma alanında T biçimli tasvir vardır. Bu iki bölge arasında etkileşim olduğu açıktır. Bu dikilitaşları “Bekçi Figürü” olarak da adlandırabiliriz. Ataları sembolize etmiş olabilir. Bu taşın küçük boyutta olanları sekilerin etrafına sıralanmaktadır. Bu bina üç değişik evrede aynı yerde üst üste yapılmıştır. Bu bize yerleşim olduğu müddetçe inanç sisteminin de devam ettiğini göstermektedir⁹⁵. Duvarda ise erkek figür barındıran niş görülür. Anıtsal yontuculuk, tümüyle özel yapılar ile bağlantılıdır. “T” biçimli antropomorfik dikilitaşların düz bir çatıyı destekleyici öğeler olduğu varsayılsa bile, yumuşak kireçtaşıdan yapılmış 11 heykel yapıların özel önemlerini kanıtlar. Konut 3’teki podyumdan gelen biri dışında bütün heykeller daha sonraki Kült Yapıları II – III’de duvar içlerine, uygun biçimde “gömülü” şekilde devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. İç kısmında çepeçevre taş sekiler

⁹³ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İstanbul, 2006, s. 41.

⁹⁴ Harald, Hauptmann, “Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem” (Edt: M. Özdoğan – N. Başgelen). *Anadolu’da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa’ya Yayılımı – Türkiye’de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, İstanbul, s 142.

⁹⁵ Harald, Hauptmann, “Nevali Çori”, 12. 000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter / S. Gün) *Badisches Landesmuseum*, Karlsruhe, 442.

bulunan yapının, ikisi merkezde olmak üzere, toplam 13 monolit taş payesinin ‘’T’’biçimli başlıkları bulunmaktadır⁹⁶.

Resim 20: Nevali Çori Heykel

(Ece Çoksolmaz, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Arkeolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.)

Nevali Çori kült binaları yerleşimin batı kısmında inşa edilmiş olup kare planı ve özenli işçiliği ile konutlardan farklı bir görünüm sergiler. Konutlar ve ambar şeklinde kullanılan yapılar dikdörtgen planlı olup bu yapı tarzıyla ve tekniğiyle diğerlerinden ayrılır. Nevali Çori mimarisinin en büyük özelliği bu yapı tarzında kült binalarının yerleşim içindeki farklılığı çok bariz şekilde gösterilmesidir. Bu mekanlar üst üste gelecek şekilde 3 yapı katından oluşur ve tek odalıdır. Aynı zamanda yapılan

⁹⁶ Harald Hauptmann, ‘’Nevali Çori’’, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, 2. cilt, İstanbul, 1997, s. 1344-1345.

kült binalarının aynı yerde seçilmesi dinsel anlayışın gereği olmalıdır. Amaç bu binaların sürekliliğini sağlamak olabilir⁹⁷.

Nevali Çori’de ele geçirilen mimari ve sanatsal buluntuları mimari yapılardan ayırmak zordur. Çünkü bu tür kazı alanlarında çıkarılan eserler ya duvarlara işlenmiş ya da mimari binanın anlamına ve önemine göre şekillendirilmiştir.

Nevali Çori buluntularında en önemli özellikleri betimlemeler ve tasvirlerdir. Kuş ve insan betimlemeleri yontular vardır. Bu insan ve hayvan figürleri şaman düşüncesinin kapısını aralayabilir. Çanak Çömleksiz Neolitik dönem’de Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki diğer yerleşim alanlarında kuş ve çeşitli hayvan simgeleri görülür. Günlük hayatta kullanılan eşyaların üzerlerinden kült binalarına kadar bu betimlemeler gerek tasvir gerekse heykel vasıtasıyla günümüze kazandırılmıştır. Burada da dinsel bir anlayış olduğu kabul edilebilir. Çünkü çoğu dinlerde kuş gibi hayvanların özel anlamları vardır. Buradaki tasvirlerde yılan yeraltı ile irtibatı simgelerken akbaba öbür tarafı temsil eder. En açık sembollerden birisinin yırtıcı kuşun kadın figürünün başını yakalamasının tasvir edildiği totemdir. Kadınların başındaki kuş bir insanın ruhunu simgeleyebileceği gibi, doğal ve doğaüstü dünyalar arasındaki bir bağlantıyı da simgeleyebilir.

Kabartmaların ve yontuların kült binalarında görülmesi törensel bir işlevi olduğunun göstergesidir. Veli Sevin’e göre doğu toplumlarında karşımıza çıkan ilk kutsal alandır. Burada törensel tapınmanın olması bir rahip sınıfının varlığını akla getirir. Bu kült binalarının küçük şehir için yapılan binalar olduğu Göbeklitepe’nin bir minyatürünün buraya aktarıldığı asıl ibadetlerin, sunakların ve adakların, tapınmaların Göbeklitepe’de yapıldığı tahmin edilmektedir. Çünkü insana benzeyen tasvirler ve üzerindeki işlemler paralellik gösterir.

Nevali Çori için önemli bir buluntu da insan başını simgeleyen bir heykeldir. Bu heykel 36 cm civarında olup normal insandan daha büyük betimlenmiştir. Yüz kısmı tahrip olmuştur. Saçsız bir insan başı olduğu düşünülmektedir. Yılanın gövdesi de bu başın arka kısmına doğru akmaktadır. Bu durum çevre yerleşim yerlerinde de

⁹⁷ Ali Umut Türkcan, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yujkarı Mezopotamya Anıtsal Kült Binaları ve Gelişimi*, Haccettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2006, S. 78.

görülür. Yılanın da dinsel ritüellerde bir sembol olduğu açıktır. Göbeklitepe tasvirlerinde de çokça yılan betimlemesi tespit edilmiştir⁹⁸.

Çok hasar görmüş bir heykel parçası da olasılıkla bu bileşik gruba ilişkindir. Heykel bütünlendiğinde, alt bölümde yan yana iki kusun hemen hemen yüz yüze durumda olarak yetiştirildikleri ve ayaklarının yandan betimlendiği görülür. Kireçtaşının türü ve yüzey yapısına bakılırsa bu parçanın figürlü bir sütunun alt bölümüne ait olması olasıdır. Bir taş kase üzerinde kaplumbağa etrafında insan simgeleri vardır. Bu simge bereket simgesidir ve daha sonra yüksek bir kabartmada da görülecektir⁹⁹.

Nevali Çori yerleşmesinin Geç Neolitik Evresine denk gelen bir taş kap üzerinde dans sahnesi Anadolu'da bilinen ilk taş kap üzerine kabartma olarak yapılmış dans sahnesidir. Bu kap parçasının üzerinde karnı şişkin, kısa boylu etrafında iki insanın olduğu görülmektedir. Figürlerin elleri yukarıya kaldırılmış ve bacaklarının iki yana ayrık olması burada dans sahnesinin olduğunu bize göstermektedir. İki erkek figürün ortasında kalan karnı şişkin gebe kadını temsili ettiğini düşünebiliriz¹⁰⁰. Ayrıca burada tasvirilen figürün bir şaman ayinine ait olabileceği yüzlerinin maskelerle kaplı olduğunu düşünen bilim adamları vardır. Avcı topluluklarının şaman ayinlerini tasvir ettiğini düşünmektedir¹⁰¹.

Kült yapısı 2'de ocak taşından yapıлып üzeri çamurla örtülmüş sunum alanı seki daha sonra da varlığını sürdürmektedir. Bu seki kült yapısı 3'de taş levhalarla örülmüş şekilde karşımıza çıkar. Kült yapısı 3'de karşımıza T şeklindeki dikilitaşlar çıkar. Geniş yüzeylerinde kabartmalar mevcuttur. Bu yapıdaki farklılık, ziyaretçilerin arka duvardaki kült nişini, yükseklikleri 3 m. 'yi bulan payeler ardından, doğrudan görebilmelidir. "T" başlı monolit paye, stilize insan kabartmalarıyla bezenmiş bir

⁹⁸ Adnan Mısır, 1990 yılı Şanlıurfa Nevali Çori Kazısı, 2. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, Ankara, 1991, s. 201.

⁹⁹ Harald Hauptmann, , Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem (Edt: M. Özdoğan – N. Başgelen). Anadolu'da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa'ya Yayılımı – Türkiye'de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular, , İstanbul, 2007, s. 145.

¹⁰⁰ Yosef Garfinkel, , "The Earliest Dancing Scenes in the Near East", *Near Eastern Archaeology*, Vol: 66, No: 3, s. 84 – 95, 2003

¹⁰¹ Harald Hauptmann, Klaus Schmidt, "12. 000 Yıl Önce Anadolu: Erken Neolitik Dönem Yontuları", *12. 000 Yıl Önce Anadolu – İnsanlığın En Eski Anıtları*, Stuttgart, 2007, s. 430- 433.

betimleme olup yüksekliği 3 metreyi aşmaktadır¹⁰². Bu taşları kötü ruhları insan şeklinde temsil ettiği görüşü de vardır. Nevali Çori’de bu kült binalarının tören amaçlı kullanıldığı da düşünülmektedir. adece dini ritüeller için değil sosyal ve kültürel faaliyetleri içinde kullanıldığı düşünülür.

Nevali Çori heykel sanatı da önemlidir. Burada yerleşik hayata geçen dönem insanı dini kült binalarda yaşamaya başlamış ve bu durum sanatına da yansımıştır. Özellikle tasvirlerde görülen insan figürleri, hayvan ve bitki figürleriyle dini düşüncenin bağlantısı olma ihtimali yüksektir. Bu durum Göbeklitepe’de de görülür. Kilden ve taştan heykelcikler yapmışlardır. 700 yakın pişmiş toprak figürü vardır. Bu figürlerden 30 tanesi hayvansal betimler 670 tanesi ise insansal betimlemelerden oluşur. İnsan tasvirleri sanatsal olarak daha geniş yer tutar. Bölge halkının sanatsal gelişmişlik düzeyi çevre yerlere göre çok ileridir.

T biçimli taşlarda insanlar tasvir edilmiştir. Yüzler natüralist ve sürnatüralist olarak tasvir edilmiştir. Bu insan tasvirlerini Göbeklitepe bölgesindeki tapınak merkezinde de görmekteyiz. Dönem halkının dinsel anlayışından doğan tasvirler günümüze ışık tutmaktadır.

Ayrıca hayvan şeklinde figürlerde aslanlar, panterler, sığır, yaban domuzları, yabani at, ayı ve akbabalar tasvir edilmiştir. Bu figürler avcılığın burada hala çok önemli olduğunu göstermektedir. Ve bölgenin hayvan faunasını bize yansıtması açısından da önemlidir. Yapılan kazılarda odada bulunan insan heykelinin ve kadının heykelinin yanında aslan heykelinin, aslan benzeri bir hayvan tasvirinin ve kuş başlı insan tasvirlerinin olması dönem insanın cinsel olarak kendini belli ettiklerinin göstergesi olabilir. Çünkü bu heykellerinin cinsellikle bir bağlantısı olabilir¹⁰³.

Nevali Çori’de erkek heykelciklerde karşımıza çıkar. Bir kısmı örtüye sarılmış halde ayakta durur pozisyonundadır. Kadın heykelcikler ise çıplak ve oturur vaziyettedir. Burada gebe kadın tasvirleri de vardır. Anne ve çocuk motiflerini de görmekteyiz. Taştan bir kap parçasının üzerinde olasılıkla ortada yeni doğmuş bir çocuk bir erkek ve bir dişi iki figür ellerini kaldırarak sanki doğum olayını

¹⁰² Harald Hauptmann “Yukarı Mezopotamya’da Erken Neolitik Dönem”, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, T. C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1998, s. 117-153.

¹⁰³ Urfakultur. gov. tr/Nevali Çori Erişim Tarihi:15.11.2015

kutlamaktadırlar. Kabartma figürlerinin çokluğu belirli tekniklerde uzmanlaşmaya başlanıldığının göstergesidir.

Resim 21: Nevalı Çori Kabartma Betimleme

(Ece Çoksolmaz, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Arkeolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.)

Nevalı Çori kazılarında gerçek boyutlara yakın dazlak bir baş vardır. Bu başın kulakları belirgin yüzün bazı parçaları kırık olarak görülmüştür. Arkasında ise yılan betimlemeleri vardır. Bu tasvir kült binalardan birine konmuş dinsel bir ritüelin parçası veya stel olabileceği tahmin edilmektedir¹⁰⁴.

Göbeklitepe'de de bulunan ereksiyon halindeki insan biçimindeki figürler burada da görülür. Nevalı Çori heykel betimlemeleri yılan ve kuş motifleri yaygın olarak görülmektedir. Yılan genelde baş kısmında erkeklerde görülür. Kadın başlarının yanında da kuş benzeri bir motif vardır. Yalnız kuyruğundaki çiviler ve gagasının olmaması onun akbaba olma ihtimalini doğurmaktadır.

T biçimli kaba taşların birinde ise kurbağa benzeri bir tasvire rastlanır. Bu tasvirin insan figürünün üst tarafını da oluşturabilir. Bu figür doğurganlığı korumaya yardımcı bir figür olarak da anılabilir. Kireç taşı levhanın üstüne çizilen bu tasvir T

¹⁰⁴ Pakize Ercoşkun, "Settlement Pattern in Southeast Anatolia: An analyse of the structures at the site of Nevalı Çori", *Katholieke Universiteit Leuven Faculty of Arts*, Leuven, 2007.

şeklindeki kireç taşı teknesine yapıldığı bilinir. Belki de bir avlanma olayını tasvir ettiğini de söyleyebiliriz ¹⁰⁵.

Av aletleri de en az tarım aletleri kadar karşımıza çıkar. Çakmak taşlarından yapılmış ok uçları, mızrak uçları, yassı baltalar, çakmak taşından yapılmış küçük toplar, ok sapı düzelticileri, kazıyıcı aletler gibi aletleri görmekteyiz. Taş bilezikler, kolyeler, kalkerden yapılmış figürinler görülür. Kemik aletler ise sayı bakımından azdır. Burada erken bakır maden metalürjisine ait eserlerde görülmektedir. Kanatlı bakır boncuklar dönemin ileri bir tekniğe sahip olduğunun göstergesidir. Çünkü bu bakır madeni dövülerek değil bakır cevherinden elde edilmiştir¹⁰⁶.

Resim 22: Nevali Çori Sivri Taş Eser

(Ece Çoksolmaz, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Arkeolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.)

¹⁰⁵Harald Hauptmann, , ‘‘Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem’’ (Edt: M. Özdoğan – N. Başgelen). *Anadolu’da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa’ya Yayılımı – Türkiye’de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, İstanbul, 2007, s 144-146.

¹⁰⁶ Adnan Mısır, ‘‘1990 yılı Şanlıurfa Nevali Çori Kazısı’’, 2. *Müze Kurtarma Kazıları Semineri*,Ankara, 1991,s 205.

Nevali Çori halkı döneminin ilerisinde bir tekniğe sahiptir. Çok sayıda eserin kullanılması ve kazandırılması Anadolu'nun tarihi açısından çok önemlidir. Nevali Çori'de çıkartılan pek çok eser ve tapınaklar, sanat eserleri Neolitik Çağ ile bilinen pek çok bilgiyi alt üst etmiştir¹⁰⁷.

Nevali Çori besin sistemini kalıntılara göre kullanılan en yaygın besin einkorn buğdaydır. Arpa ise sadece yabani besin olarak görülmektedir. Yerleşmelerde mercimek, nohut, baklaya da rastlanılmıştır. Buradaki insanlar tahıl ve baklagillerin kullanıldığı yaygın bir bitki kültürüne sahiptir. Nevali Çori'de kalıntılardaki kemikler üzerinde yapılan araştırmalarda yüksek oranda bitkisel ürünler yer almaktadır. Şam fıstığı, badem, üzüm, yabani otlar, kıvı buğday'ında varlığı bilinir. Çıkarılan tarım aletlerinden en fazla görüleni oraktır.

Nevali Çori'de her ne kadar tarım yapılmaya başlansa da avcılık toplum hayatında önemli yer tutmuştur. Çok yüksek oranda av silahları çıkarılmıştır. Bu beslenme kültüründe avın önemini gösterir. Yapılan kazılarda avlanan hayvanların kemiklerine rastlanılır. En fazla rastlanılan kemik türü ceylan kemiğidir. Boğa, yaban domuzu, alageyik, kıvı geyik, yabani koyun, keçi ve yaban eşiği gibi hayvanlar avlanmıştır. Keçi ve koyun evcil hayvan olarak bilinir. Sığırın evcilleştirilip evcilleştirilmediği bilinmemektedir¹⁰⁸.

Nevali Çori ölü gömme teknikleri ve mezar kültürü hakkında bilgiler evlerin tabanından çıkan iskeletlerden öğreniriz. Bazı çukurlara ikinci gömü yapıldığı için kadın erkek kadın çocuk şeklinde iskeletlere rastlayabiliriz. Bu kafatası kültüne dair ip uçları vermektedir. Ölümler genellikle hoker biçiminde gömülürdü. Ayrıca basit usul mezar teknikleri de kullanılmıştır¹⁰⁹.

Nevali Çori halkı obsidyen çok sınırlı kullanılmıştır. Doğal camı bilen ve tanıyan Nevali Çori yoğun olarak çakmak taşı kullanıyordu. Çevre bölgelerde zengin

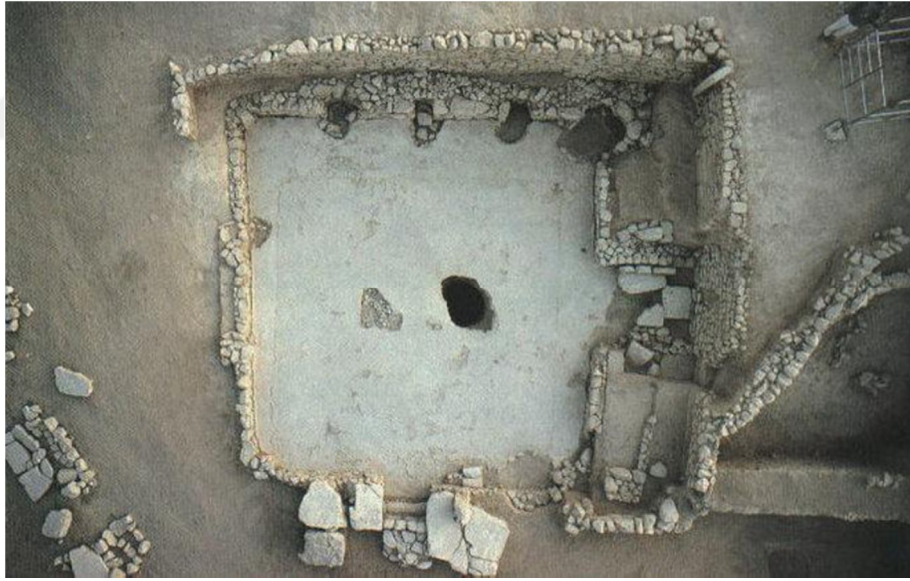
¹⁰⁷ Nezih Başgelen, "Seramiğin Bulunup Geliştiği Anadolu'nun Benzersiz Uygarlık Dönemi: Neolitik Çağ", *Seramik Türkiye Dergisi*, Sayı 13, Ocak-Şubat, 2006,

¹⁰⁸ Harald Hauptmann, "Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem" (Edt: M. Özdoğan – N. Başgelen). *Anadolu'da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa'ya Yayılımı – Türkiye'de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, 2007, İstanbul, s 149.

¹⁰⁹ Jack, Yakar, "Prehistoric Anatolia: The Neolithic Transformation and the Early Chalcolithic Period". *Monograph Series of the Institute of Archaeology Tel Aviv University*. Institute of Archaeology Tel Aviv University, Jerusalem, 1991.

çakmak taşı kaynakları bulunuyordu. Çakmak taşına olan yoğun talep burayı adeta bir merkez haline getirip obsidyenin sınırlı kullanılmasına yol açmıştır¹¹⁰.

Nevali Çori nedeni bilinmemekle birlikte M.Ö 9. 000. yılın sonlarında terk edilmiştir. Bu göçte belki de yiyeceklerinin yetmemesi belki de çevre koşullarının ve hayvanların azlığıyla alakalı bir göç yaptılar. Nereye gittikleri bilinmemektedir. Belki de giderken hac merkezi olarak kabul etme ihtimali olan Göbeklitepe'nin üzerini kapatıp gittiler. Bunlar sadece varsayımdır. Hayvanın evcilleştirilmesi, tarımın bilinmesi ve uygulanması, köy yerleşmeleri ve kült binalarıyla, çıkarılan yüzlerce dönemin en ileri sanat anlayışını ortaya koyan eserleriyle Nevali Çori Neolitik dönem açısından bize ışık tutmaktadır. Ayrıca Çayönü, Göbeklitepe gibi dönemin diğer önemli merkezleriyle benzerlikler göstermesi toplumlar arasında ileri bir etkileşimin olduğunun göstergesidir. İnsanların inanç sistemi tam olarak bilinmese de tapınak kültürünün bu dönemde bu yöre insanı tarafından bilindiği de gerçektir.

Resim 23: Nevali Çori Yerleşim Alanı Üstten Görünüm

(Ece Çoksolmaz, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Arkeolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.)

¹¹⁰ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 2002, s 33.

Resim 24: Nevalı Çori Yerleşim Alanı Üstten Görünüm (Ece Çoksolmaz, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Arkeolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.)

Nevalı Çori kazısında çıkarılan eserler Urfa müzesinde numaralandırılarak tasnif edilmiştir. Belki ileride suların çekilmesiyle birlikte tekrar kazı çalışmaları başlar ve çıkarılan eserlerle dünya tarihini değiştirir.

2.1.4. Gürcü Tepe

Gürcütepe Harran Ovası'nın kuzeybatı kenarında Şanlıurfa ili'nin 4 km güneydoğusunda yer alan toplamda 1 km'lik bir alanı kaplayan Çanak Çömleksiz Neolitik dönem höyüğüdür. Toplamdan 6 metre yüksekliğinde olup daha önceleri var olan dere kenarında kurulduğu düşünülür ¹¹¹.

¹¹¹ <http://tayproject.org/Gürcütepe> Erişim Tarihi:15.11.2015

Resim 25: Gürcü Tepe Üstten Görünüm

(<http://toplumvetarih.blogcu.com/gurcutepe-de-okuz-ceylan-domuz-tilki-esek-buluntulari/5046889>) Erişim Tarihi:15.11.2015

Gürcütepe, Henry Wright tarafından 1994 yılında tespit edilmiştir. Harald Hauptmann tarafından Urfa Projesi kapsamında, Şanlıurfa Müzesi işbirliği ile 1995 yılında kazısına başlanmış, on yıl sürmesi planlanan kazılara 1997 yılında son verilmiştir.

Gürcütepe’de Gürcütepe 1 ve Gürcütepe 2 şeklinde numaralandırılmış ve kazılmıştır. Kazılarda balçıkla sıvanmış duvarlar ve yedi adet mimari kalıntıların bulunduğu alan tespit edilmiştir. Alanda çok sayıda çukur vardır. Bu çukurların ateş çukurları olduğu ve zeminleri taşla döşendiği bilinir. Merkezi yerde bir ocak da tespit edilmiştir¹¹².

¹¹² Ece Çoksolmaz, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu’daki Dağılımı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Arkeolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.

Resim 26: Gürcü Tepe Yerleşim Alanı

(<http://toplumvetarih.blogcu.com/gurcutepe-de-okuz-ceylan-domuz-tilki-esek-buluntulari/5046889>) Erişim Tarihi:15.11.2015

Gürcütepe’de çakmak taşları ve obsidyenden yapılmış taş aletler vardır. Boş bir alanda orak bulunmuştur. Ahşaptan olması muhtemel sapı günümüze ulaşmamıştır. Farklı dönemlere ait mezarlar ve mimari yapılar bulunmuştur. Mezarların etrafı taş duvarlarla çevrilmiştir. İçinde ufak ölü hediyeleri bulunmuştur. Neolitik dönem yerleşmelerine ait hayvan ve bitki kalıntılarına da ulaşılmıştır. Bu dönemi tarıma yakın dönem olarak tamamlayabiliriz¹¹³.

Birçok kap delicisinin bulunmasından dolayı Gürcütepe 1 ile ilgili bir üretim yeri düşüncesi ağırlık kazanmaktadır. Bu höyükte ok uçları, zengin çakmaktaşları ve obsidyenden yapılmış aletler, yabani hayvan türlerine ait kalıntılar, evcil hayvan türlerine ait kalıntılar bulunmuştur.

Gürcütepe 2 höyüğünde tamamen Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait yerleşim yeri olduğu kesindir. Bu buluntularda birçok evcil hayvan türleri kalıntısı bulunmuştur. Bu yerleşmede yabani öküz, gazel, yabani domuz, tilki, yabani eşek

¹¹³ Ece Çoksolmaz, “Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu’daki Dağılımı”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Arkeolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, konya, 2011.

kalıntıları görülür¹¹⁴.Günümüzde yanından yol geçtiğinden dolayı höyük alanı büyük tehlike altındadır¹¹⁵.

2.1.5. Akarçay Tepe

Akarçay Tepe, Anadolu'da Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Şanlıurfa'nın Birecik İlçesi'ne bağlı 25 km güneyindeki Akarçay Köyü yakınlarında yer alır. Fırat Nehri'nin doğusundaki Su Deresi'nin güneybatısında yer alır. Höyük Karkamış ve Birecik Barajlarını taşkın alanı içinde yer aldığı için 1989-1991 yılları arasında Algaze başkanlığında bir ekip tarafından yürütülmüştür. Bu ekip tarafından yüzey araştırması yapılmış daha sonra O. D. T. Ü. ve İstanbul Üniversitesi ve Barcelona Tsukuba Üniversitesi Ekipleri tarafından kazılar gerçekleştirilmiştir. 2002 yılına kadar kesintisiz sürdürülen kazılar, Karkamış Barajı su toplama alanının sınırlarının değişmesi ve höyüğün su altında kalmayacağını anlaşılmaya başlanmıştır, 2005 yılında tekrar başlamış ve 2006–2008 kazı sezonlarında devam etmiştir¹¹⁶.

Akarçay Tepe doğu batı yönünde 350 kuzey güney yönünde 150 metre boyutlarında bir yerleşim alanıdır. Üzerinde bulunan Kuvaterner Dönemine ait yükseklikle beraber 6 metreyi bulan yüksekliğe sahiptir. Bölgede 3 ana yerleşim evresi tespit edilmiştir. Çanak Çömleksiz Neolitik dönem ve Çanak Çömlekli Neolitik dönem arasında geçiş evresinin yaşandığı dönem olarak sınıflandırılabilir. Açılan katmanlarda her 3 döneme ait eserler çıkmıştır. Toplamda 3 dönem 6 evreden oluşmaktadır¹¹⁷.

Akarçay höyüğünde en eski yerleşim tarihi M.Ö. 8. 000 olarak tarihlenebilir. Bu yerleşme tabakasına Akarçay Höyüğün doğu kısmında rastlanmıştır. Öyle anlaşıyor ki Çanak Çömleksiz Neolitik dönemin en güçlü yaşandığı yer olarak doğu kesmini görebiliriz.

1999 yılından itibaren yapılan kazı çalışmalarında Çanak çömleksiz Neolitik dönemden başlayarak çanak çömlekli neolitik dönem halaf kültürüne kadar mimari

¹¹⁴ <http://toplumvetarih.blogcu.com/gurcutepe-de-okuz-ceylan-domuz-tilki-esek-buluntulari/5046889>
Erişim Tarihi:15.11.2015

¹¹⁵ <http://arkeolojihaber.net/2011/12/19/tarih-uzerinden-kamyonlar-gececek/> Erişim Tarihi:15.11.2015

¹¹⁶ Heval Bozbay, "Neolitik Dönem Akarçay Tepe (Şanlıurfa) Yerleşmesinin Hayvan Figürinleri", *Colloquium Anatolicum, Anadolu Sohbetleri 12*, Türk Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü, 2013.

¹¹⁷ Nur Balkan Atlı, Mihriban Özbaşaran, Akarçaytepe, <http://tacdham.metu.edu.tr/akarçay-tepe>

yapılar görünür. İyi korunmuş olan bu yapıların günümüzden 10. 000 sene önce yerleşme ve yaşam biçimini ortaya konması açısından önemlidir. Bu yerleşme planını ızgara planlı bir yapı tekniğiyle yapılmıştır. Ardından dört taş sıralı yapılar görülür. Bu ızgara planlı yapıların bağımsız mı yoksa bütünleşik mi birbirine koridorlarla bağlı olup olmadığı üzerindeki katmanlardan dolayı bilinmemektedir. Akarçay Tepe’de tek odalı evlerin görülmesiyle beraber çok odalı yapılara da rastlanır. Duvarlar kireç taşından yapılmıştır ve taş ve kerpiçten yapılmış duvarlar ve temeller vardır. Kazı yerinde 10-15 cm civarında çukurlar görülür. Bu çukurların çatı malzemesi için kullanılan direklere ait olduğu tahmin edilir ¹¹⁸.

Çanak Çömleksiz Neolitik dönem ile Çanak Çömlekli Neolitik dönem arasında kesintisiz tabakalaşma görülür. Kireç taşından yapılmış yapı tabanları daha sonraki dönemde görülen tarzıdır. Oldukça kaliteli ve özenle yapılmış kaplarda bol miktarda taş parçası görülür. Bu taş parçalarının dere veya nehir kenarından ele geçirilen taşlar olma olasılığı yüksektir.

Höyükte çakmaktaşıdan yapılmış taş eserler, oraklar, byblos uçlarının olduğu görülür. Ok uçlarının yoğun olarak kullanıldığı evrede dilgi yonga ağırlıklı bir işçilikten söz edilebilir. Ayrıca bölgedeki kalıntılarda hayvan kemiklerinden yapılmış aletler de bulunmuştur. Bölgede görülen kapların ağızları içe dönük tasarlanmıştır. Yassı şekilde yapılan tutamaklar yatay yönde delikli kuplar yer alır. Ardından gelen evrede çanak çömlek kalıntılarının fazlalığı mimari olarak buluntuların çokluğu ve çeşitliliği, kerpiç duvarlı ve taş temelli, hücre planlı evlerin varlığı devam etmiştir¹¹⁹.

¹¹⁸ Ece Çoksolmaz, “Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu’daki Dağılımı”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Arkeolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, konya, 2011.

¹¹⁹ Mihriban Özbaşaran, Güneş DURU, Nur Balkan Atlı, Miguel Molist, Eyüp Bucak, “Akarçay Tepe 2002, 25. Kazı Sonuçları Toplantısı”, 1. cilt, Ankara, 2003.

Resim 27: Akarçay Tepe Üstten Görünüm

(Nur Balkan Atlı, Mihriban Özbaşaran, Akarçaytepe, <http://tacdarn. metu. edu. tr/akarçay-tepe>) Erişim Tarihi:15.11.2015

Akarçay Höyük'te 11 adet sıralı yapının görülmesi ve tabanlarının toprakla sıkıştırılması bir tanesinin duvarının bitişiğinde taş platformun görülmesi önemlidir. Büyük mekanların ortada daha küçük hücre planlı yapıların her iki yanında yer alır. Yapıların ortasında günlük hayatta kullanılan açık merkez vardır. Bu açık alanlarda çöp çukurları ve ateş çukurları görülür. Yapıların arkasında bir adet depo olarak kullanıldığı tahmin edilen bir bölüm bulunmuştur¹²⁰.

Resim 28: Akarçay Tepe Üstten Görünüm

(Nur Balkan Atlı, Mihriban Özbaşaran, Akarçaytepe, <http://tacdarn. metu. edu. tr/akarçay-tepe>) Erişim Tarihi:15.11.2015

¹²⁰ Nur Balkan Atlı, Eyüp Bucak, Güneş Duru, Miquel Molist, Akarçay Tepe 2001 Yılı Çalışmaları, 24. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, Ankara, 2002.

Yapıların bazılarında ortada açık alanda kül çukurları görülmüştür. Bu çukurların günlük amaçla kullanıldığı veya dinsel ritüeller gereği yapıldığı tahmin edilir.

Ok uçlarının farklı tarzlarda ve çeşitlilikte yapılması, taş işçiliğinin çeşitlerinin bulunması yontma taş endüstrisinin gelişkin olduğunun göstergesidir. Kapların üzerinde fazla bezemelerin olmaması ve sonraki evrede samanlı ve büyük kapların çokluğu yöre çanak çömlek endüstrisinin ilerlediğini göstermiştir. Büyük boyutlarda gelişkin boyunsuz çömlekler dik kenarlı derin çömleklerin yanı sıra sığ kaseler gibi küçük boy kaplarda görülür. Ayrıca bunların haricinde hayvan biçimli kaplar da görülür. 3 adet bulunan bu kaplardan ikisi tahmini olarak küçükbaş hayvana diğeri yarım kalmış biraz daha büyük olduğu tahmin edilen hayvana aittir¹²¹.

Resim 29: Akarçay Tepe Kap Kaçak

(Nur Balkan Atlı, Mihriban Özbaşaran, Akarçaytepe, <http://tacdarn. metu. edu. tr/akarçay-tepe>) Erişim Tarihi:15.11.2015

2002 kazılarında hammadde ve çeşitlilik açısından ve tür olarak küçük buluntular vardır. Kireç taşından yapılmış insan heykelleri, bilezik türü süs eşyaları, kireç taşından yapılmış kaplar, bezekli taşlar, hayvan heykelcikleri, baltalar ortaya çıkmıştır. Öğütme taşı, sapan taşları, ağırlık taşı ve boncuk gibi küçük taş ve yontma

¹²¹ Heval Bozbay, Akarçay Tepe Yerleşmesinden Neolitik Dönem'e Ait Üç Adet Hayvan Biçimli Minyatür Kap ya da Kap Biçimli Hayvan Figürini, *S.D.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2013, Sayı:30, ss. 177-184.

endüstrisinin varlığı bilinmektedir. İğneler, bızlar, spatula, kesici aletler gibi aletler de görülür. Ayrıca kilden yapılmış hayvan heykelticikleri ve oturmuş kadın heykeli de görülür¹²².

Resim 30: Akarçay Tepe Çizgili Taş Eser

(Nur Balkan Atlı, Mihriban Özbaşaran, Akarçaytepe, <http://tacdarn. metu. edu. tr/akarçay-tepe>

Akarçay Höyüğünde en fazla görülen taş çeşiti çakmak taşlarıdır. Bunların renkleri, kalitesi, boyutları da farklılık göstermektedir. Farklı tarzlarda dilgiler ve yontma taş eserler, iki vurgulu dizgiler çoğunlukla görülür. Ayrıca bölgede obsidyenlerin varlığında bilinmektedir. Yapılan inceleme sonucunda Doğu Anadolu Bölgesinde getirildiği düşünülür. Bu obsidyenlerin renkleri yeşil, gri ve kahverenginden oluşur¹²³.

Höyükte yapılan kazılarda ele geçirilen kemiklerden dönemde at, geyik, ceylan, domuz, aslan, tavşan, köpek, sığır, koyun, keçi kemikleri görülür.

Bölgede bulunan tahıl ürünlerinde buğday ve arpa kalıntılarına ulaşılmıştır. Einkorn buğdayı, emmer buğdayı, kabuzsuz buğday ve kabuklu arpa görülen tarım ürünleridir. Ayrıca acı bakla, yabani tarım ürünleri de görülür.

¹²² Mihriban Özbaşaran, Akarçay Tepe, 2005, 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. cilt, Çanakkale, 2006.

¹²³ Arimura Makoto, Balkan-Atlı Nur, Borell F., Cruells Walter, Duru Güneş, Erim-Özdoğan Aslı, Ibanez J., Maeda Osamu, Miyake Yutaka, Molist Miquel, Özbaşaran M. A New Neolithic settlement in the Urf region : Akarçay Tepe, 1999. In: *Anatolia Antiqua*, Tome 8, 2000. s. 227-255.

Akarçay Tepe Çanak Çömleksiz Neolitik dönemden itibaren kesintisiz olarak yerleşimin görüldüğü ve yontma taş eserleri, mimari kalıntıları, süs eşyaları ile dönemine ışık tutan bir yerleşim yeridir.

2.1.6. Bozova Yerleşmeleri

Şanlıurfa İlindeki Bozova İlçesinde 1963 yılında Bruce Howe yönetimindeki bir ekiple İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları kapsamında yüzey araştırmaları yapılmıştır. Yüzey araştırmalarında 21 adet buluntu yeri tespit edilmiştir¹²⁴.

2.1.7. Söğüt Tarlası

Şanlıurfa İli Bozova İlçesinde 1964 yılındaki kazıya Bruce Howe başkanlığında bu bölgede başlanmıştır. Söğüt Tarlası mevkiinde höyük yaklaşık olarak 2 metre yüksekliğinde 50*90 metre genişliğinde bir kazı alanıdır. Adını bölgede gölün kıyısında bulunan Söğütlerden almaktadır.

Bu bölgede yapılan kazılarda farklı ebatlarda ve derinliklerde açmalar yapılmıştır. Fakat taş kümelerine rastlanılmasına rağmen yapısal bir nitelikleri yoktur. Bol miktarda işlenmemiş çakmak taşları Uruk dönemlerine ait çanak çömlek bulunmuştur. 1. 5 metre derinlikte bulunan Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait taş aletler bulunmuştur. Dilgi işçiliği bu katmanda görülür¹²⁵.

Söğüt Tarlasında ok uçları da görülür. Miktarları azdır. Bu yerleşim yerinin Çanak Çömleksiz döneme kadar varlığını sürdürdüğü tahmin edilir. Ortalama M.Ö. 10. 000-8000 yılları arasında tarihlenmektedir.

2.1.8. Biris Mezarlığı

Biris Mezarlığı mevkiisi Söğüt Tarlası'nın 1 km güneyinde yapay olarak biriktirilmiş bir yapay gölün kıyısında yer alır. Kazı yerinde yamacın üzerinde yaklaşık olarak 25*125 çapında bir höyük bulunmuştur. Gölden yaklaşık olarak 4-5 metre yüksekliğindedir¹²⁶.

¹²⁴ Ece Çoksolmaz, “Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu’daki Dağılımı”, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.

¹²⁵ <http://www.tayproject.org/Söğüt> Tarlası 2 Erişim Tarihi:15.11.2015

¹²⁶ <http://tayproject.org/Biris> Mezarlığı Erişim Tarihi:15.11.2015

Resim 31: Biris Mezarlığı Genel Görünüm

([http://tayproject.org/Biris Mezarlığı](http://tayproject.org/Biris%20Mezarligi) Erişim Tarihi:15.11.2015)

Höyük alanında bol miktarda çakmaktaşı bulunmuştur. Howe yönetimindeki kazılarda kazılan alanda yapı izine rastlanmadı. Fakat bol miktarda serpilmiş çakmaktaşı vardır. Bunu bölgenin şu anda mezar alanı olarak kullanılmasına bağlayabiliriz. Buradaki Tarih öncesi döneme ait kalıntılar mezarlık yüzünden tahrip edilmiş veya dağınık haldedir. Çok sayıda kalem ve kazıyıcılar, küçük taş aletlerin oluşturduğu grup, dilgiler bulunmuştur. Çanak çömlek tam halde bulunmamıştır. Fakat parçalanmış halde kırıntıları vardır¹²⁷.

Bu kazılarda ele geçirilen ufak taş aletler, kazıyıcı, delici, ok uçları genel olarak Çanak Çömleksiz dönem eserlerine benzemez. Bunların M.Ö. 10.000 olarak tarihlendirilmesi mümkündür.

2.1.9. Yeni Mahalle Höyüğü

Yeni Mahalle Höyüğü Şanlıurfa İli'nin Balıklı Göl'ün yanında yer alır. 1997 yılında Şanlıurfa Müzesi ve Harran Üniversitesi Arkeoloji bölümü ortaklaşa bir çalışma yapmışlardır. Bu çalışmada yaklaşık olarak 15 kmlik bir alan taranmıştır. Yapılan araştırmalar ve kazılar sonucunda çalışılan alanın Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait olduğu düşünülen buluntuların varlığına ulaşılmıştır.

¹²⁷ Ece Çoksolmaz, “Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı”, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.

Resim 32: Yeni Mahalle Kazı Alanı Üstten Görünüm (Bahattin Çelik, Şanlıurfa Yeni Mahalle – Balıklıgöl Höyüğü

(Eds: M.Özdoğan – N. Başgelen). Anadolu’da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa’ya Yayılımı – *Türkiye’de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular, Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, İstanbul, 2007, s. 165-178.)

Yapılan kazılarda tümü Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait olan 13 tabakaya rastlanmıştır. Bundan anlaşılabacağı üzerine ana kaya üzerine inşa edilmiştir. Kesitlerden ulaşıldığına göre terazzo türü tabana ulaşılmıştır. Bu tabanların içinde bazalttan yapılmış taşlar bulunmuştur. Bu taşlar söve taşları olup 4 adettir. Tabanın içinde bulunmuştur. Taşların içinde yuvarlak delikler bulunur. Bu taşların direk taşı olduklarına kesin gözüyle bakılır. Yerleşmelerin ortasında kalan alanda bulunması bunu destekler. Bu bölgenin güney tarafında taş yığınlarına rastlanılmıştır. Burada elde edilen bulgulardan yola çıkılarak yapı türünün planı çıkarılamamıştır. Tabanın iyi korunmuş olması ve güzel işçiliğin ürünü olmasından dolayı yuvarlak planlı bir yapı olduğu tahmin edilir. Çakıl taşlarıyla sağlamlaştırılmıştır¹²⁸.

¹²⁸ Bahattin Çelik, Şanlıurfa Yeni Mahalle – Balıklıgöl Höyüğü, (Eds: M. Özdoğan – N. Başgelen). Anadolu’da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa’ya Yayılımı – *Türkiye’de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, İstanbul, 2007, s. 165-178.

Resim 33: Yeni Mahalle Genel Görünüm (Bahattin Çelik, Şanlıurfa Yeni Mahalle – Balıklıgöl Höyüğü, (Eds: M.Özdoğan – N. Başgelen).

Anadolu’da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa’ya Yayılımı – *Türkiye’de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 165-178.)

Yeni Mahalle kazılarında bol miktarda çakmaktaşı bulunmuştur. Ok uçları, delici, kazıyıcı, dilgiler, ele geçirilmiştir. Az sayıda obsidyen bulunmuştur. Ayrıca ezgi taşları, balta, havanelleri, bezemeli kap, taş kap, kemikten yapılmış objeler, taş boncuklar bulunmuştur. Höyükte yapılan faunal kalıntılarda yabani fıstık, arpa, badem, bezelye, buğday gibi bitki kalıntıları görülmüştür. Hayvan kalıntılarından bakılırsa yabani sığır, ceylan, yabani eşek, yabandomuzu, tilki, tavşan, boz ayı, sıçan türleri ile ilgili kemikler bulunmuştur¹²⁹.

¹²⁹ Bahattin Çelik, Şanlıurfa Yeni Mahalle – Balıklıgöl Höyüğü, (Eds: M. Özdoğan – N. Başgelen). Anadolu’da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa’ya Yayılımı – *Türkiye’de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, İstanbul, 2007, s. 165-178.

Resim 34: Yeni Mahalle Taş Eser (Bahattin Çelik, Şanlıurfa Yeni Mahalle – Balıklıgöl Höyüğü

(Eds: M.Özdoğan – N. Başgelen). Anadolu’da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa’ya Yayılımı – *Türkiye’de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 165-178.)

Yeni Mahalle yada Balıklı Göl Höyüğü denilen bu yöre Çanak Çömleksiz Neolitik dönem yerleşmesi olduğu açıktır. Etrafındaki diğer yerleşmelerden dolayı bölgede de döneme ait önemli eserler ele geçirilmiştir. Ayrıca çevre düzenlemesinde ortaya çıkan bir heykel dönemin Neolitik döneme giriş yaptığını gösterir. Ortalama tarihlenmesi M.Ö. 10. 000 civarındır.

2.1.10. Karahan Tepe

Karahan Tepe Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Şanlıurfa'nın Yeni Mahalle semtinde yer alır. Yerleşim olarak 39 ° 30' 22" Doğu, 37 ° 08' 15" Kuzey deniz seviyesinden yaklaşık 705 metre yükseklikte bulunur. Etrafında jeomorfolojik olarak bölgenin yüksek bir dağı olan Tektek Dağları bulunur. Bu dağların olduğu bölge son derece kurak ve aşırı kireç taşı tabakası şeklinde görülür. Etrafında Hamzan Tepe ve Harran Ovası bulunan yerleşim yeri evre olarak Çanak Çömleksiz Neolitik dönem izleri taşır. Bulunan eserlerden bu dönemde bu bölgede yaşayan insanların kültürel, sosyal ve dinsel anlamda yaşayışlarını bilmekteyiz¹³⁰.

Karahan Tepe 1997 yılında yüzey araştırmalarında bulunmuş, Göbeklitepe'nin kardeşi olarak sayılmaktadır. Yüzeye çıkan T biçimindeki taşlarla, buluntularla ve işaretlerle Göbeklitepe ve Nevali Çori gibi yerleşim yerleriyle benzerlik gösterdiği görülmektedir. T biçimindeki taş sütunlar, birçok ok ucu ve kazıcı, delici taş aletler, çukurlar, kireç taşları, obsidyen kalıntıları, bıçak ve balta türleri ile bölge önemlidir. Fakat kazı çalışması yapılmadığından ve doğa olaylarından, çeşitli şekillerde kaçak kazılardan tahrip olmuştur. Karahan Tepe Göbeklitepe ile paralel özellikleri ile aynı bölgede yüksek tepelerde inşa edilmiş olmalarıyla önem arz eder. Bu bölgede kazı çalışması yapılması halinde Dünya'da çok önemli bir yer olacakları kesindir¹³¹.

Bölgede ortaya çıkmış olan buluntularda ana kayalar, hatırı sayılır çok sayıda alet seramik öncesi Neolitik döneme ait olduğu tespit edilmiştir. Karahan Tepe'nin genel durumuna bakıldığında bölge son derece büyük ve önemli bir yerleşim yeridir. Çanak Çömleksiz Neolitik dönem insanların tercih sebebi Harran Ovası'nın doğu eteklerinde kurulmuş olması veya T biçimli sütunlardan yola çıkarak bir yerleşim ve tapınma merkezi olabileceğini söyleyebiliriz.

¹³⁰ Andrew Collins, "Göbekli Tepe's Sister Site Another Temple of the Stars?" <http://www.andrewcollins.com/page/articles/Karahan.htm>

¹³¹ Bahattin Çelik, "Karahan Tepe: A New Cultural Centre in the Urfa Area in Turkey", *Documenta Praehistorica XXXVIII* (2011).

Resim 35: Karahan Tepe Genel Görünüm

(Erman Ertuğrul, *Göbekli Tepe'nin Kardeşi Bilinmeyen Değer: Karahan Tepe*, <http://arkeofili.com/?p=1191>) Erişim Tarihi:15.11.2015

Karahan Tepe yüzey araştırmalarında Prof. Dr. Bahattin Çelik tarafından T biçiminde sütunlar bulunur. Bu sütunlar Göbeklitepe ile aynı özellikleri yansıtmaktadır. İki merkezde tepe üzerinde kurulmuş, iki merkez de birbirine çok yakın inşa edilmiş ve ikisinde de T biçimindeki sütunlar bir süre sonra bilinmeyen nedenle toprağa gömülmüşlerdir¹³².

Bu sütunların birçoğu görünürde olanlar iyi derecede korunmuşlardır. Bir kaçının bir kısmı dışarıda kalmıştır. Bu doğa olaylarının yağmur sularının ve rüzgarın sonucu olabilir. Alt katmanlarında kaç tane var bilinmiyor. Buradaki buluntuların iyi derece korunup sahip çıkılması gerekmektedir.

Karahan Tepe'de sadece Çanak Çömleksiz Neolitik dönemde yerleşim ve yaşam olduğu tahmin ediliyor. O da diğer yerler gibi çeşitli sebeplerle bir süre sonra terk edilip gömülmüştür. Bu bölgede yapılan araştırmalarda çok sayıda küçük öğeler, tasvirler, obsidyenler, boncuk ve taş kaplar, dibek şeklinde taşlar görülür. Bu

¹³² Huge Newman, "The Forgotten Stones of Karahan Tepe", Turkey, <http://www.ancient-origins.net/ancient-places-europe-opinion-guest-authors/forgotten-stones-karahan-tepe-turkey-001917> Erişim Tarihi:15.11.2015

buluntulardan yaklaşık olarak 600 parça tespit edilmiştir. Mimari olarak 266 parça buluntu olduğu düşünülmektedir¹³³.

Karahan Tepe yerleşmesinde 50-60 cm’de görülen T şeklindeki sütunlarda tahminlerimize göre 1. 5-2 metre aralıklarla dikilmiştir. 1-2 metre derinlikte olanların varlığı düşünülmektedir. Yükseklikleri ortalama 7 metre civarında olduğu düşünülmektedir. Bu sütunları üretmek için bölgenin kireç tabakası da göz önüne alınarak yakınlarda bir taş ocağının olduğu düşünülür. Taş ocağı yerleşimin batı kenarında olduğu tahmin edilir. Bu taş ocağındaki çıkan taşlar yamaçlardan bir teknik ile yerleşim yerine getirilmiş ve dikilmiştir. Bu sütunlar üzerinde Göbeklitepe’de de görülen yılan tasvirlerinin olduğunu görmekteyiz.

Resim 36: Karahan Tepe T Biçimindeki Dikilitaş

(Erman Ertuğrul, *Göbekli Tepe’nin Kardeşi Bilinmeyen Değer*: Karahan Tepe, <http://arkeofili.com/?p=1191>) Erişim Tarihi:15.11.2015

Karahan Tepe’de heykel betimlemeleri de görülür. Kireç taşlarına oyulmuş bir erkek heykeli olduğu sanılan bir taş, kuş şeklinde kabartma stel parçaları görülebilir. 70 cm civarında olduğu düşünülen bir yılan tasviri de vardır. Kıvrılmış bir vücudu olan yuvarlak başlı bir yılan tasviri görülür. Bunun haricinde başka bir grup hayvan figürlerine de rastlanır. Tanımlanamayan bir cins hayvanın arka ayakları

¹³³ Bahattin Çelik, “Karahane Tepe: A New Cultural Centre in the Urfa Area in Turkey”, *Documenta Praehistorica XXXVIII* (2011).

olduğunu düşünölen bir tasvir, başı ve ayakları görölen tavşan benzeri br hayvan, ceylan kuyruğu olduğu düşünölen bir betimleme vardır. Bu kabartmalarda aslan gibi bir hayvan da görölür. Kabartmalar yüksek kabartma tekniğiyle yapılmıştır. Yeni Mahalle kazılarında buluntular ile paralellik gösterir.

Karahan Tepe’de steller haricinde çok sayıda küçük buluntular vardır. Bu buluntuların içinde obsidyen parçaları, çakmak taşları, bazalt dibekler, nehirden geldiği düşünölen çakıl taşları, boncuklar, taş kase, taş nesneler ve kemik parçaları bulunmuştur. Bir adet kireç taşından oyulmuş olarak kavanoz benzeri bir alet bulunmuştur. Çok sayıda ebatları 8 cm ile 2 cm arasında değişen bıçak bulunmuştur. Bunların bazıları tamamen korunmuştur.

Bu bölgede bulunan ok uçları ile Cafer Höyük’de bulunan ok uçları arasında benzerlik vardır. Bu ok uçları Çanak Çömleksiz dönem olarak tanımlanabilir. Nemrik türü ok uçları olarak da bilinen bu tipin farklı türleri görölür. Nevali Çori ve Hallan Çemi, Yeni Mahalle buluntuları ile benzerlik göstermektedir. Bunun haricinde Karahan Tepe’de delici aletler görölür. Bu delici aletlerin bazıları büyük boyutlardadır. Küçük deliciler bize bölgede sanatsal faaliyetlerin de yapılabileceğini düşöndürmektedir. Bunların kemikleri ve taşları kullanarak güzel eserler ortaya çıkaracağını düşünmekteyiz. Ayrıca bunların haricinde orak ve çekik benzeri aletler de görölür. Çok sayıda kazıma aletleri de bulunmuştur. Yuvarlak uçlu olan bu aletlerin farklı boyutları vardır. Bu kazıcı, delici ve sıyırıcı aletlerin yardımıyla t biçimindeki sütunlar işlenmiştir.

Karahan Tepe’de çok sayıda farklı renk ve ebatlarda obsidyen bulunmuştur. Bu obsidyenlerin varlığı bölgelerin arasında etkileşimin olmasıdır. Çünkü bölgede obsidyen madeninin bulunmaması ticaretinin yapıldığını veya bir bölgeden göç ile geldiğini bize göstermektedir.

Karahan Tepe Çanak Çömleksiz Neolitik dönemin en gözde mekanlarından biri olabilir. Göbeklitepe ile benzerlikleri ve Nevali Çori ile olan buluntu yakınlıkları dönemin tarihine katkı sağlayabilir. Bu nedenle Karahan Tepe’nin korunması yapılmalı ve kazı çalışmaları başlanmalıdır. Kaçak kazı yapıldığı için buluntular

tahrip edilebilir. Bundan dolayı gerek yüzey araştırmasında gerekse gözle görülen buluntular ile Karahan Tepe'ye gerekli katkı sağlanmalıdır¹³⁴.

Resim 37: Karahan Tepe Yerleşim Alanı Taş

(Erman Ertuğrul, **Göbekli Tepe'nin Kardeşi Bilinmeyen Değer: Karahan Tepe**, <http://arkeofili.com/?p=1191>) Erişim Tarihi:15.11.2015

2.1.11. Sefer Tepe

Sefer Tepe, Şanlıurfa İli sınırları içinde yer alan Viranşehir İlçesine 25 km mesafede, Şanlıurfa'ya ise yaklaşık 72 km uzaklıktadır. Höyüğün deniz seviyesinden yüksekliği 600 metre civarında olup 7 dekarlık bir alana kurulduğu tahmin edilmektedir. Sefer Tepe Kırbalı Köyüne yakındır. Buradaki bilgilere daha net ulaşmak için arkeolojik kazı yapılmalıdır.

¹³⁴ Ertuğrul Erman, "Göbekli Tepe'nin Kardeşi Bilinmeyen Değer: Karahan Tepe", <http://arkeofili.com/?p=1191> Erişim Tarihi:15.11.2015

Resim 38: Sefer Tepe Genel Görünüm

(Mustafa Güler, Bahattin Çelik, Gül Güler, *New Pre-Pottery Neolithic Settlements from Viranşehir District, Anatolia*, Sayı 38, sayfa -180.)

Sefer Tepe yerleşim yerinin tabakası kalkerli ve bazalt özelliğe sahiptir. Etrafında yaklaşık 1.5 km civarında su kaynakları vardır. Çevresindeki diğer yerleşim yerleri ve tapınak merkezleri gibi M.Ö. 11. 000 civarında kurulduğu tahmin edilir. Göbeklitepe, Karahan Tepe ve Nevali Çori ile benzerliği bu bölgedeki insanların etkileşimini gösterir. Tıpkı diğer yerleşim yerleri gibi toprağa gömülü halde steller bulunur. T biçimindeki bu anıtsal taşların tapınak merkezini andırdığını ve diğer yerler ile bu anlamda paralellik gösterdiği görülür.

Sefer Tepe 'de Göbeklitepe gibi dünyanın en önemli ve en eski tapınma alanlarından olduğu düşünülür. Dünya tarihine ve döneme kazılar yapıldığı taktirde büyük katkı sağlayacağı kesindir. Çünkü bu merkez Göbeklitepe gibi büyük olmasa da Dünyanın bilinen en eski tapınak merkezlerinden biri olabilir¹³⁵.

Sefer Tepe yapılma zamanlarında insanlar tarım ve hayvancılığı yapmamakla beraber çok iyi derece T biçimindeki tapınaklar yapmışlar ve üzerlerine büyük ustalık eserleri olan tasvirleri yerleştirmişlerdir. Bu durum bize bölgede yerleşim halinde olan insanların olduğunu ve bunların onlar tarafından yapıldığı görülür. Sefer

¹³⁵ http://www.viransehir.com.tr/author_article_detail.php?article_id=133 Erişim Tarihi:15.11.2015

Tepe'nin de tıpkı Göbeklitepe gibi yerleşim yeri olamayabileceği ibadet merkezi olabileceği düşünülür.

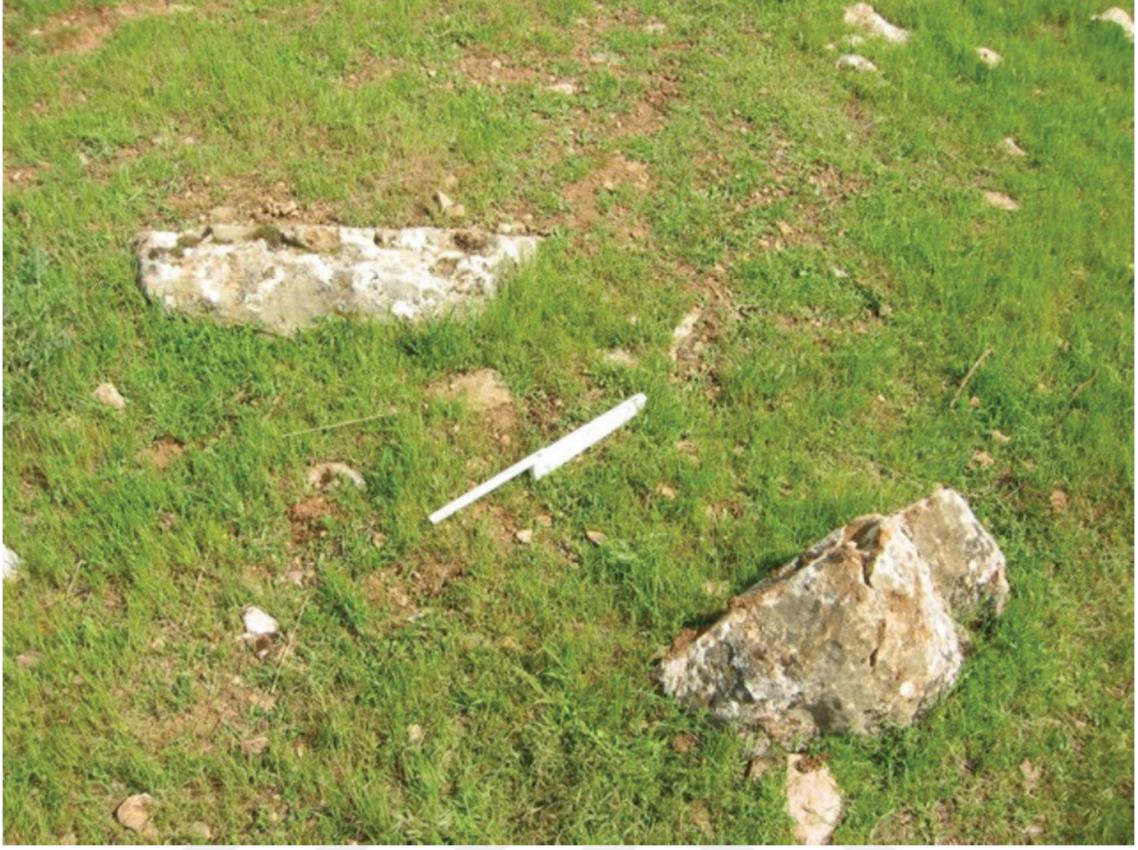
Sefer Tepe 7 metre yüksekliğinde 300 metre çapında bir tapınak merkezidir. Sefer Tepe civarında çakmak taşlarından yapılmış ok uçları, T şeklinde yüzeye bir kısmı çıkmış iki tane stel taş vardır. Bunların yarısı toprağa gömülüdür. Yaklaşık olarak 50 cm 20 cm genişliğinde olduğu görülür. Sütunların yaklaşık 2 metre aralıklarla dikildiği tahmin edilmektedir. Bu steller üzerinde hiçbir kabartma görülmemektedir. Diğer kazı yerlerinde görülen T biçimindeki stellerle aynı özelliklere sahip olduğu düşünülür¹³⁶.

Resim 39: Sefer Tepe T Biçiminde Stel

(Mustafa Güler, Bahattin Çelik, Gül Güler, *New Pre-Pottery Neolithic Settlements from Viranşehir District, Anatolia*, Sayı 38, sayfa -180.)

¹³⁶ Mustafa Güler, Bahattin Çelik, Gül Güler, "New Pre-Pottery Neolithic Settlements from Viranşehir District", *Anatolia*, Sayı 38, s. 164-180.

Resim 40: Sefer Tepe Toprağa Gömülü Dikilitaşlar

(Mustafa Güler, Bahattin Çelik, Gül Güler, *New Pre-Pottery Neolithic Settlements from Viranşehir District, Anatolia*, Sayı 38, sayfa -180)

Sefer Tepe’de seramik benzeri bir parçaya rastlanmamıştır. Yüzey araştırmalarında görülen T biçimindeki iki taş ve ok uçları vardır. Çok sayıda çakmak taşı ve obsidyen benzeri taşlar vardır. Çeşitli delici ve kazıcı alet benzer taşlar bulunduysa da döneme ait olup olmadığı bilinmemektedir. Çünkü kazı çalışmaları henüz başlamamıştır.

Sefer Tepe her ne kadar tapınak merkezi gibi görünse de alt katmanlara inildikçe bir yerleşim yeri olabileceği ve yapı planlarının yuvarlak ‘‘C’’ şeklinde planlanan bir yerleşim olabileceği düşünülmektedir¹³⁷.

¹³⁷ Mustafa Güler, Bahattin Çelik, Gül Güler, ‘‘New Pre-Pottery Neolithic Settlements from Viranşehir District’’, *Anatolia*, Sayı 38, s. 164-180.

2.1.12. Hamzan Tepe

Hamzan Tepe Türkiye’de Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yer alan Şanlıurfa şehir merkezinin güneyinde yer almaktadır. Hamzan Tepe Bereketli Hilal denilen merkezde Çanak Çömleksiz Neolitik dönem yerleşimidir. Deniz seviyesinden yüksekliği 600 metre olup dağlık bir bölgede inşa edilmiştir. Etrafında Fatik dağları bulunan yerleşim yeri Harran Ovası ve yaylalar ile çevrilidir. Yaklaşık 5 dönümlük bir alanı kapladığı düşünülen yerleşim yerinin yakınlarında su kaynakları da mevcuttur. Bölge açık hava sit alanı olarak tanımlanmıştır. Çevre yerleşimlere göre çok büyük bir yerleşim yer olduğu düşünülmemektedir¹³⁸.

Resim 41: Hamzan Tepe Genel Görünüm

(Bahattin Çelik, *Hamzan Tepe in the light of new finds*, Documenta Praehistorica XXXVII (2010).

Hamzan Tepe’de 2000 yılında yapılan yüzey araştırmalarında bölgenin bir yerleşim yeri olduğu tespit edilmiştir. Bu yerleşim yerine ait çok sayıda taş aletler ele geçirilmiştir. Bu taş aletlerin incelenmesinde Paleolitik ve Neolitik dönem yerleşim yer olduğu düşünülür. Ayrıca burada taş aletlerden başka T biçiminde bir taş stel de bulunmuştur. Bölge defineciler tarafından tahrip edilmiştir¹³⁹.

¹³⁸ Bahattin Çelik, “Hamzan Tepe in the light of new finds”, *Documenta Praehistorica XXXVII* (2010).

¹³⁹ Bahattin Çelik, “Hamzan Tepe in the light of new finds”, *Documenta Praehistorica XXXVII* (2010).

Resim 42: Hamzan Tepe Yerleşim Alanı

(Bahattin Çelik, *Hamzan Tepe in the light of new finds*, Documenta Praehistorica XXXVII (2010).

Bölgenin tarih öncesi dönemde kullanılması çevre yerleşim yerlerine de katkı sağlamıştır. Bulunduğu alan itibariyle bazalt ihtiyacının karşılanmasında önemli rol oynamıştır. Bölgenin hem paleolitik dönem hem de Neolitik dönem yerleşim alanı olmasında çıkarılan eserlere bakıldığında 169 parça taş alet bulunmuştur. Bu taşların %17'si paleolitik döneme % 83 cvarında ise Neolitik döneme ait aletler olduğu düşünülür¹⁴⁰.

Yerleşim mimari kalıntı açısından çok fakirdir. Yüzey araştırmalarında çeşitli boyutlarda delikler varsa da bunların sonradan yapılmış olma ihtimali yüksektir. Buradaki tahribatların define avcıları tarafından ve taş ocağından yapıldığı düşünülmektedir. Burada çıkan T biçimindeki taşa biz Göbekli Tepe, Nevala Çori, Karahan Tepe, Sefer Tepe'den alışkanız. Bu bölgenin genel karakteristik özelliğini yansıtmaktadır.

Hamzan Tepe'de duvar kalıntıları bulunmuştur. Bu duvarların bir sivil mimari örneği olabileceği ve yörenin genel özelliği olarak yuvarlak planlı mimari

¹⁴⁰ Bahattin Çelik, "Hamzan Tepe in the light of new finds", *Documenta Praehistorica XXXVII* (2010).

özelliği taşıdığı düşünülmektedir. Bu binaların yok edildiği sadece 1 metre boyunda 30-40 cm genişliğinde duvar kalıntılarının olduğunu görmekteyiz. Bu bölgedeki kaçak kazılarda ortaya çıkanlar havuz yapı tekniğiyle yapılmış olup yan yana binalar halinde olduğu ve ana kayaya oturtulduğu tahmin edilmektedir. Bu taşlar üzerinde 5 ile 8 cm derinliğinde 10 cm çağında delikler olduğu görülür¹⁴¹.

Resim 43: Hamzan Tepe Yerleşim Alanı

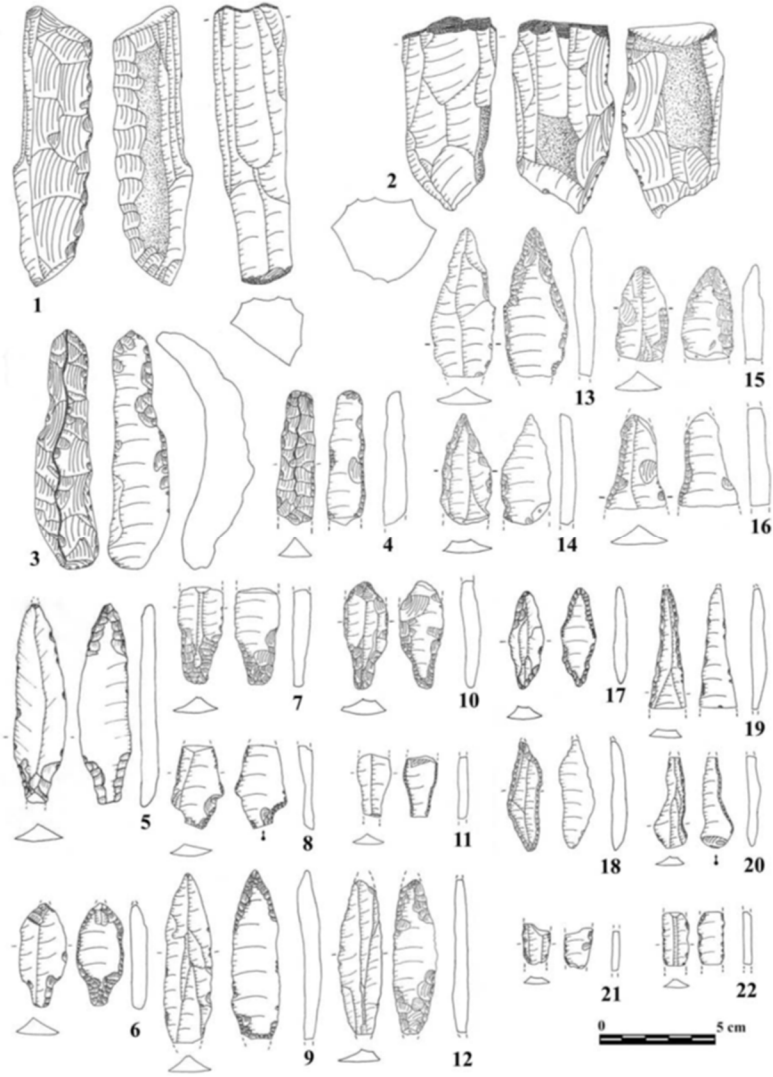
(Bahattin Çelik, *Hamzan Tepe in the light of new finds*, Documenta Praehistorica XXXVII 2010).

Hamzan Tepe yüzey araştırmalarında obsidyen ve çakmak taşları bulunmuştur. Bu taşların bulunması büyük ihtimalle kesici delici aletler yapılmasında kullanıldığı içindir. Taş kase, bazalttan ve obsidyenden yapılmıştır. Bölgede bol miktarda bıçak benzeri kesici aletler bulunmuştur. Bu bıçakların uzunluğu ortalı 14 cm kalınlığı 4 cm civarındadır. Delici ve kesici aletlerin benzerlerinin Çayönü, Karahan Tepe, Sefer Tepe’de görüldüğü bilinir.

Bunun haricinde 15 adet ok ucu, 2 adet delici, 1 adet kayıcı, 1 adet mızrak ucu, 3 adet çekiç benzeri taş aletler bulunmuştur. Hammadde olarak çok az obsidyen kullanılmıştır. Genel kullanım çakmak taşlarıdır. Bulunan malzemelerin büyük

¹⁴¹ Bahattin Çelik, ‘‘Hamzan Tepe in the light of new finds’’, *Documenta Praehistorica XXXVII* (2010).

çoğunluğu gri ve tonlar ve krem renkleridir. Çeşitli çekirdek taşlar ve ok uçları dönemin iler seviyesini yansıtmaktadır. Bu ok uçlarının benzerleri Çayönü ve Nemrik'te görülmüştür. Bulunan ok uçlarının bir kısmı yamuk bir kısmı da üçgen şeklindedir.

Resim 44: Hamzan Tepe Taş Aletler

(Bahattin Çelik, *Hamzan Tepe in the light of new finds*, Documenta Praehistorica XXXVII 2010).

Hamzan Tepe yüzey araştırmalarında bulunan malzemeler diğer bölgedeki kazı ve yerleşim alanlarıyla paralellik gösterir. Bu bağlamda bulunan taş aletler ve T biçimindeki stel, sivil mimarinin ilk örneklerinden olabilecek yuvarlak planlı ev kalıntısı Hamzan Tepe'yi Bereketli Hilal bölgesinde önemli kılar. Bu yerleşim yeri hem Paleolitik hem de Neolitik yerleşim yeri olması bakımından önemlidir. Bundan

dolayı bu bölgelerin sadece sit alanı olarak sınırlamaktansa kazı başlatılıp alt katmanlarına inmek gereklidir.

2.1.13. Taşlı Tepe

Taşlı Tepe Şanlıurfa'nın 65 km kuzey doğusunda Siverek sınırları içinde yer alan bir yerleşim merkezidir. Taşlı Tepe yerleşim yerinin deniz seviyesinden yüksekliği 470 metre olup 12 dekarlık bir alana sahiptir. Etrafında düzlükler bulunmaktadır. Yaklaşık 4 metre yüksekliğe yer alan Taşlı Tepe yerleşim alanında tarımsal faaliyetlerin yapıldığı tahmin edilmektedir. Jeolojik yapısı kalkerden ve bazalttan oluşmaktadır. Yerleşim yerinin yakınlarında bol miktarda çakmak taşlarına rastlanılmıştır¹⁴².

Bu bölge de diğer yerleşim yerleri gibi ana kaya üzerine oturtulmuştur. Göbeklitepe, Karahan Tepe, Sefer Tepe, Hamzan Tepe ile benzerlikler göstermektedir. Diğer Çanak Çömleksiz Neolitik dönem yerleşmelerine yakınlığı ile dönemin bir diğer önemli merkezi olmuştur¹⁴³.

Taşlı Tepe yerleşim yerinde çok sayıda küçük buluntular vardır. Çakmak taşlarından yapılmış çekirdekler, çeşitli küçük aletler bulunmuştur. Obsidyen buluntusu çok azdır. Çakmak taşlarından yapılmış ok uçları görülür. Bu ok uçlarına Göbeklitepe, Karahan Tepe ve Yeni mahalle kazılarında rastlamak mümkündür.

¹⁴² Mustafa Güler, Bahattin Çelik, Gül Güler, "Türkiye'nin Güneydoğusunda Yeni bir Çanak Çömleksiz Neolitik Yerleşim: Taşlı Tepe", *Anatolia*, Sayı 37, S. 225-236.

¹⁴³ Mustafa Güler, Bahattin Çelik, Gül Güler, *a.g.e.* 225-236.

Resim 45: Tepe Sivri Taş Aletler

(Mustafa Güler, Bahattin Çelik, Gül Güler, *Türkiye'nin Güneydoğusun'da Yeni bir Çanak Çömleksiz Neolitik Yerleşim: Taşlı Tepe, Anatolia, Sayı 37, Sayfa 225-236.*)

Taşlı Tepe'de ufak el aletleri, kesici delici aletler, tabak benzeri taş eserler, ezgi taşları bulunmuştur. Özellikle taş tabak Körtiktepe kazı alanında bulunan tabak ile benzerlik göstermektedir. Buna ek olarak boğa başı şeklinde yapılmış boncuk da bulunmuştur.

Resim 46: Taşlı Tepe Vazo Biçimindeki Kaseler

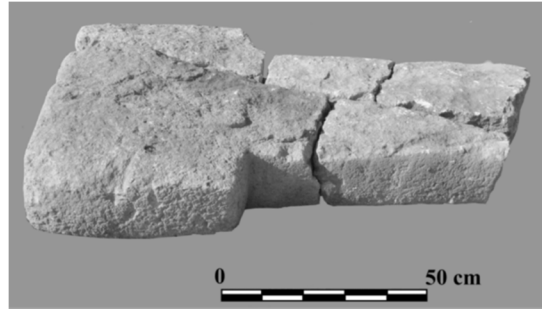
(Mustafa Güler, Bahattin Çelik, Gül Güler, *Türkiye'nin Güneydoğusun'da Yeni bir Çanak Çömleksiz Neolitik Yerleşim: Taşlı Tepe, Anatolia, Sayı 37, Sayfa 225-236.*)

Resim 47: Taşlı Tepe El Yapımı Çekirdekler

(Mustafa Güler, Bahattin Çelik, Gül Güler, *Türkiye'nin Güneydoğusun'da Yeni bir Çanak Çömleksiz Neolitik Yerleşim: Taşlı Tepe, Anatolia, Sayı 37, Sayfa 225-236.*)

Taşlı Tepe yerleşim yerinde bulunan T biçiminde steller önemlidir. Bölgenin diğer önemli yerleşim ve tapınma merkezlerinde de görülen bu taş eserler 1 metre derinlikte 7x8 metre çapında bir kuyudan çıkarılmıştır. 4 adet olduğu görülen bu taşların yapım malzemesi kireç taşıdır. Ortalama 1. 5 metre uzunluğunda 1 metre genişliğinde bu taşlardan Göbeklitepe, Nevalı Çori, Karahan Tepe, Sefer Tepe'de görülür. Üzerlerinden kabartma ve tasvir görülmemektedir. Bu stellerin tapınma amaçlı yapılabileceği gibi yerleşim sınırlarını belirlemek için de yapıldığı düşünülmektedir¹⁴⁴.

Resim 48: Taşlı Tepe Taş Eser

(Mustafa Güler, Bahattin Çelik, Gül Güler, *Türkiye'nin Güneydoğusun'da Yeni bir Çanak Çömleksiz Neolitik Yerleşim: Taşlı Tepe, Anatolia, Sayı 37, Sayfa 225-236.*)

¹⁴⁴ Mustafa Güler, Bahattin Çelik, Gül Güler, *a.g.e.* 225-236

Taşlı Tepe diğer yerleşim yerleri gibi M.Ö. 10000 civarında kurulduğu tahmin edilmektedir. Yüzey araştırmalarında bulunan bu malzemelerden tahminimize göre bölgede çok sayıda bulunabilir. Bu durum bölgenin dönemde en büyük yerleşim ve tapınma merkezi olduğunu kanıtlar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NEOLİTİK DÖNEMDE BATMAN, SİİRT, MARDİN, GAZİANTEP ve ADIYAMAN

3.1. Diyarbakır

3.1.1. Hakemi Use

Hakemi Use höyüğü Diyarbakır ili, Bismil İlçesi, Tepe Beldesi yakınlarında yer almaktadır. Diyarbakır'a yaklaşık 70 km mesafededir. Ovadadan yaklaşık olarak 4 metre yüksekliğe kurulmuş olan yerleşme takriben 120 metre çapındadır. Dicle Nehri'nin eski yatağının kıyısına kurulmuş olması yerleşimin elverişli bir bölge olarak seçildiğinin göstergesidir¹⁴⁵.

Resim 49: Hakemi Use Bölge Haritası

(Halil Tekin, "*Hakemi Use: a new discovery regarding the northern distribution of Hassuna/Samarra pottery in the Near East*", *Antiquity*, 79 nr. 303 2005)

Hakemi Use Höyüğü yan yana iki yerleşimden oluşmaktadır. Kazı ekibinin çalışmalarının yapıldığı yerin 200 metre doğusunda bir höyük daha tespit edilmiştir. İkinci höyüğün üzerinde pamuk tarımı yapıldığı için tam bilinmemektedir. 80 metre çapındadır. İkinci höyükte iskan edenler yaşadıkları dönemde Hakemi Use höyüğünü mezarlık olarak kullanmışlardır¹⁴⁶.

¹⁴⁵ Halil Tekin, "Hakemi Use Tepe", TAÇDAM-<http://tacdam.metu.edu.tr/hakemi-use-tepe> Erişim Tarihi:15.11.2015

¹⁴⁶ [http://tayproject.org/Hakemi Use Tepe](http://tayproject.org/Hakemi%20Use%20Tepe) Erişim Tarihi:15.11.2015

Hakemi Use kazıları 2001 yılında başlamıştır. Buradaki yerleşim örnekleri bu dönemde Geç Neolitik dönem, Erken Demir Çağ, Asur Dönemini kapsayan bir tarihleme yapılabilir. 2001 yılında Haliil Tekin'in kazılarından önce Algaze burada da yüzey araştırması yapmıştır. Bölge Ilisu Baraj programında sular altında kalacak bölgeler arasındadır. Bölge arkeolojik sit alanı içerisinde.

2002 yılında höyüğün kuzey yamacında 100 metrelik bir açma yapılmıştır. Burada üst katmanlarda tahrip edilmiş seramik parçaları ve mezarlar bulunmuştur. Bu açmada çeşitli evrelere ait seramik parçaları ve kemikler tespit edilmiştir. Bulunan mezarlarda yön birliği yoktur. Ölüler hocker tarzında gömülmüştür ve yanlarında pişmiş kaplar vardır. Bu mezarların Neolitik sonrası dönemlere ait olduğu düşünülür. Bu mezarlardaki iskeletlerin bazılarında taş ve kemikten yapılmış süs eşyaları görülür¹⁴⁷.

Üst katmanlarda günümüze daha yakın yerleşmeler ve buluntular yer alırken alta doğru inince Neolitik dönem yerleşme kalıntılarına ulaşılmıştır. Neolitik döneme ait 2 yapı katı tespit edilmiştir. Bu yapı katlarında taş duvar yoktur. Bunun yerine basit kerpiçten yapılmış kerpiç kalıntıları görülür. Yapılar dikdörtgen olup, kapıdan geçip birkaç odalı planlı evler yapmışlardır. Evlerin dışında yuvarlak olarak ocaklar görülür. Bazıları at nalı şeklinde tasarlanmıştır. Burada hayvan kemiklerine rastlanması bu ocaklarda yemek pişirildiğini gösterir. Yanında küçük öğütme taşları da bulunmuştur. Bu ateş çukurlarının yanında arpa gibi tahıllara ait olduğu düşünülen bol miktarda kül vardır¹⁴⁸.

¹⁴⁷ Halil Tekin, "Hakemi Use (Diyarbakır)2007 yılı Kazıları, 30. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 1, S. 411, Ankara, 2008.

¹⁴⁸ Halil Tekin, "Hakemi Use: a new discovery regarding the northern distribution of Hassuna/Samarra pottery in the Near East", *Antiquity*, 79 nr. 303 (2005)

Resim 50: Hakemi Use Taş Eserler, Kase Parçaları

(Halil Tekin, "*Hakemi Use: a new discovery regarding the northern distribution of Hassuna/Samarra pottery in the Near East*", *Antiquity*, 79 nr. 303 (2005))

Neolitik döneme ait mezarlarda genelde hocker tarzında gömülmüş iskeletler vardır. Bu iskeletlerin yanına ise kap gömülmüştür. Bu mezarlarda ele geçirilen tüm çanakların tek renkli olduğu ve çoğunluğunun kırmızı astar ile kaplandığını görmekteyiz. Bunun yanında vişneçürüğü renginde astarlarda görülür. Mezar buluntularının içinde en dikkat çeken buluntu delikli havandır. Mezarlarda bulunan ayaklı kaseler ilk defa bölgede Hakemi Use de görülür.

Hakemi Use Tepesinde ele geçirilen kapların geneli tek renk yapılmıştır. Fakat az sayıda koyu renkli kapların olduğu bilinir. Boya kapları ise ‘Samarra’ kapları olarak bilinir. Samarra kapları büyük ihtimalle ithal edilmiştir. İkinci yapı

katmanı ise ‘‘Hassuna’’ yapı tekniğiyle yapılmış boyalıdır. Bu keramiklerin bitüm kaplara benzediği düşünülür. İnsan ve hayvan figürinlerin kırılıp atıldığı tahmin edilir. Kilden yapılmışlardır. Her tabakada tarım ürünlerini ayıklamak için ayıklama tepsisi bulunmuştur. Ayrıca taş bir mühür de ele geçirilmiştir. Bu kapların ve buluntuların Suriye bölgesindeki kazılarda ele geçirilenlerle ilişkili olduğu tahmin edilir.

Hakemi Use’de küçük taş endüstrisine ait buluntular ele geçirilmiştir. Bu taş eserlerin %90’ı obsidyen’dir. Hakemi Use’de her iki yapı katında yontma ve sürtme taş endüstrisine ait buluntu ele geçmiştir. Taş aletlerin %90’ı obsidyenden oluşmaktadır. Kazılarda toplanan bitki kalıntılarının yapılan ön analizlerinden yerleşimin ana geçim kaynağının tarımcılık olduğu anlaşılmaktadır.

Hakemi Use Hassuna –Samarra dönemine ait Güneydoğu’daki bilinen tek yerleşim yeri olması bakımından önemlidir. Geç Neolitik diye tabir edilen zaman diliminde yerleşim yeri olmuştur. M.Ö. 6. 000’lere dayanan seramikli yerleşim yerinin ana geçim kaynağı tarımdır. Hayvancılığda bilen dönem yerleşme halkı Dicle Nehri’nin kenarını yerleşme yeri olarak seçmişlerdir.

3.1.2. Çayönü

Çayönü yerleşimi Diyarbakır sınırları içinde, Ergani ilçesinin 7 km kadar güneybatısında bulunan bir yerleşim yeridir. Dicle nehrinin bir kolu olan Boğazçay’ın kuzey kesimindedir. Denizden yüksekliği 832 metre, dolgu kalınlığı 4. 5 ile 6. 5 arasında değişen Güneydoğu Anadolu’daki Neolitik dönemin en güzel örneklerinden birisidir.

Çayönü Güneydoğu Anadolu’da Neolitik dönemin tüm evrelerinin yaşandığı Diyarbakır Bölgesi’nde bir yerleşim yeridir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde bir dağ esiği ovasında yer alan Çayönü, Anadolu, Mezopotamya ve Zagros Bölgeleri içinde en geniş kazılmış Çanak Çömleksiz Neolitik dönem yerleşmesidir.

M.Ö. 10. 000’lerden itibaren başlayan yerleşmeler ortaya çıkmıştır. Daha sonraki tüm dönemlerde yerleşmelerinin devam ettiği bir yaşam merkezidir. Karbon 14 metoduna göre yaklaşık olarak Çanak Çömleksiz dönem 10. 200-8. 100 yılları arasında, Çanak Çömlekli Neolitik Çağ dönemi 8. 100-7. 500 arasını kapsamaktadır. Kesintisiz olarak 5000 yıllık neolitik dönemi yaşamıştır. Tahminimize göre M.Ö

6750 yıllarında burada yaşam son bulmuştur. Çayönü birçok ilklerin yaşandığı bölgedir. Burada yaşayan ilk tarımcı köy topluluğu şimdiye kadar başka yerlerde rastlanmayan ve kültür tarihi açısından büyük önem arz eden çeşitli öğeleri içermekte dönemine göre çok gelişkin ve bir o kadar da karmaşık bir yapıyı bizlere yansıtmaktadır¹⁴⁹. İlk yuvarlak özellikli mimari yapının görülüp gittikçe geliştiği bir dönemi kesintisiz olarak görebiliriz.

Çayönü'nün, farklı ekolojik çevre ve hammadde yataklarına sahip coğrafi bölgelerin kesişme noktasında olması, değişik dönemlerin ekonomik gereksinimlerini karşılamış ve halkına farklı bölgelerle ilişki kurma olanağını sağlamıştır. Yerleşmenin Çanak Çömleksiz Neolitik dönem Demir Çağ'a kadar, farklı kullanım biçimlerini içermekle birlikte, kesintisiz tabakalanma sıra düzeni bu olguyu destekler¹⁵⁰.

Çayönü yerleşmesinin olduğu Ergani Ovası Neolitik dönem öncesinde avcı toplayıcı kavimler için son derece müsait bir bölgeydi. Çünkü burada o dönemde geniş meşe ormanları yer alıyordu. Yabani sığır, koyun ve keçinin yaşadığı bir alandı. Bu elverişli koşullar daha sonra yerleşik yaşama geçişi kolaylaştırmıştır. Çayönü yerleşmesinin Kuzey Zagros özelliklerini taşıdığı belirtilmiştir. Bu yerleşim yerinin daha sonra yukarı Fırat Orta Fırat ile bağlantısı olduğu tespit edilmiştir. Çayönü, Yakınoğlu'da kazılmış en geniş yerleşme olmasının yanı sıra, gerek mimarisi gerekse değişik nitelikteki zengin buluntularıyla bütün kültür basamaklarının izlenebildiği Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ içinde ilişki kurduğu, etkilendiği ve etkilediği bölgeleri en iyi yansıtan yerleşme olması açısından "anahtar yerleşme" özelliğini taşımaktadır¹⁵¹.

Çayönü çevre yerleşimlere göre yüz ölçüm olarak daha büyüktür. Bu bize dönemin önemli ve ana yerleşmelerinden biri olduğunu söylemektedir. Ayrıca bölge bulunduğu konum itibarıyla üs konumundadır. Farklı bölgelerle bu sayede ilişki kurmuş ve etkileşimler olmuştur. Tepenin güneyinden Boğaz Çay geçmektedir. Bu durum dönem insanların yerleşmesini ve su ihtiyacını karşılamasını

¹⁴⁹ Halet Çambel, Robert J. Braidwood, Mehmet Özdoğan, Wulf Schirmer, 1986 Yılı Çayönü Kazısı, 9. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, S. 40, Ankara, 1987.

¹⁵⁰ Aslı Erim Özdoğan, "Çayönü", 12. 000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter / S. Gün) Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, 2007 s. 424.

¹⁵¹ Aslı Erim Özdoğan, "Çayönü Tepesi" Arkeo Atlas Sayı 1, 2002., s. 77.

kolaylaştırmıştır. Zaten bölgenin kesintisiz yaşam merkezi olmasının en büyük sebeplerden birisi de insanların tüm ihtiyaçlarına cevap verecek potansiyele sahip olmasıdır.

Çanak Çömleksiz Neolitik dönemin en önemli yerleşim yerlerinden olan Çayönü'nde çıkarılan eserlere bakıldığında bakır madenin kullanıldığı ve bakıra dayalı bir endüstrinin olduğunu bizlere gösterir. M.Ö. 7. 000'lere dayanan bu endüstrinin haricinde Anadolu'da ilkel yöntemlerle de olsa kurşun madenin bilindiği, işlendiği ve hatta ihraç edildiği de bilinir. Çayönü yerleşim yerinde kafataslı yapı olarak da bilinen yapı evresinde bakır bir boncuk bulunması o dönem insanın bakırın ateşte işlenip kolayca şekil alabilen bir maden olduğu bildiğini ve kullandığını ispatlar¹⁵².

Ayrıca bölge yeraltı kaynakları bakımından da çok zengindir. Yakın çevrede bazalt, bakır ve malakit, mermer ve kireçtaşı, çakmaktaşı bulunur. Obsidyen ise, 150 km uzaklıktaki Bingöl yataklarından getirilmiştir. En yoğun iskân Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik dönemdedir. Bu dönem farklı yapı özellikleri gösteren dönemlere göre tabakalanır. Diğer bulgulardan Çayönü yerleşmesinin gelişimi, değişimi, arayışları, inançları, günlük uğraşları, ticaret ilişkileri ve yozlaşması izlenebilir.

Çayönü uzun süre Kuzey Zagros Bölgesi özellikleri taşıırken daha sonra Yukarı Fırat kültürleri ile ilişki kurmuş, zamanla Orta Fırat Bölgesi ile ilişki alanını geliştirmiştir. Dönemin sonlarında, yerleşme, değişen çevre koşullarının ve yeni toplulukların etkili olduğu öngörülen, daha kendine özgü bir gelişim ya da yozlaşma evresi geçirmiştir¹⁵³.

Anadolu arkeolojisi için son derece önemli olan İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi araştırmaları karma projesi dahilinde Diyarbakır, Şanlıurfa ve Siirt il sınırları dahilinde 1963 yılında yapılan yüzey araştırmalarıyla bilim dünyasına tanıtılan Çayönü' ndeki kazılar 1964 yılında

¹⁵². Oktay Başak, "Taş Çağı'ndan Tunç Çağı'na Anadolu'da Maden Sanatının Gelişimi ve Kullanımı", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı 21, 2008.

¹⁵³ Aslı Erim Özdoğan, "Çayönü", 12. 000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter / S. Gün) *Badisches Landesmuseum*, Karlsruhe, 2007 s. 424.

başlamıştır. ¹⁵⁴ Çayönü kazıları Prof. Halet Çambel ve Prof. Robert Braidwood tarafından başlatılmıştır. Sonraki yıllarda Çayönü'ndeki kazılara 1992 yılında ara verilmek zorunda kalınmıştır. Kazılar uzun yıllar R. J. Braidwood ve H. Çambel tarafından yürütülmüş, 1986 yılından itibaren kazı çalışmalarını Mehmet Özdoğan üstlenmiştir. Kazının son yıllarında farklı bilim dallarından yerli ve yabancı uzmanların projeye katılımları sağlanmıştır. Proje, 1978-1988 yılları arasında Almanya-Karlsruhe Mimarlık Enstitüsü ve 1989-1991 yıllarında İtalya-Roma Üniversitesi'nin katkılarıyla ortaklaşa olarak sürdürülmüştür¹⁵⁵.

Mimari açıdan Çayönü yerleşmesinin mimari özelliğine bakılırsa basit yapılmış mimari kalıntılarından çok daha iyi tasarlanmış ve kullanım şekli olarak yaşam alanlarının iyice belirginleştiği bir yapıya sahiptir. Her bir evre kendi döneminin özelliklerini temsil eder. İlk köy yerleşmeleri 20-25 metre büyüklüğünde açık hava özelliği taşıyan küçük, yuvarlak çukur tabanlı saz ve örgü kulübelere oluşur. Bu kulübe denilen yapılar ince ağaç ve dallarla örtülmüş kil ile sıvanmıştır. Evlerin bir kısmı taş temeli olmazken bir kısmı da temelinde taşlar vardır. ¹⁵⁶Yerleşmenin bir diğer evresinde ızgara planlı yapılar karşımıza çıkar. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan uzun planlı bu yapılar temeli taş veya kil ile kaplanarak üzeri saz ve örtü ile örtülerek yapılmıştır¹⁵⁷.

Ortalama ev boyutları genellikle 35 metredir. En büyüğü ise 11*10 büyüklüğünde terazzo denilen tabandan yapılmıştır. Üç bölümden oluşan bu yapılarda birinci kuzey kısmında dibi taşlarla döşenmiş bir bölüm, orta bölümünde köşelerinde ocak bulunan sıvalı bir alan, güney kısmında ise farklı amaçlarla kullanılan iki bölümden oluşmaktadır. Açık alanlarda bazı bölümler iş için kullanılırken genelde kullanılan alanlar kapalı alanlardır. Duvarlar ahşaplarla desteklenmiş çamur ve çit ile çevrilmiş bir sistem kullanılmıştır. Izgara planlı yapılar ve üzeri örtülü çamur altta sürekli bir hava akımı sağlamıştır. Bu durum nemin

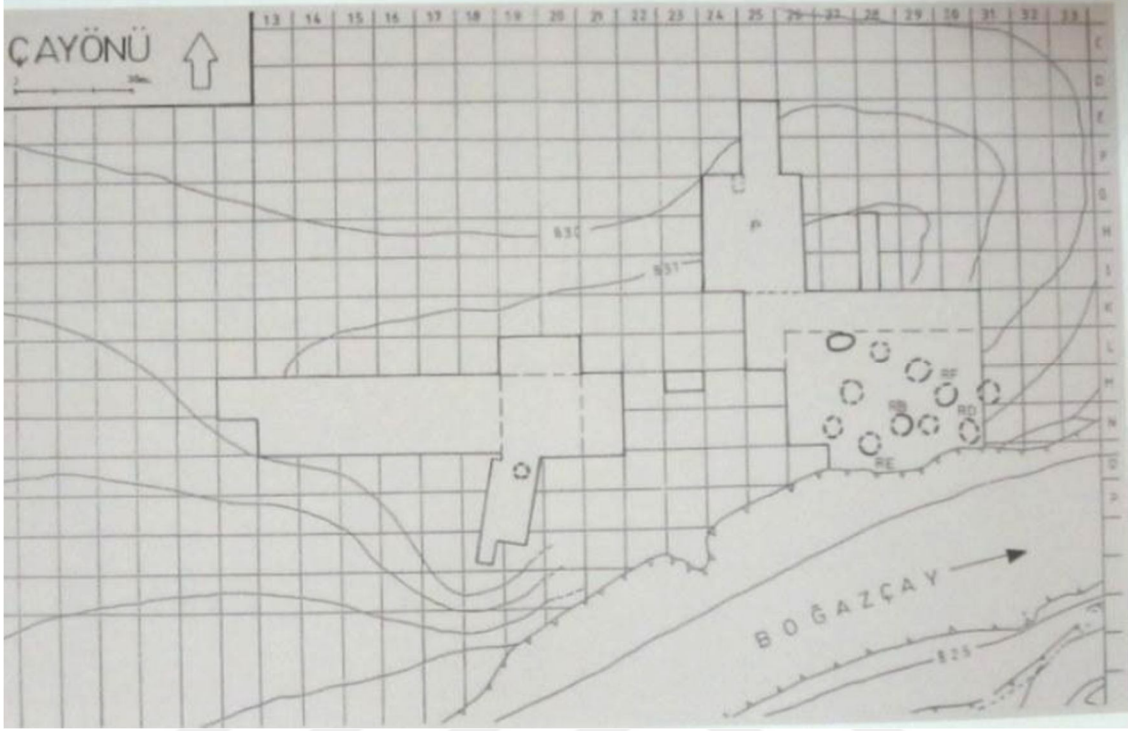
¹⁵⁴ Halet Çambel, ve J. R. Braidwood, "İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi: 1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış", *Prehistoric Research in Southeastern Anatolia*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1980,s.1-64

¹⁵⁵ Aslı Özdoğan, "Çayönü", M. Özdoğan- N. Başgelen, *Neolithic in Turkey* İstanbul, 1999, s. 35-63

¹⁵⁶ Aslı Erim-Özdoğan, Çayönü, *Türkiye'de Neolitik Dönem, Metinler*, İstanbul, 2007, s. 57-99,.

¹⁵⁷ Yakar, Jak *Prehistoric Anatolia: The Neolithic Transformation and the Early Chalcolithic Period*. Graph-Chen Press, Kudüs 1991.

olumsuz etkilerinden korunmanın yoludur ve sistem gelişmiştir. Yaklaşık olarak 9200 tarihlerine aittir¹⁵⁸.

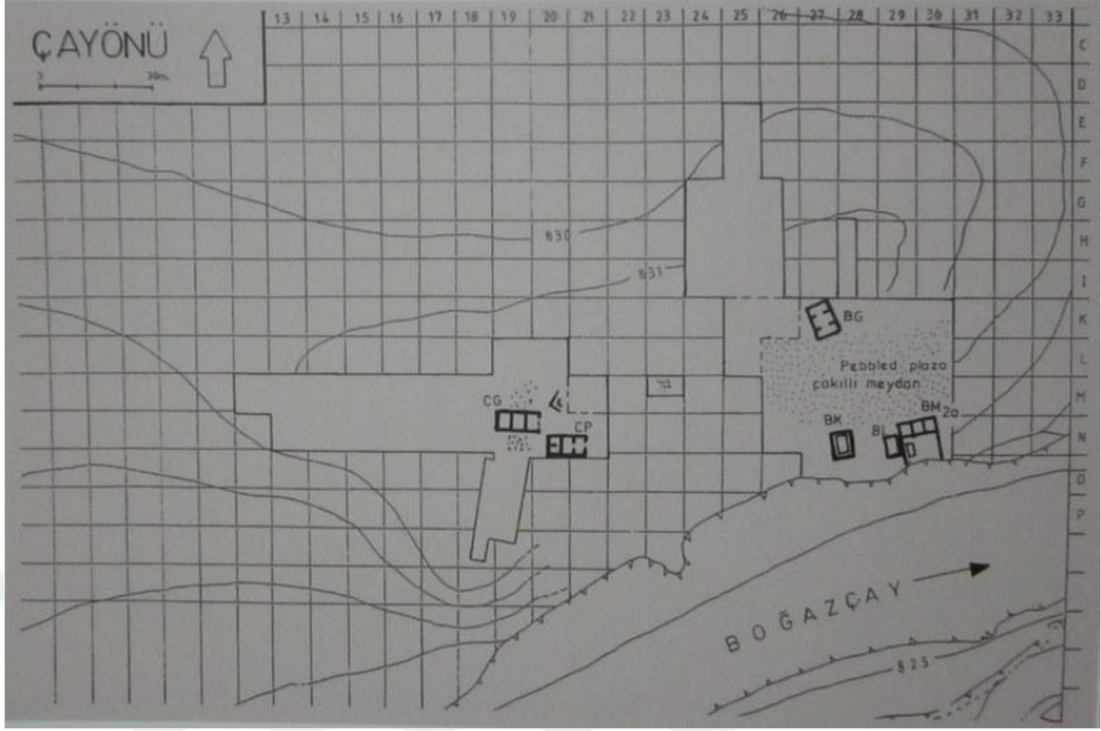
Resim 51: Çayönü Genel Plan

(Ece Çoksolmaz, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Arkeolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.)

Kanallı yapılar evresine geldiğinde artık taş bloklar üzerinde kerpiçten oluşan yapılar görülmeye başlanır. Yapıların ana bölmeleri de aynı teknikle yapılmaya başlanmıştır. Bu bölümdeki evlerdeki yapılar da diğer yapılara benzer şekilde 3 bölümden oluşsa da iki bölümü açık alana kaydırılmış ocak ve iş alanlarını dışarıya taşımıştır.

Taş döşeli yapılar evresinde kanallı yapılar evresinin devamı gibidir. Duvarlar kil ve çamurla sıvanmış ve bölümler arasında geçişler yapılmıştır. Kapılar Güneydoğu Bölgesi'nde yer alır. Yapıların çatıları ahşaplarla desteklenmiştir.

¹⁵⁸ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 2002, s. 26.

Resim 52: Çayönü Genel Plan

(Ece Çoksolmaz, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Arkeolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.)

Hücre Planlı Yapılar evresine genele kadar tek katlı olan kapılar bu evre itibariyle iki katlı olarak inşa edilmeye başlanmıştır. Bu yapılar höyüğün hem doğu hem de batı kesimlerinde görülür. Tabanı sağlam sert malzemeyle döşenmiş bodrum katları ve yaşam merkezleri vardır. Depo ve mezarlık olarak kullanılan bodrum katları ufak taşlarla, üst katlar ise dikdörtgen taşlarla döşenmiştir. Bir hücreden diğerine geçişi sağlamak için dar geçitler kullanılmaktadır¹⁵⁹.

Hücre planlı yapıların batı kesimindeki inşalar kuzeydoğu-güneybatı yönünde yapılmış ufak boşluklar bırakılarak teras duvarının arkasına yapılmıştır. Yapıların bodrum katlarında ölülerini gömme alışkanlıkları bu evrelerde görülmektedir. Bu yapıların kapılarını taş ve kilden örmüşlerdir.

¹⁵⁹ Aslı Erim Özdoğan, "Çayönü" *Türkiye'de Neolitik Dönem, Metinler*, İstanbul, 2007, s. 73.

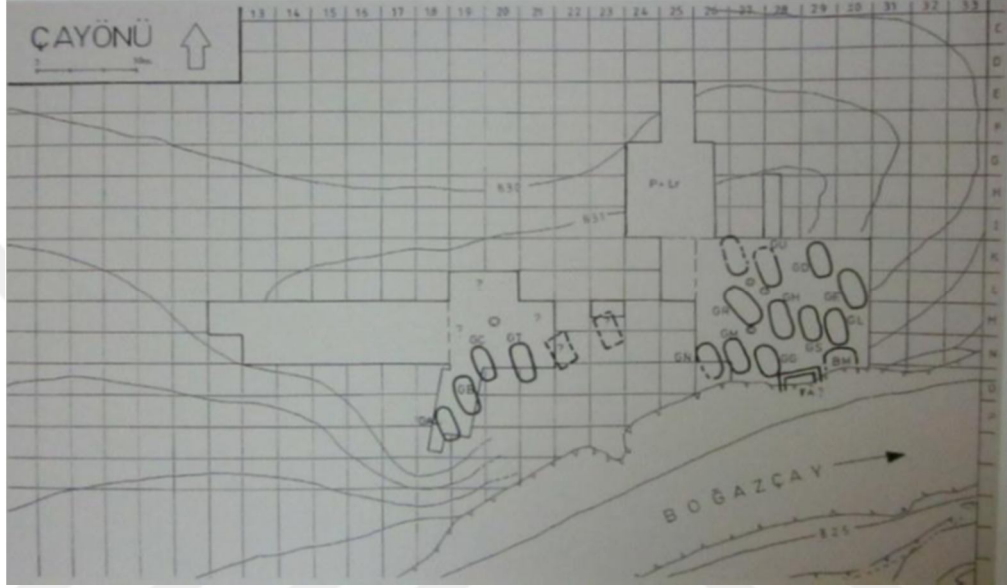

Resim 53: Çayönü Genel Plan

(Ece Çoksolmaz, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Arkeolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.)

Izgara planlı yapıların üzerine anıtsal özellikli iki evre bulunmuştur. 120 metrelik bir geniş avluda üç küçük oda içerisinde 295 insan iskelete rastlanmış ve yapının ölü kültüyle ilişkili çeşitli işlemler için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Anıtsal yapıların üzerinde yeni bir evre başlar. Bu evre de ayrı ayrı yapılar halinde oluşmuş hücre planlı yapılar söz konusudur. Taş temel üzerine biçimlendirilmiş kerpiç duvar ilk kez bu dönemde uygulanmaya başlanmıştır. En erken evreden beri var olan geniş bir meydan bulunmaktadır. İlk kent meydanı olarak tanımlanabilir. En büyüğü 110 metrelik bir alanı kapsar. Tabanı söndürülmüş kireçle kaplanmış ve beton sertliğindedir. Meydanın bulunduğu alan, ilk yapım sırasında, sıkıştırılmış toprak, çay taşı ve diğer kaba taşlardan oluşan kalın bir dolgu ile örtülmüş, böylelikle daha eski tabakaların duvarlarını örten, alanın tesviyesine yarayan bir alt dolgu ya da temel oluşturulmuştur. Bu temelin kalınlığı alttaki tabakanın durumuna göre 10 - 35 cm. arasında değişmektedir. Bunun üzerine, meydanın tabanını oluşturan ve gene sıkışmış toprak ile yanmış kerpiç molozundan oluşan malzeme serilmiştir. Yüzeyi hemen hemen tam yatay olan bu zeminin, belirli aralıklar ile yenilendiği ve meydanın en az üç ana kullanım evresinin olduğu anlaşılmaktadır. Meydanın taban

dolgusu için yanmış kerpiç molozunun seçilmiş olması, olasılıkla zeminin çamur tutmasını önlemek içindir. Meydanın alt iki evresi hemen hemen hiç buluntu vermemiştir. Bu da yenileme işleminden önce zeminin özenle temizlendiğini kanıtlamaktadır. Buna karşılık en üst evrede çok sayıda büyük hayvan kemiği, olasılıkla hayvan kesimi ile ilgili taş aletler, balta bilemekte kullanılan oluklu büyük taşlar ve bazı küçük duvar parçacıkları bulunmuştur¹⁶⁰.

Resim 54: Çayönü Genel Plan

(Ece Çoksolmaz, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Arkeolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.)

Meydanın ortasında, iki dizi halinde dikilmiş büyük sal taşları bulunmuştur. Bazılarının boyu 2,5 metre'yi bulan bu taşların işlevi tam olarak belli olmamıştır. Ancak bunlardan bazılarının meydanın daha ilk kullanım evresi sırasında yıkıldığı ve yerlerine yenisinin dikilmediği belli olmaktadır¹⁶¹.

Bu yapının ve alanın ölü kültü ile birlikte kültürel ve törensel işleve sahip olduğu anlaşılmaktadır. Meydandan batıya doğru uzaklaştıkça evler küçülmektedir. Daha yoksul insanlar kent meydanından uzakta yaşamaktadır. Bu

¹⁶⁰ Halet Çambel, R. J. Braidwood, Mehmet Özdoğan, "Çayönü Kazısı 1981 Çalışmaları", 4. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1982, s. 12.

¹⁶¹ Halet Çambel, R. J. Braidwood, Mehmet Özdoğan, "Çayönü Kazısı 1981 Çalışmaları", 4. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1982, s.13.

durum o dönemden beri sosyal bir yapılaşmanın olduğunu göstermektedir. Bu olgu Neolitik Çağ için beklenmeyecek bir durumdur¹⁶².

Kapladığı alan bakımından en az 1300 metreyi bulan ve yerleşme içinde çok geniş bir yer tutan meydanın yapılar arasında bırakılmış bir boşluk değil, planlanmış, özenle düzeltilerek yapılmış gerçek bir meydan olduğu anlaşılmıştır. Kendi içinde çeşitli kullanım evreleri olan meydanın her kullanım evresinde değişik yapı birimleri tarafından çevrildiği ve bu yapıların, yerleşmenin diğer yerlerinde bulunmuş olan yapılara göre çok daha önemli yapılar oldukları anlaşılmıştır¹⁶³.

Bu eserlerden alt tabakada çıkan eserler daha kaba ve ilkel olup yukarı doğru şekillerinin ve malzemelerinin değiştiği görülür. Üst yapılara doğru kılıç benzeri kesici aletlerin de varlığı görülür. Bunların obsidyenden yapıldığı bilinir. 35 mm ve 10 mm arasında değişen parçalar da vardır. Obsidyen kullanımı genelde çok sık görülür. Nevali Çori, Hayaz Höyük, Gritille ve diğer yerlerdeki nadir kullanılan obsidyen burada yaygın olarak kullanılmıştır¹⁶⁴.

Bir sonraki evre geniş odalı yapılar evresidir. Önceki yapılardan farklı olarak geniş olarak inşa edilen birden fazla odaya sahip olan bu yapılar höyüğün doğu kısmını oluşturur. Kapı açıklığının bulunmadığı bu yapılar orta boy taşlarla örülmüş duvarlar dıştan dik içeriden de yuvarlak dönüşlü bir yuvarlak dönüşlü bir yapı kullanarak inşa edilmiştir. İçte seki benzeri duvara bitişik bir yapı söz konusudur. Erken evrede temel üzerine kerpiç yapı varken sonraki evrelerde bu durum görülmemektedir.¹⁶⁵ Bu geniş odalı yapılar topluluğunda eskiden kullanılan törensel amaçlı meydan önemini kaybedip artık halkın kullandığı meydan haline dönüşmüştür¹⁶⁶.

¹⁶² Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 2002, s. 27.

¹⁶³ Halet Çambel, R. J. Braidwood, Mehmet Özdoğan, “Çayönü Kazısı 1981 Çalışmaları”, 4. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1982, s. 12.

¹⁶⁴ I Caneva., “The Çayönü Crippled Litric Industries, 9. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1993, s. 268.

¹⁶⁵ Aslı Erim Özdoğan, Çayönü, *Türkiye’de Neolitik Dönem, Metinler*, s. 57-99. İstanbul, 2007, s. 79-80.

¹⁶⁶ Hüseyin Bildirici, “Güneydoğu Anadolu Bölgesi Neolitik Çağ Heykel Sanatı”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi Bilim Dalı, Konya, 2011.

Evre adı	Kısaltma	Yak. Tarih (GÖ)
Çukur Barınaklar	r1 – 4	10200 – 9400 PPNA
Izgara Planlı Yapılar		9400 – 9200 PPNA
İlk	g (1 – 4)	9200 – 9100(?) İlk PPNB
Son	g (5 – 6)	
Kanallı Yapılar	ch1 – 4	9100 – 9000 İlk PPNB
Taş Döşemeli Yapılar	cp1 – 3	9000 – 8600(?) Orta PPNB
Hücre Planlı Yapılar	c1 – 3a – b	8600 – 8300 Son PPNB
Geniş Odalı Yapılar	Ir1 – 6	8200 – 8000? PPNC

Çayönü yapı planlarını bir sıra haline alt tipler olarak yorumlanan bir sıra halinde izleyebiliriz. En alt tabanında dar bir alan bulunmakta ve çöp çukurları, tandırlar bulunmaktaydı. Çöp çukurları ve tandırlara ilk rastlanıldığında belli başlı bir yapısal evre oluşturabileceği düşünülse de sonradan ev dışı faaliyetlerde kullanılan bir yapı olduğu düşünülmektedir. Yukarı evrelere varıncaya kadar yapılar ve kullanılan malzemeler değişmektedir. Orta katmanda küçük taşlar ve duvarlarda kireç benzeri bir sıva vardır. Üst tabakalara varınca daha düzgün ve farklı sistem kullanılmıştır¹⁶⁷.

Çayönü’nde özel yapılara da rastlanılmaktadır. Burada tespit edilen 20 metrelik evlerden birisinin diğer bulunan evlerden farklı özellikleri dikkat çekmektedir. Bu evin zemini pembe taşlarla döşeli mozaik görünümündedir. Bu mozaığın dünyanın bilinen en eski mozaığı olduğu belirtilir.¹⁶⁸ Zeminin etrafına da beyaz çizgi çekilmiştir. Burada insan yüzü bezeli taş bir taş blok bulunmaktadır. Araştırmacılar bu binanın ilk tapınaklardan birisi olduğu söylemiştir. Kalın

¹⁶⁷ Halet Çambel-Robert Braidwood, “İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları Karma Projesi 1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış”, İstanbul, 1980.

¹⁶⁸ Halet Çambel, R. J. Braidwood, Mehmet Özdoğan, “Çayönü Kazısı 1981 Çalışmaları, 4. Kazı Sonuçları”, Ankara, 1982.

duvarlarla çevrili bir başka odanın içinde çok sayıda kafatası bulunmaktadır. Bu buluntular tapınma amaçlı olabileceğini gösterir¹⁶⁹.

Ayrıca Çayönü evlerinin teknik bakımından ileri bir düzeye ulaştığı söylenebilir. Köylerde bulunan kapıların dikey bir eksen çevresinde dönerek açılıp kapatılabildiği görünmektedir. Bu durum da Çayönü halkının mühendislik becerilerinin iyi derecede olduğunu göstermektedir.¹⁷⁰ Çayönü evlerinin zeminleri bulundukları mimari tarza göre değişmektedir. Duvar boşlukları ise besinlerin korunması amacıyla yapıldığı düşünülmektedir. Çayönü’nde besinlerin depolandığı ortak bir alan yoktur. O nedenle bu duvar boşlukları besin saklamak amacıyla kullanıldığı düşünülür.¹⁷¹ Çayönü tarım ve hayvancılıktan önce tarım ve hayvancılığa geçişin izlenebildiği besin üretimine geçişin izlenebildiği ve madenlerin bulunabildiği köy yerleşmesidir¹⁷².

Bu bölgede mimariyle ilgili önemli bir başka gelişme de "kamu yapıları" diyebileceğimiz, ortak kullanıma yönelik özel bir yapı tipinin ortaya çıkışı olmuştur. Bu tür yapıların en eski örnekleri Çayönü ve Göbekli Tepe’den bilinmektedir. Daha sonra kült amaçlı kullanılan ve tapınak olarak adlandırabileceğimiz yapı tipinin öncüleri olan bu yapılar geniş, tek bir mekândan oluşmaktadır. Özel yapıların varlığı inanç sisteminin mimari ve yerleşme düzenine yansımalarının en eski örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır ve bize ruhani sınıfın toplum yaşamında ayrıcalıklı bir yer kazandığını göstermektedir¹⁷³.

1990 kazı çalışmalarına kadar M.Ö. 7500 yılı ile 5000 yılı arasındaki dönemi kapsayan 60 yapı katı bulunmuş, dallardan yapıma basit, yuvarlak kulübeden, taş temelli dörtgen yapılara geçiş, kapı, çatı, temel, su basmanı, merdiven gibi özelliklerin ortaya çıkışı, toprak dolgudan kerpiç tabanlarına, bundan da kerpiç tuğlaya nasıl geçildiği gibi, günümüze kadar gelen köy mimarisinin başlangıç ve oluşum süreci ortaya çıkmıştır. Bölgenin ikliminin sertliğinden dolayı ve bazı olumsuz durumlardan dolayı çalışma alanları eğimli durumundan kaynaklanan

¹⁶⁹ Nazmiye Mutluay, “Anadolu Neolitik Çağ Uygarlığı”, Ankara, 2010, s. 27.

¹⁷⁰ Marc Desti, *Anadolu Uygarlıkları*, 2005, s. 16.

¹⁷¹ Marcello Frangipane, *Yakındoğu’da Devletin Doğuşu*, 2002, s. 49-50.

¹⁷² Halet ÇAMBEL, Robert J. Braidwood, “Çayönü Tepesi ve Hilar Mağaları 1979 Çalışmaları”, 2. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1980, s. 123.

¹⁷³ Mehmet Özdoğan, “Çanak Çömlekli - Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ”, *ArkeoAtlas Dergisi*, 2002, s. 70.

akmalarda mevcuttur. Ayrıca, Çayönü kazısı, bu yıla kadar açılan 7000 m² 'lik kazı alanı ile Yakın Doğu'nun en geniş açılmış ve korunmuş Neolitik yerleşmesi olarak da ün yapmıştır¹⁷⁴.

Çayönü ev modellerinin detaylarında evlerin çatıları da ayrı bir önem arz eder. Çatılar duvarlara yardımcı olsun diye özel kaldıraçlarla desteklenmiştir. Tüm ev modellerinde görülür ki çatılar düzdür. Yan duvarlar üzerinde ve altında çatı sıvaları hafif bir etki yapmıştır. Mevcut buluntulara göre çatı malzemesi kerpiç kildir. Kilin etkisi 30-80 cm kalınlığındadır. Kerpiç üzerinde 5 cm kalınlığında kil tabaka vardır. Çayönü mimarisinin çatı modellerinde genelde ışığın geçmesine izin verecek bir sistem vardır. Bu aralıklarda 1 cm kalınlığında kil vardır. Çatı sıva üzerindeki korkuluk tüm ev modellerinde görülebilir. Korkulukların yükseklikleri 1.50-2.50 cm arasındadır. Evlerin arka yüzünde bir kanal ile merkez alana açılan bir sistem vardır. Yalnız açıktır ki her iki tarafta da korkuluk yoktur. Ya da ön tarafta korkuluk olup olmadığı çok açık değildir. Tahrip olma ihtimali de vardır. Evlerin sağ taraflarında köşe ve uzun taraflarında korkulukların yarısı korunmuştur¹⁷⁵.

Çayönü mimari açıdan bölgede çok önemli bir yerdedir. Son derece iyi planlanmış, basit barınaklara hiç benzemeyen bir mimari anlayışı sergilemektedir. Çayönü yapıları günümüze kadar mükemmel korunmuş vaziyette ulaşmıştır. Yaşam alanları ile kült binaları keskin çizgilerle ayrılmıştır. Buradaki gerek kült binaları gerekse yaşam merkezleri standartlaşmış mimari tarzını korumuş ve bunu tüm yapı evrelerinde görmektedir. ¹⁷⁶Çayönü mimari açıdan ve diğer açılardan bölgenin hep ilerisinde olmuş ve sonraki evrelere öncü olmuştur.

Çayönü kazı bölgesinin önemi sadece mimari ve dönemin ilklerini yansıtan tarzından değil aynı zamanda çıkarılan figürlü eserlerden de gelir. Çok sayıda insan hayvan bitki ve diğer şekilli figürler bulunmuştur. Sadece 1987 kazılarında 400 parça kilden yapılmış figür ele geçirilmiştir. Bu figürler yerel motifler içermektedir. Bazı

¹⁷⁴ Mehmet Özdoğan, Aslı Özdoğan, Isabella Caneva Michael Davis, Alpaslan Koyunlu, "1990 Yılı Çayönü Kazı ve Onanım Çalışmaları", *13. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Çanakkale, 1991.

¹⁷⁵ Erhan Bıçakçı, "Çayönü House Models and a Reconstruction Attempt for the Cell-Plan Buildings", *Halet Çambel için -Prehistorya yazıları/ Reading in Prehistory Studies Presented to Halet Çambel*, İstanbul s.101-125.

¹⁷⁶ Ali Umut Türkcan, "Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yujkarı Mezopotamya Anıtsal Kült Binaları ve Gelişimi". Haccettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2006, s. 57.

figürlerin içerisinde kil ile beraber taş parçacıkları kaldığı için çabuk kırılmışlardır. Bu killerden yapılmış figürler çok iyi fırınlanmıştır. Bazen arasına organik parçacıklar girmiş ve onlarda ateşleme sırasında kül olmuştur. Renkler kırmızımsı, sarımsı ve deve tüyü renginde görülür. Sadece bu figürler kilden değil taşlardan yapılmıştır. Taş işçiliğini de iyi bilen Çayönü halkı bir kadın betimlemesini pembe ve beyaz kireçten yapmıştır. Kadının vücudunun hatları belirtilecek şekilde yapılmıştır. Çayönü küçük buluntuları hayvan figürinleri (50 adet), insan figürinleri (75) ve geometrik formlar (125) olmak üzere üç ana kategoriye ayrılmaktadır. Ele geçen bu figürinlerin büyü ve dilek amaçlı olduğu düşünülmektedir¹⁷⁷.

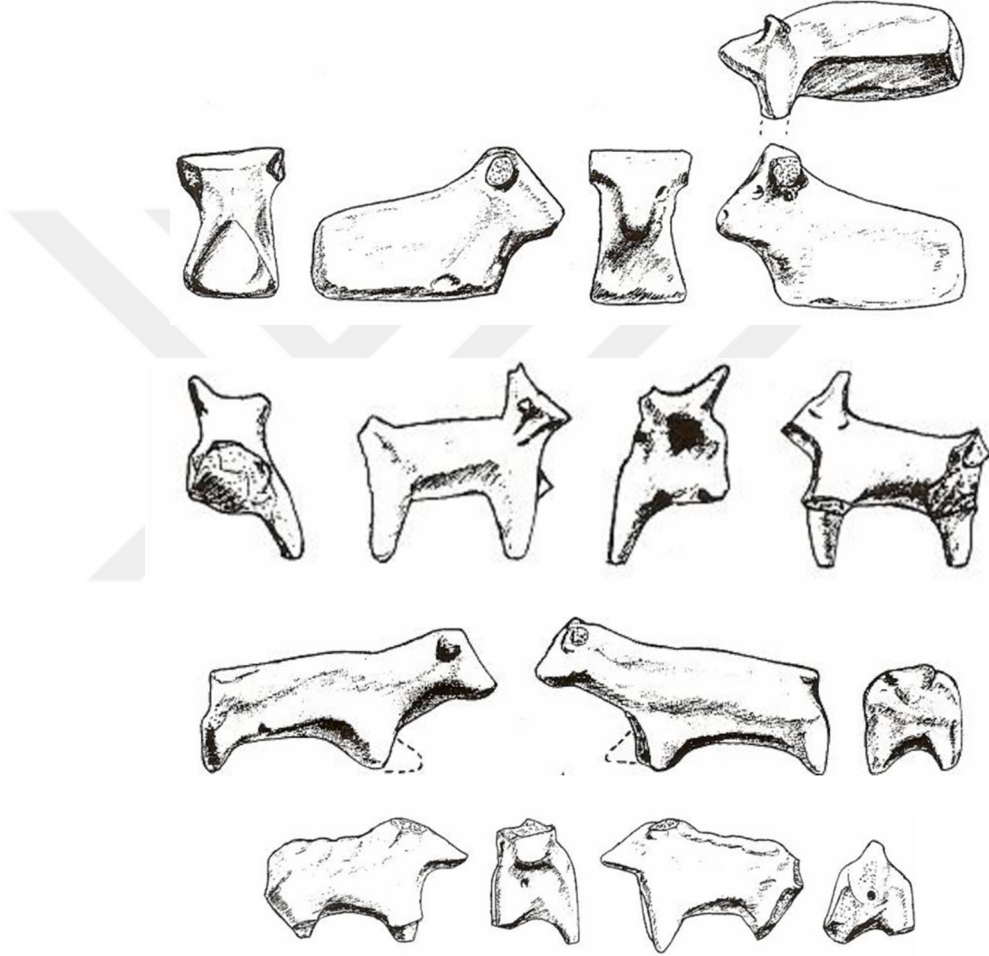
Çayönü malzemelerine bakıldığında özellikle mutfak eşyalarında kullanılan kap-kaçakların türleri oldukça şaşırtıcıdır. Halaf kültürüyle buluntular arasında yalnızca 3 metrelik mesafe olması Çayönü'nün sanıldığından aksine daha geniş alana yayıldığı ve daha uzun yaşadıklarının göstergesidir. Ayrıca tahminleri boşa çıkaracak olan buluntular da vardır. Koyu yüzlü çanak çömlek bir evre de çıksa da daha eski evrelerde kırmızımsı, parlak ve astarlı olan kaplar bulunmuştur. Bu Elazığ Tülintepe'deki koyu renkli buluntulara başlangıçta benzetilse de kırmızımsı rengi onu daha eskiye götürür. Çayönü halkı her ne kadar Çanak Çömleksiz dönemde yaşasa da buluntular onların dönemlerine göre daha gelişkin olduklarının göstergesidir¹⁷⁸.

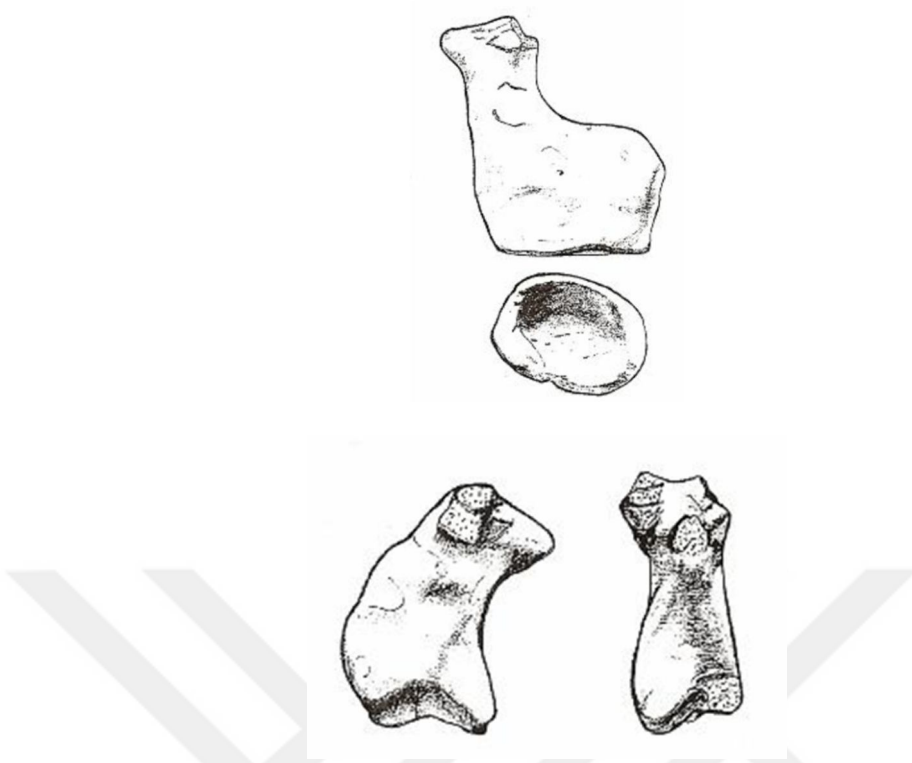
Çayönü halkı figürlerine hayvanları yansıtmışlardır. Hemen hemen her katmanda domuz figürleri bulunmaktadır. Bölgede varlığından dolayı yansıtılmıştır. Ayrıca evcilleştirilmiş köpek ve koyun, keçi figürleri görülmektedir. Hayvanı evcilleştirmişler ve bu durum katmanların her tabakasında hayvan kemikleri olarak görülmüştür. Ayrıca sığırın evcilleştirildiğinin bilinmemesine rağmen figürlerde boynuzlu hayvan figürleri de vardır. Bunlar yabani sığır olabilir. Bir tasvir ise ineğe benzemektedir. Diğer figürlerde de boynuzları kırık büyükbaş hayvan figürleri yansıtılmıştır. Bu boynuzlu hayvanların şekilleri ince ayrıntısına kadar tasvir edilmiştir. Bazılarının boynuzları belli etmemektedir. Koyun ve keçi betimlemeleri çoklukla görülür. Bunlardan farklı olarak kuyruğu kıvrımlı köpek tasvirleri de

¹⁷⁷ Müjde Yazar, 'Anadolu'da Neolitik Dönem Sanat ve Merkezleri'', Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalı Eski Çağ Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

¹⁷⁸ Mehmet Özdoğan, Aslı Özdoğan, Isabella Caneva, Michael K. Davis, Alpaslan Koyunlu, 1991 Yılı Çayönü Kazıları, 14. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 1, S. 91, Ankara, 1992.

görülür. Bu tasvirleri daha önce başka yerlerde de görmüştük. Burada 3 adet kuyruğu kıvrımlı köpek tasviri bulunmaktadır. Bir tasvirin kuyruğu kırılmış diğerinin başı kırılmıştır. Ayrıca 5 adet yabani domuz figürü de görülmektedir. Bu objelerin bir nevi avda kullanılan dinsel ritüel olduğu yorumu da yapılır. Çünkü sağlam olmayan malzemeden yapılan bu objeler rastgele saçılmıştır.

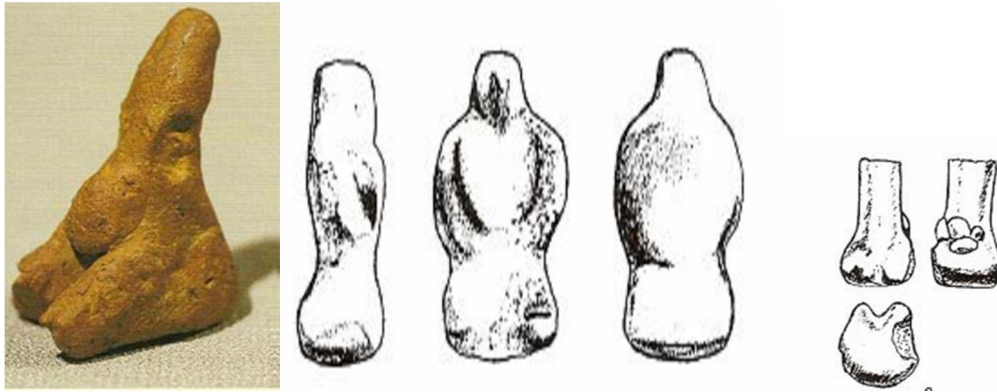

Resim 55 : Çayönü Taş Eserler, Heykeller (Müjde Yazar, *Anadolu'da Neolitik Dönem Sanat ve Merkezleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalı Eski Çağ Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.)

Hayvan figürlerinin haricinde insan figürleri de bulunmaktadır. Bu kategorinin 4 temel formu bulunmaktadır. Basit oturan kadın, soyut form, kompozit kadın ve insan gövdesi. Ayrıca sınıflandırılmayan bir baş ve bazı parçalar da ele geçmiştir. Kadın figürleri ilk defa ilk kültür basamağı'nın sonlarında ortaya çıkmış ve zaman içinde sayısı artmıştır. Kadınlar değişik tiplerde, stilize olarak betimlenmişlerdir. Taştan kadın heykelciği sadece bir tanedir. Erkek tasvirler ise daha çok son dönemlerin tarzıdır.. Eski evrelere ait, saçları ve yüzü ayrıntılı betimlenmiş bir insan kafasının altındaki deliğe bir sopa geçirilerek başka bir şeyin üstüne oturtulduğu tahmin edilmektedir. Sadece birkaç tane insan heykelciği ev içi buluntuları arasındadır. Özel kült yapıları veya dinsel törenlerle ilişkilendirebilecek ya da büyü amaçlı kullanıldığını gösteren bir veriye rastlanılmamıştır¹⁷⁹.

Bu figürlerden basit oturan kadın figürleri koni şeklinde baş kısmı soyut olarak yapılmıştır. 3 tanesi tama yakın durmaktadır. Çok sert ve sağlam bir yüzeye sahiptir. Kırmızı ve turuncu renklerde görülür. Hamile bir kadını betimleyen karından ayakları görülen küçük bir obje vardır. Genelde bacaklar karın kısmından itibaren alınmıştır. Kısa ve tıknaz yapılan bu tasvirler kemere gibi bir şekilde verilmiştir.

Resim 56: Çayönü Eserleri, Oturan Kadın Heykeli

(Müjde Yazar, *Anadolu'da Neolitik Dönem Sanat ve Merkezleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalı Eski Çağ Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.)

¹⁷⁹ Aslı Erim Özdoğan, “Çayönü, Türkiye’de Neolitik Dönem, Metinler” İstanbul, 2007, s. 88.

İkinci katagoride soyut kadın figürleri vardır. Bu tasvirlerden 20 tane kadar bulunmuştur. Bacaklar çıkıntılıdır. Alt kısmı sağlam ve düzdür. Bacaklar alt kısma gelecek şekilde yapılmıştır. Yuvarlak başlarının hemen altından kolları gelen tasvirler vardır. Genelde bu katagorideki kadın figürlerinde bacaklar ve göğüs ön plandadır ve belirgindir.

Üçüncü katagoride kompozit kadın tasvirleri vardır. Bu gruptaki figürler 4 gövde 3 bacak şeklinde temsil edilmektedir. Konik şeklinde olup tek parça gövdeden oluşur. Bacaklara doğru uzanır vaziyette gösterilmiştir. Göğüs ve kuşak detayları işlenmiştir. Yapım aşamasında bir çubuktan yararlandıkları için orta kısmında delik bulunur. Genelde yuvarlatılmış baş ve göğüs görülür.

Son katagoride ise ayakta duran figürler vardır. Bu figürün alt kısmı yuvarlak ve dış bükey şeklindedir. Ele geçen bir başka örnek ise bir erkeğe ait olduğu düşünülmektedir. Kucaklama pozisyonunda tasarlanan figürün dikey başı vardır. Diğer erkek figürlerinde ise genelde kollar göğüs üstünde kenetlenmiş vaziyettedir. Çayönü'ndeki erkek heykeller daha çok son dönemlerde görülür. Genelde kollar göğüste birleştirilmiş bacaklar kısa ve küt şeklindedir. Kadın figürlerinden ayıran yegane özellik göğüs kısmıdır. Tepe kısmı genelde yuvarlak yapılmıştır.

Genel olarak bu figürinler özel binalarda ele geçirilmiştir. Kilden yapılan bu eserlerin dönemin sanatsal anlayışını yansıttığını söyleyebiliriz. Soyut bir bakış açısıyla yapılan bu eserlerin mutlaka sanatsal özellikleri vardır. Taştan eserlerin çok fazla olmamasının sebebi bilinmemektedir. Kilin daha çabuk işlenebilir olması, fırınlamayı bilen halk kili tercih etmiştir. Bu figürinlerin belki de dinsel anlamda özellikleri vardır. Fakat dinsel alan olarak düşünülen bazı yerlerde rastlanmamıştır.

Çayönü'nde yapılan analizlerde insan ve farklı kan izlerine de rastlanmıştır. Mozaik tabanlarında mikroskopla yapılan incelemede insan, Bos primigenius ve koyun kan izlerine hemoglobinlerine rastlanılmıştır. Aynı yapının kuzeydoğusunda yer alan taşta kan izleri insan ve Bos primigenius kan hemoglobinlerine rastlanıldı. Bir insan yüzü kabartması bulunan levhada insana ait kristallere rastlanıldı. Kafataslarının depolandığı yapının avlusunda bulunan taş levhada insan, Bos

primigemius ve Ovis/ Capra kan izleri görüldü. Bu kan izlerinin büyük ihtimalle adak kurbanı olabileceğini düşünmekteyiz¹⁸⁰.

Çayönünde ölü gömme geleneklerine bakılırsa ölümler ayakları karınlarına çekili vaziyette hoker biçiminde gömülmüştür. Daha çok evlerinin alt katlarına gömülmüşlerdir. Çayönü halkı cesetlerin yanına hediyeler koymuşlardı. Boncuk, kemik parçaları, boynuz, öğütme taşları, obsidyen gibi malzemeler koymuşlardır. Cesetler konutların altlarına ve avluya açılan alana gömülüyordu. Kuzey-güney yönünde genelde sağlarına çevrilerek gömülürlerdi. Yanlarına aşı boyalı aletler taş aletlerde koymuşlardır. Özellikle ızgara planlı mimari evresinde ölümleri çoklu halde nadir de olsa ızgaraların aralıklarına gömmüşlerdir. Kanallı yapılar evresinde 20 metrelik ev içerisinde çok sayıda kafatası bulunmuştur. Bu ev ömme geleneklerinin özelliklerini yansıtmıştır. Boğa kültü-ata kültü ile ilgili buluntularının yer aldığının görmekteyiz¹⁸¹.

Mimarideki gelişmeye koşut olarak ölü gömme âdetlerinde de önemli yenilikler görülmektedir. Ancak bu dönemde bazı ölümlerin başka yerde etleri çürüyünceye kadar bekletildiği ve daha sonra kemiklerin toplanarak dizildiği, bazılarının kafataslarının iskeletin diğer kısmından ayrı olarak özel bir konumda, bazen toplu olarak gömüldüğü görülmektedir. Ölü gömme âdetlerindeki değişim, ruhani sınıfın giderek daha karmaşık törenleri düzenlemeye başladığını göstermektedir. Özellikle Çayönü kazısında ortaya çıkan "Kafataslı Yapı", Yakınoğlu'da ölü gömme âdetlerinin anlaşılmasını sağlayan en önemli buluntudur. Anıtsal boyuttaki, birçok kez yenilenmiş yapıda toplam 450 kadar bireyi temsil eden kemikler depolanmış olarak bulunmuştur. Bu yapıdaki avlunun ortasında 2 metre kadar büyüklüğünde yüzeyi özenle parlatılmış büyük bir taş levhanın bulunması, burada ölümlerle ilgili bir işlemin yapıldığını ve olasılıkla çevresindeki sekilerin de bu töreni izleyecek insanların oturabilmesi için hazırlandığını göstermektedir¹⁸².

¹⁸⁰ Halet Çambel, "Çayönü Kan Analizleri İle İlgili İlk Buluntular, 2. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*", Ankara, 1986 s. 129.

¹⁸¹ Aslı Erim Özdoğan, "Çayönü, *Türkiye'de Neolitik Dönem, Metinler*", İstanbul, 2007, s. 67.

¹⁸² Mehmet Özdoğan; "Çanak Çömlekli - Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ", *ArkeoAtlas Dergisi*, sayı 2, 2002a, s. 71.

Resim 57: Çayönü Üstten Görünüm

(Ece Çoksolmaz, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Arkeolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.)

Çayönü insan kemiklerinin çeşitliliği ve türleri çalışmaları yavaşlatmıştır. Kapak altları açıldığında onlarca insan kemikleri ortaya çıkmıştır. Bu kemiklerin bir kısmında yangın ve tahribat yoktur. Özellikle insan kemiklerinin uzun parçaları toplanıp analiz yapılmıştır. Aynı çukurlarda yüzleri birbirine dönük insan kafatasları da bulunmuştur. Bu çıkarılan kemiklerin yanı başında yarı büzülmüş yatan bir kadın cesedi bulunmuştur. Ayakları altında ise bir çocuk cesedi vardır. Kadının başı yoktur. Çıkarılan kemiklerden ve kafataslarından anlaşıldığı üzere burada kurban edilen ve gömülen olmak üzere 2 türden cesetler vardır. Bu kemiklerden önemli gördüklerini yeni yapıya taşınmış diğerlerini de çukurlara gömdükleri düşünülmektedir¹⁸³.

Çayönü kemik ve kafataslarında farklı yıllardaki kazılardan elde edilen sonuçlarda dönem insanının birbirinden farklı gömme teknikleri uyguladıkları görülür. Bulunan kemiklerin bazıları etlerinden ayrılmayı beklenmiş, çukurlara

¹⁸³ Halet Çambel, Robert J. Braidwood, Mehmet Özdoğan, "1987 Yılı Çayönü Kazıları, 10. Kazı Sonuçları Toplantısı", Cilt 1, s. 39, Ankara, 1988.

konulmamış, çürüyene kadar bekletilmiştir. Bir insan bacağı etiyle beraber gömülmüştür. Çoğu kafatası ve kemik iç içe girmiştir ve dağınıktır. Yukarıdan döküldükleri de tahmin edilmektedir. Bazı duvar altlarına da kemik parçalarının gömüldüğü ve sıkıştırıldığı düşünülür. 1987 kazılarında çok küçük parçalar halinde ve dağınık olarak çok sayıda kemik bulunmuştur. Bu durumlar Çayönü insanının belli bir gömme tekniği olmadığı ve çeşitli şekillerde ölülerini ve kemiklerini sakladıklarını görülür¹⁸⁴.

Ortaya çıkan kafataslı yapı, avlusundaki sunaktaşı, payandalı ve sıvalı duvarları, kanalı, depolanmış ve gövdelerinden ayrılmış kafatasları ile bu karmaşık toplumsal yapıyı tam olarak yansıtmaktadır. Bu yapıda ele geçen kemikler tam olarak incelendiğinde yalnızca en eski ölü kültü ile değil, o dönem insanları ile de ilgili bir çok yeni bilgi elde edilmiştir¹⁸⁵.

Çayönünde törensel amaçlı yapılan binaların içerisinde insan yüzlü kabartmalı taş bloklar vardır. Ayrıca boğa, köpek figürleri de bulunmuştur.

Çayönü tabakasının killi ve kalın olmasından dolayı 1200 kadar eser fiziki ve kimyevi olarak temizlenmiş eksik kısımları bütünlük sağlaması için alçı ve mermer tozları ile tamamlanmıştır. Çayönü bölgesinin karasal ikliminden dolayı kemiklerin daha dayanıklı olabilmesi için ilk defa uygulanan modelle sağlamlaştırılmıştır¹⁸⁶.

Çayönü mezar kültüründe sosyal tabakalaşmanın da izleri görülmektedir. Açık alanda bulunan mezarlarda bebek ve çocuk mezarları da görülür. Bazı mezarların içerisine konulan eşyalar evrelerde farklılık göstermektedir. Artık mezarların içerisine yiyecek gibi malzemeler konulmaya başlamıştır. Bu durum sosyal bir tabakanın olduğunu gösterir. Geniş odalı yapıların olduğu evrede artık ölümler evlerin altına konulmadığından açık alanda şehir veya yerleşim yerinden uzağa gömülmüştür. Bu evrede dinsel ritüellerin olduğu odalar görülür. Dikdörtgen yapılmış bu yapıların duvarları ve sütunları, tabanları renkli boyalarla süslenmiştir. Pembe ve kırmızı renk hakimdir. Bu alanlarda büyük taş levhaların varlığı da

¹⁸⁴ Halet Çambel, Robert. T. Braidwood, Mehmet Özdoğan, Wulf Schirmer, “1988 Yılı Çayönü Kazıları, 11. Kazı Sonuçları Toplantısı”, 1. Cilt, , Antalya, 1989 ,s. 62.

¹⁸⁵ Halet Çambel, Robert J. Braidwood, Mehmet Özdoğan, Wulf Schirmer, “1984 Yılı Çayönü Kazısı, 7. Kazı Sonuçları Toplantısı”, Ankara, 1985, s.45.

¹⁸⁶ Halet Çambel, Robert. T. Braidwood, Mehmet Özdoğan, Wulf Schirmer, “1985 Yılı Çayönü Kazısı, 8. Kazı Sonuçları Toplantısı”,Ankara, s. 53.

bilinmektedir. ¹⁸⁷Masa konumunda olup adak ve kurban için kullanıldığı tahmin edilmektedir. Sunağın üzerinde insan ve sığır kanı olduğu görülür. Yapılar arasında en yenisinde de insan kanına rastlanmıştır. Kafatası odaları da görülmektedir. 400 kadar iskeletin olduğu bu odalardaki kafatasları genç kadın ve erkeklere aittir. Çocuk kafatasları da görülür. Bu durum inanç sistemiyle alakalıdır. Bu inanç sistemi Akdenizin doğusunda da görülmektedir. O bölgede kafatasına işlem yapıp kilden şekiller verip evlerinde kullanmışlardır¹⁸⁸.

Ayrıca Çayönü halkı kafatası delgi sistemi kullanmıştır. Çayönü Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a ait iskelet grubu içerisinde 1978 kazı yılında gün ışığına çıkarılan ve envanterde yer alan genç erişkin bir erkeğe ait kafatasının parietal kemik parçası üzerinde 8 mm çapında düzenli kenarları bulunan delik saptandı. Delik çevresinde hiçbir kemik reaksiyonu ve onanm izi bulunmamaktadır. Burada delme tekniğiyle gerçekleştirilmiş bir trepanasyon söz konusudur. Makroskopik ve radyolojik inceleme iki olasılığı akla getirmektedir. Ya delik açılırken birey öldü ya da trepanasyon ölünün kafatası üzerinde gerçekleştirildi. Bu durum dünyanın çeşitli yerlerinde uygulanan bir sistemi Çayönü halkının da kullanabileceğini göstermektedir¹⁸⁹.

Çayönü insan iskeletleri incelendiğinde hiç de küçük bir yerleşme olmadığı 1988 kazıları rakamlarına göre 600 civarında insanın yaşadığı bilinmektedir. Bu iskeletlerin cinsine göre ayrıldığı genelde başlarının kesik odalarda evlerin altında görüldüğü bilinir. İnsanların ömür yaşam süreleri 20-30 arasında değişmektedir. En fazla 30 yıl yaşabildikleri bilinir. Fakat birkaç tanesi 60 yaşına kadar yaşamıştır. Bu bağlamda çevre kazılardaki gibi yaşam süreleri oldukça kısadır¹⁹⁰.

1986-1987 kazılarında ortaya çıkan demografik yapıya göre çocuk ölümleri yani bulunan iskeletler %41.5 gibi bir oranı temsil eder. 1988 yılına kadar 159 bebek ve çocuk iskeletine ulaşılmıştır. En fazla çocuk ölümü 1-5 yaş arasındadır. Bu yaş aralığında anne sütünün haricinde dış beslenmelerden kaynaklı ölümler olabileceği

¹⁸⁷ Aslı Erim Özdoğan, ‘‘Çayönü’’, *Türkiye’de Neolitik Dönem, Metinler*, İstanbul, 2007, s. 77.

¹⁸⁸ Marcello Frangipane, *Yakındoğu’da Devletin Doğuşu*, s. 51-56, 2002.

¹⁸⁹ Metin Özbek, ‘‘Çayönü’nde Kafatası Delgi Operasyonu’’, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı*.

¹⁹⁰ Metin Özbek, ‘‘Son Buluntular Işığında Çayönü Neolitik İnsanları’’, *5. Arkeometri sonuçları Toplantısı*, , Antalya, 1989, s. 164.

yönünde düşünülmektedir. Belki de enfeksiyon hastalıklarının ve çevresel faktörlerin ve yetersiz anne bakımlarının etkisi de olabilir¹⁹¹.

Çayönü kafatasları büyükçe bir avlunun ortasında tabana özenle döşenmiş 71 adet insan kafatası bulunmuştur. Bu kafataslarının bulunduğu alanda büyük bir yangın çıkmış ve kafatasları yanarak sertleşmiştir. Tahrip olan kafataslarının hangi cinse ait olduğunu belirlemek zor olsa da tahmine göre 71 adet insan başı vardır. Bunların içinde kadın, erkek, çocuk olmak üzere yapılan araştırmalar sonucunda bazı tesbitler yapılmıştır. Yapılan analizlere göre 33 kadın, 20 erkek, 7 cins belirlenmemiş diğerleri de tahrip olmuş ve dağılmıştır. Bu yangın bir kült merkezinde veya bir odada olduğu tahmin edilmektedir. Üst kısımlardaki ve yangının en yoğun olan kısımlardaki kafatasları yanarak dağılmıştır¹⁹².

Genellikle ölümlerin üst üste yatırıldığı ya da çok kez ikincil gömüt oldukları görülmüştür. Özellikle erkeklerin yanlarına çok bol sayıda yontma taş aletinin ölü hediyesi olarak bırakıldığı görülür. İskeletlerin çevrelerinde gözlemlenen beyazımsı kül benzeri nesnelerin gıda artığı olduğu yorumlanmaktadır. Günlük hayatta kullandıkları nesneler, gıda maddeleri ve kemik parçaları (olasılıkla etli) bu kişilerin tekrardan dünyaya gelebilecekleri düşüncesiyle topluluğun "ölümden sonra dirilme" gibi bir inançları olduğunun belirtileridir¹⁹³.

Çayönü halkı genelde evlerin küçüklüğünden dolayı küçük aileler halinde yaşadıkları tahmin edilir. Ömürlerinin çok kısa olduğu ve 20-30 yıl kadar yaşam sürelerinin olduğu düşünülmektedir. Ortalama insanların boylarının 1. 70 civarında olduğu görülür.. İskelet yapılarından dolayı halkın bir takım sağlık problemleri tesbit edilmiştir. Özellikle enfeksiyon hastalıklarına bağlı olarak sıtma gibi rahatsızlıklar, kemik ve eklem rahatsızlıkları tesbit edilmiştir.

Çayönü halkının temel geçim kaynakları avcılık ve toplayıcılıktı. Halkın yörenin hayvanlarına göre daha çok avladıkları hayvanlar koyun, keçi, yabani sığır, yabani domuz, geyik gibi hayvanlardır. Çayönü yöresi verimli arazilerden oluştuğu için bir üst evrede karşımıza avcılığın yanı sıra yabani mercimek ve baklagillerden

¹⁹¹ Metin Özbek, "Çayönü İnsanları ve Sağlık Sorunları", 4. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1988, s. 125.

¹⁹² Metin Özbek, "Çayönü Yerleşmesinde Kesik İnsan Başları", 2. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* Ankara, 1986, s. 23.

¹⁹³ Metin Özbek, "Antropolojiye Giriş" *Hacettepe Üniversitesi*, Ankara. 1990.

oluşan besin türleri görülür. Fakat yine de ağırlıkta olan avcılıktır. Izgara planlı evrede domuzun günlük yaşam alanlarına girdiği ve yabani buğdayın görüldüğü bilinir. Genelde bitkiler baklagiller üzerine kuruluydu. Ayrıca keten bitkisini büküp ip haline getirdikleri ve yağından da yararlandıkları bilinir.¹⁹⁴ Çayönü'ndeki Hücre Planlı Yapılar Evresinde en erken keten dokumalardan biri açığa çıkarılmıştır. Bu buluntu, geyik boynuzundan yapılmış bir orağın üzerinde korunmuş ve tarıma alınmış ketenden yapılmış iyi kalitede bir dokuma kalıntısıdır¹⁹⁵.

Çayönünde ilk kez buğday, mercimekgiller görülmüş, köpek evcilleştirilmiş ardından domuz, koyun, keçi izlemiştir. Ayrıca yabani sığır ve büyük memeli hayvanlar avlanmakta ve yabani bitkiler toplanmaktaydı. Böylece besin ekonomisiyle insanlar sürekli gelişim göstermektedir.¹⁹⁶ Çayönü, tümüyle yabani bitki ve hayvan türlerinden onların evcillerine geçişin izlenebildiği ilk yerleşme yeridir¹⁹⁷.

Izgara planlı evrede daha çok beslenme evcil koyun ve keçiye dayanır. Ancak bu süreçte avcılık da devam etmektedir. Öğütme taşları, orak ve çapalar bu dönemde yaygınlaşmıştır. Bu dönem içinde bir alt dönemde görülen einkorn buğday türünün yerini emmer buğday türü almıştır.¹⁹⁸ Çayönünde çeşitli aletler kullanılmıştır. Alt evrelerde kazıcı delici aletlere rastlanır. Köylerin gelişmeye başlamasıyla birlikte aletler de gelişmiştir. Tarımın başlamasıyla aletlerin tipleri de değişmiştir. Orak ve çapalar üst evrelerde görülür. Çakmaktaşı ve obsidyen bu dönemde çok azdır. Bundan dolayı yörede az olduğu için başka yerlerden getirilmiş ve bunların stokları yapılmıştır. Çayönü kazılarında uzak mesafelerle mal aktarımının en iyi kanıtı doğal camın (obsidyenin) yoğun olarak kullanılmasıdır. Bilinen en eski doğal cam yataklarının Bingöl çevresinde, dağlık bölgenin kuzeyinde ve kuş uçuşu 150 km kadar uzakta olduğu ve şimdiye kadar yerleşmeden toplanan doğal cam miktarının birkaç ton olduğu göz önüne alınırsa ham madde ticaretinin ne denli yoğun olduğu ortaya çıkar¹⁹⁹. Izgara planlı yapıların en eski tabanlarında ele geçen buluntular

¹⁹⁴ Nazmiye Mutluay, *Anadolu Neolitik Çağ Uygarlığı*, Ankara, 2010, s. 32.

¹⁹⁵ Serap Özdöl Kutlu, Neolitik Dönemde Tekstil, *Aktüel Arkeoloji*, aktuelarkeoloji. com/

¹⁹⁶ Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 2002, s. 28.

¹⁹⁸ Aslı Erim Özdoğan, Çayönü, *Türkiye'de Neolitik Dönem, Metinler*, İstanbul, 2007, s.. 57-99

¹⁹⁹ Mehmet, Özdoğan, Aslı, Yosef, Daniella, Zeist, Willem; "Çayönü Kazısı ve Güneydoğu Anadolu Karma Projesi 30 Yıllık Genel Bir Değerlendirme", *15. Kazı Sonuçları Toplantısı*, cilt 1, 1993, s. 103-116.

arasında oldukça önemli yekün tutan obsidiyenin varlığı, az da olsa deniz kabuklarına rastlanması, yük taşıma hayvanların henüz evcilleştirilmediği bir dönemde bile Çayönü'nün uzak coğrafi bölgeler ile ilişkileri olduğunu açık bir biçimde sergilemektedir²⁰⁰.

Bunların haricinde çeşitli delici aletler, iğne, biz gibi kemiklerden yapılmış aletler, bıçak türü aletler, keski benzeri yontma işinde kullanılan aletler görülür. Ayrıca bakırı işlemek, dövmek, ısıtmak için kullanılan aletler Çayönü milletinin ileri bir teknolojiye sahip olduğunu bize göstermektedir. Boncuk ve süs eşyalarının varlığı da bilinir. Taş, obsidyen, kemik, bakır gibi malzemeler kullanılarak yapılan bu süs eşyalarının yanı sıra başka bölgelerden belki de ticareti yapılarak getirilen deniz kabuklarından süs eşyaları kolye, takı gibi malzemeler yapmıştır. Kemik aletler ilk yerleşmeden itibaren tipolojik olarak oldukça farklı aletlerden oluşan Çayönü kemik alet çantası dekoratif olmaktan çok işlevseldir. Zaman içinde gereksinime bağlı olarak yeni biçimler geliştirilmiştir. Değişik büyüklükteki iğne ve çuvaldızlar; söbe gözlü iğneler ve yuvarlak gözlüler ilk kez Kanallı Yapılar Evresinde ortaya çıkar. Farklı tip delici aletler de ise özellikle doğal, kanatlı ve dirsek, baldır kemiği bızlar en eski aletlerdir. İri hayvanların kaburga kemiklerinden imal edilen bıçaklar ilk dönemden itibaren kullanılmışlardır. Kemik ve boynuz keskiler ise Çayönü'nün bütün evrelerinde karşımıza çıkar. Özenli işçilik gösteren ip delikli aletler de vardır. Kemik, boynuz saplar ve boynuz orağı ise kemik aletlere göre azdır. İğne, kör kenarlı spatula/açkılایıcılar ve ip delikli aletlere mezar hediyeleri arasında da rastlanılmıştır. Sürtmetaş alet topluluğu içinde tiplerin çoğuna en eski yerleşmeden itibaren rastlanır. Tokmaklar, ezgi taşları kullanılmıştır. Taş havanları ise azdır. Silindirik – kancalı tokmaklar (taş asalar) günlük kullanım eşyasından çok sembolik anlam taşırlar. Ezgi taşları ise fazla sayıda çeşitlidir. Bazalt öğütme taşları ve yassı baltalara da rastlanılmıştır²⁰¹. Bu bölgede M.Ö. 7000'lerde bulunan bir dokuma parçası da vardır.

Çayönü bölgesinin batı kısmı bir tür endüstri ile ilişkili bir alana dönüşmüştür. Zanaatkar sanatsal işlevlerin bu bölümde yapılması muhtemeldir.

²⁰⁰ Halet Çambel, Robert J Braidwood,, Mehmet Özdoğan, ''2. Çayönü Kazısı 1981 Yılı Çalışmaları'', 4. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, s. 9-24.

²⁰¹ Ece Çoksolmaz, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Arkeolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.

Aslında hammadde ve bazı aletlerin yoğun olarak ele geçirilmesi kemik ve süs eşyaları, deri yapımı üretiminde uzmanlaşan bir ev endüstrisi vardır. Köyün doğu kısmı ise 1000 metrelik bir alanda sosyal, dinsel, ekonomik faaliyetler için kullanılan alanlardan oluşabilir. Çok sayıda çukur fırın vardır. Tüm bu faaliyetler kapalı alan faaliyetleri şeklinde olduğu düşünülür. Ev içinde yapılan bu faaliyetlerden bazılarının alanlara kaydığı görüldüğü de genel olarak ev içi aile üzerine kurulu bir sistemleri vardır²⁰².

Çayönü yerleşmesi M.Ö 10. 000 ile M.Ö 5. 000 arasında yaşanmış yaklaşık 5000 yıllık dönemi kapsamaktadır. Neolitik Çağ sürecinin kesintisiz olarak yaşandığı Eriha'dan Yakındoğu'ya kadar uzanan en uzun tabakalanmanın olduğu yerdir. Ayrıca Çayönü yerleşmesinde sonraki dönemlere ait çok fazla tabakanlamanın olmayışı Neolitik dönemin daha geniş alanda yaşanmış olmasıdır. 8. 000 metrelik bir alanı kapsayan bu kazı yeri tarımın, köy yaşantısının ilk mimari ve toplumsal yapının görüldüğü yerlerden birisidir²⁰³.

Ayrıca Çayönü bölgesinin coğrafi konumundan ve ikliminin, toprağının ve genel özelliklerinden dolayı ilk buğday tarımının burada yapılmış olması da önemlidir. En geniş genetik buğday çeşitlenmesinin Ergani Ovası'ndan yapılması da önemlidir. Çayönünün madeni kullanma miktarı ve zamanlaması da önemlidir. Çünkü dünyanın pek çok yerinden 2000 sene önce madeni kullanmıştır. Ergani yöresindeki maden cevherlerinin o dönemde de bilinmesi aşikardır. Tabi ki sivil mimari merdiven, kapı, mozaik ve diğer ilklerin Çayönü bölgesinde görülmesi bölgeyi daha da bir önemli kılmıştır.

Erken Neolitik ve Yakın Doğu'da sosyal durum ve ölü gömme ritüelleri ile benzerlik göstermektedir.. Ancak bu kanıt günlük alışkanlıkların rutin bir şekilde yansıtması çok fazla değildir. Durgun karbon ve nitrojen izotop oranlarının

²⁰² Jak Yakar, *Eski Anadolu Toplumunun Arkeolojideki Yansımaları*, İstanbul, 2014, Cilt 1, s. 90.

²⁰³ Mehmet Özdoğan, Aslı Özdoğan, Danlilla Bar-YOSEF, WiHem Van Zeist, "Çayönü Kazısı ve Güneydoğu Anadolu Karma Projesi 30 Yıllık Genel Bir Değerlendirme", 15. *Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 1*, , Ankara, 1993, s. 115.

ölçümlerine rağmen insanların uzun süren beslenmelerinin temelinde Çayönü Tepesi'nde yiyecek kaynaklarının nasıl dağıtıldığını da bize gösterir²⁰⁴.

Çayönü toplulukları her evresinde son derece gelişkin ve ilkleri yaşayan bir medeniyettir. Özellikle ilk köy topluluklarının burada görülmesi ve hayvanın evcilleştirilmesi bölgeyi önemli kılar. Çayönü Mezopotamya bölgesinde olduğu için tarihin her döneminde hep ileride olmuştur. Özellikle Suriye ve Filistin toplulukları ile ilişkiler ve etkileşimler toplumun genelinin seviyesini artırmıştır. Evlerin yapıma tarzı ve şekli daha sonra bölgedeki tüm toplumlara örnek olacaktır. Çıkarılan eşyalardan bölgenin o tarihlerde sanatsal ve dinsel uğraşlarının fazla olduğunu bizlere gösterir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Çayönü ve Göbeklitepe kazıları tarihin yeniden yazılmasına neden olacaktır. Özellikle dinsel ritüellerinin yoğun olması, sunakların, kurban inanışının ve öldükten sonra dirilme inanışının olabileceği düşüncesi Çayönü'nü Göbeklitepe kadar önemli kılar. Çünkü toplumların yeme, içme barınma kadar dinsel inanışlara da ihtiyacı olduğunu bize gösterir. Çayönü bu açıdan da önemlidir.

3.1.3. Giryan\ Gri Hami

Anadolu'da Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Diyarbakır il merkezinin kuzey batısında Ergani İlçesine bağlı Giryan Köyü yakınlarında tespit edilmiştir. 1988 yılında Mehmet Özdoğan tarafından tespit edilmiştir. Bir su kaynağının kenarında olup yaklaşık olarak 100*150 metre genişliğinde bir höyüktür. Yüzey araştırmalarında ele geçirilen malzemelerin çoğu obsidyen ve minik dilgi taş aletlerden oluşur. Çayönüne benzediğinden dolayı Mehmet Özdoğan Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşim yeri olarak tarihlemiştir²⁰⁵.

²⁰⁴ Metin Özbek, "Food and social complexity at Çayönü Tepesi, southeastern Anatolia: Stable isotope evidence of differentiation in diet according to burial practice and sex in the early Neolithic," *Journal of Anthropological Archaeology* 32 (2013) 180–189.

²⁰⁵ <http://www.tayproject.org/Giryan-GriHami> Erişim Tarihi: 15.11.2015

3.1.4. Gri Havsarik

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Diyarbakır İli Ergani İlçesi sınırları içinde yer alan dağlık bir bölgede olduğu tespit edilmiştir. Mehmet Özdoğan'ın 1988 yılında yaptığı yüzey araştırmasında bulunmuştur. Bu höyükte de ele geçirilen malzemelerin çoğunluğu obsidyendir. Küçük dilgi aletler de bulunmuştur. Çayönü ile arasında benzerlik sarp kenarlı düzetili, kalın ve uzun dilgilerdir. Bulunan malzemelerin Çayönü'ne benzerliklerinden dolayı Çanak Çömleksiz Neolitik dönem olarak tahmin edilmektedir²⁰⁶.

3.1.5. Gölbent Mevkii

Diyarbakır'ın Ergani ilçesi'nin kuzeydoğusunda yer alan Yakacık Köyü sınırları içindedir. 1988 yılında Mehmet Özdoğan tarafından yüzey araştırması yapılarak tespit edilmiştir. Dar bir vadide yaklaşık olarak 200*150 ebatlarında olduğu tahmin edilir. Ova özellikle su kaynakları açısından son derece iyi yerleşim şartlarına sahiptir. Yüzey araştırmasında obsidyen ve dilgilerin varlığı Çanak Çömleksiz Neolitik dönem olarak yorumlanmıştır²⁰⁷.

3.1.6. Papaz Gölü

Papaz Gölü Diyarbakır ili Ergani İlçesi'nde yer almaktadır. 1988 yılında Mehmet Özdoğan tarafından yüzey araştırması yapılmıştır. Yerleşmenin her iki yanında da dere vardır. Eğimli bir araziye sahiptir. Bölgede yüzey araştırmalarında obsidyen ve minik dilgilerin varlığı bilinmiştir. Çanak Çömleksiz Neolitik dönem olarak tarihlendirilmiştir. Günümüzde yerleşim kenarında olduğu için tahrip edilmiştir²⁰⁸.

3.1.7. Kikan Harabesi

Diyarbakır ili Ergani İlçesinde yer almaktadır. Mehmet Özdoğan tarafında 1988 yılında yapılan yüzey araştırmalarında keşfedilmiştir. Bir vadinin kenarında

²⁰⁶ Ece Çoksolmaz, "Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı", Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.

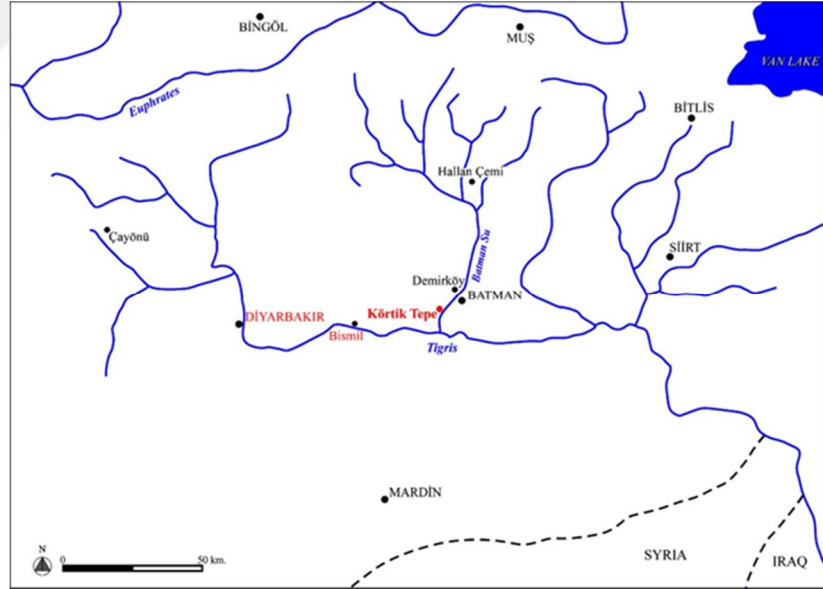
²⁰⁷ <http://www.tayproject.org/Gölbent> Mevkii Erişim Tarihi:15.11.2015

²⁰⁸ Ece Çoksolmaz, "Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı", Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.

dağ eteğindedir. Yontma taş endüstrisine bağlı obsidyen ve küçük mikrolit dilgilerin varlığı bilinir. Çanak Çömleksiz Neolitik dönem içerisinde tarihlendirilmiştir²⁰⁹.

3.1.8. Körtiktepe

Neolitik dönem yerleşik düzene geçişte önemli bir kesittir. Neolitik dönemde insan toplulukları hem birbiriyle bir arada yaşama alışkanlığı kazanmış hem de hayvanları evcilleştirerek gerek geçim sağlamış gerekse beslenme olanaklarını artırmıştır. Tarıma başlamayla günümüz köy yerleşkelerinin temelleri atılmış ve günümüze bir adım daha yaklaşmıştır. Neolitik dönemde Anadolu'da gerek coğrafi şartlarıyla gerekse konumuyla bölgenin tüm merkezlerinden kültürel, ekonomik, sanatsal, mimari ve diğer alanlarda bir adım daha öne çıkmıştır. Bu vesileyle Güneydoğu Anadolu'da hem Çanak Çömlekli hem de Çanak Çömleksiz Neolitik dönemde söz sahibi olmuştur. Bölgenin en önemli illerinden biri de Diyarbakır'dır. Diyarbakır ili Çayönü, Körtiktepe ve diğer irili ufaklı kazı alanları ve yaşam merkezleriyle önde olmuştur.

Resim 58: Körtik Tepe Bölge Haritası (Körtiktepe. com\Resimler) Erişim

Tarihi:15.11.2015

Körtiktepe Diyarbakır'ın Bismil İlçesi'nde Ağıl Köyü Mezrasında Pınarbaşı yakınlarında yer alır. Bölgenin önemli özelliği Bereketli Hilal diye tabir edilen Fırat

²⁰⁹ Ece Çoksolmaz, ''Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı'', Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.

ve Dicle arasında olmasıdır. Dicle ile Batma Suyu'nun buluştuğu yerde yer aldığından Dicle Nehri'nin olumlu şartlarından dolayı yerleşim alanı olmuştur. Diğer bir deyişle kültürlerin ve yaşamların hayat bulduğu, tarihsel gelişime her dönemde tanıklık etmiş, tarihsel evreleri değiştirmiş ve bizleri şaşırtmaya devam etmiş bir bölgede yani Yukarı Dicle vadisinde yer alır. Hem Mezopotamya hem de Anadolu ve bölge tarihinde önemli bir yer tutan Körtiktepe tartışılmaz bir şekilde önemli bir yere sahip olmuştur²¹⁰.

Höyük yerleşim yeri olarak Batman Çayı ile Dicle Nehri'nin uzantısında kurulduğu için yerleşim olarak çok uygun bir yerdedir. Yaklaşık olarak 60 km kuzeyinde bulunan Hallan Çemi ve 20 km civarında kurulan Demirköy gibi yerleşim yerlerine yakınlığı arazinin öncelerden de tercih edildiğinin göstergesidir²¹¹.

Höyükte arkeolojik kazılar 2000 yılında başlamıştır. Kazıların bölgelerde ulaşılan katmanlarda ve dönemlerde her zaman yoğun bir şekilde oldukça zengin tarihi ve kültürü olduğunu bizlere gösterir. Ulaşılan eserlerle kültür tarihinin oldukça zengin olduğunu ispatlar. Bölgenin önemli özelliklerinden birisi de bölgesinin çok daha ilerisinde bir höyük olmasıdır. Yukarı Dicle Vadisi etrafına göre kültürel ve tarihi açısından diğer yerlerden daha ileri bir medeniyete sahiptir. Yerleşik düzenin ilk evrelerinin yaşandığını görebilmekteyiz.²¹² Genel olarak Körtiktepe için döneminde Hallan Çemi'den sonra yerleşik hayata geçen yerlerden birisi olduğunu söylemek mümkündür. Sürekli olarak konar göçer değil de yerleşik yaşamın izleri görülür. O da besin üretimi konusunda izlerin olduğu, genel olarak balıkçılık yaptıkları, besin depolama teknikleri kullandıkları ve giyim endüstrisinin geliştiği bilinir²¹³.

Ilısu Barajı ve Hidroelektrik Santrali Projesinden dolayı Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izniyle Diyarbakır Müzesi ve Dicle Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Vecihi Özkaya danışmanlığında 2000 yılında başlayan kazılarda yaklaşık 188

²¹⁰ Vecihi Özkaya, Aytaç Coşkun, "Körtik Tepe Kazıları-Erken Neolitik Dönemde Bölgesel Kültürel İlişkiler Üzerinde Bazı Değerlendirmeler", *Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları, Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı*, İstanbul, 2008, s. 86.

²¹¹ Vecihi Özkaya, Oya San, Aytaç Coşkun, Feridun S. Şahin, Metin Kartal, "Körtiktepe 2007 Kazısı," *30. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, Ankara, 2008, S. 87.

²¹² Diyarbakır Müzesi, Körtiktepe Kazıları,

²¹³ Hamid Aydın, "Körtik Tepe, Vecihi Özkaya ile Söyleşi", *Müze Dergisi* Nisan-Mayıs-Haziran, 2012, Sayı 5, s. 64.

açma yapılmıştır. Bu alanların boyutları yaklaşık 25 metre çapında olup toplam 3325 metrelik bir alana yayılmıştır. Ortalama derinlikleri 1 ile 5. 5 metre arasındadır. Bu kazılarda Anadolu’da yerleşik toplum hayatını benimseyen ilk topluluklardan olduğu kanıtlanmıştır. Kazılarda höyük alanında iki ana kültürel evre vardır. Üst evrede Ortaçağ kalıntıları olmakla beraber ilk evrelerde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem eserlerine rastlandığı için bu dönemi temsil etmektedir²¹⁴.

Körtiktepe’nin Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait olduğu Carbon 14 metodlarından öğrenilmiştir. Taş döşeli tabana saplanan kemiklerin tarihsel analizi yapıldığında ilk analizlerin geç neolitik olarak tarihlenmesi gerçeği yansıtmamıştır. Çünkü verilerle desteklenememiştir. Diğer çalışmaların doğruluğu kesindir. Yapılan analizler ve testler sonucunda yaklaşık olarak M.Ö 10. 000(M.Ö 9660) olarak tarihlenmektedir²¹⁵.Sonuç olarak Körtiktepe Hallan Çemi yerleşim alanından daha geç Demirköy yerleşim alanından ise daha erken bir tarihe denk gelmektedir. ²¹⁶ Bölgenin kazılarda çıkan evrelerine bakıldığında Hallan Çemi ve Demirköy’e benzediği düşünülür. Katmanlar arasında boşluk olsa da Anadolu tarihinde her dönem yerleşim yeri olduğu düşünülür.

Körtiktepe kazıları bilimsel sonuçları ile Anadolu tarihinde önemli bir yere sahip olacaktır. Bu kazılar tıpkı diğer kazılar gibi arkeoloji bilimine ve Tarih ilmine yeni soluklar getirmiş ve Anadolu’nun tarihsel gelişimindeki yeri ile ilgili bildikleri değiştirmiştir. Bu kazılarda ve Hallan Çemi kazılarında çıkarılan veriler ve analizler sonucunda Anadolu’nun Yukarı Dicle Bölümü’nde yerleşimin Yakındoğu’dan çok daha erken başladığını bizlere kanıtlamıştır. Bu demektir ki Anadolu döneminde en erken yerleşim yerleri kurmuş, köy hayatına başlamış, mimari ve kültürel olarak diğer bölgelerden daha gelişkin bir yapıya sahiptir. Özellikle besin kaynaklarının kullanılması ve depolanması, sanatsal eserlerin yapılması ve gündelik eşyaların tarihlenmesi ile bu ispatlanır. Balıkçılık yapılması, hayvanların evcilleştirilmeye

²¹⁴ Körtiktepe. com \Evreler Erişim Tarihi:15.11.2015

²¹⁵ Benz, M., Aytaç. Coşkun, B. Weninger, K. W. Alt, VechiÖzkaya, “Stratigraphy and Radiocarbon Dates of the PPNA Site of Körtik Tepe, Diyarbakır”, 26.*Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 2010, 2011,s. 81-100.

²¹⁶ Vecihi Özkaya, Aytaç Coşkun, “Körtik Tepe Kazıları-Erken Neolitik Dönemde Bölgesel Kültürel İlişkiler Üzerinde Bazı Değerlendirmeler”, *Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları, Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı*, İstanbul, 2008, s 87.

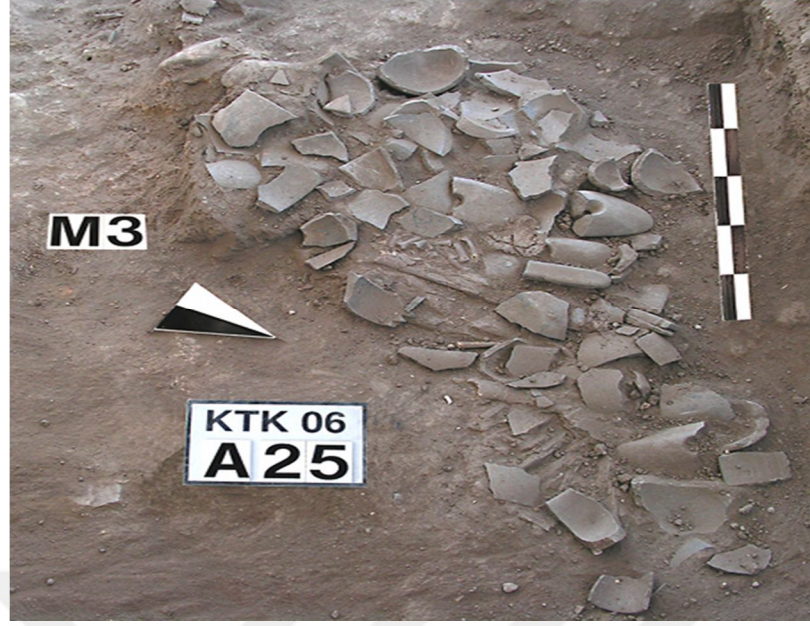
başlanması ve mimari olarak gelişmiş bir yapının görülmesi bu tezin en büyük göstergesidir.

Höyük kazılarında iki ana kültür evresi tespit edilmiştir. Birinci evrede günümüze kadar uzanabilmiş olan Orta Çağ evresi ikincisi ise yoğun olarak mezar, mimari kalıntı, kültürel kalıntılar ve ölü armağanları ile ilgilidir. Bu evre de Çanak Çömleksiz Neolitik dönem evredir. Her iki evre de inanç yoğunluğu ve bu doğrultudaki mimari eserler özgün eserler ile tanımlanmıştır. C14 metodunda yapılan incelemeler ile yerleşmenin Çanak Çömleksiz Neolitik dönem eserleri ile kaplı olduğu öğrenilmiştir²¹⁷.

Höyükten çıkarılan eserler ve tespitlere göre burada yaşayan insanların belli bir inanişaya sahip olduğu ve bu konuda geliştikleri de bilinir. Aslında bu gayet normal bir durumdur. Çünkü dünyanın bilinen en eski tapınağı olan Göbeklitepe'ye çok yakın bir bölgede kurulması ve tapınak kültürünün benzeşmesi sadece Körtiktepe de değil Hallan Çemi'de, Nevalı Çori'de ve Çayönünde de görülür. Olasıdır ki bu dönemlerde yaşayan insanların arasında kültürel belki de ekonomik ve sosyal etkileşim vardır. Bu sebepten dolayıdır ki Güneydoğu Anadolu Bölgesi Neolitik öncesinde bir inanişaya sahipti ve bunu en iyi yaşamak için imkansız gibi görülen tapınakları yapmıştı.

Körtiktepe de mezarlar da bu inanişının bir parçası olsa gerek. Çünkü dönem insanların gömüldüğü mezarlarda çeşitli taş eserler, boncuk türü aletler, ölü armağanı diye tabir edilebilecek çok sayıda eser görülür. Aslında bu eserlerdeki farklılıklar dönem insanları arasında da günümüzdeki gibi çeşitli sosyal sınıf farklılıkları görülür. Tabi ki bölgedeki çoğu insanların aksine Körtiktepe halkı yerleşik düzene geçmiş ve sosyal statüleri de gelişmiştir. Hem sosyal statüleri gelişmiş hem de dinsel olarak yaşamlarını geliştirmişlerdir. Ve kendisinden sonra gelecek olan kültürlerin bir nevi temsilcisi ve atası olmuştur. Çünkü Körtiktepe bölgede Hallan Çemi'den sonra yerleşik düzen görülen köy hayatının başlangıcı sayılabilecek önemli merkezlerden birisidir.

²¹⁷ Vecihi Özkaya, Aytaç Coşkun, "Anadolu'nun Erken Tarihinde Körtiktepe'nin Yeri ve Önemi", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı 129, , İstanbul, s. 1-17.

Resim 59: Körtik Tepe Mezar Çanak Çömlek Parçaları (Körtiktepe. com\Resimler) Erişim Tarihi:15.11.2015

Bölgedeki genel bulgular büyük çoğunlukla Çanak Çömleksiz Neolitik döneme aittir. Bölgede bulunan diğer önemli merkezlerle mimari olarak benzerlik görülse de özellikle küçük eserler açısından önemli derece farklılıklar vardır. Bu olguda tabi olarak yerleşim şeklinin etkisi vardır. Körtiktepe insanı sürekli yerleşim alanı olarak bölgeyi seçtiği için daha kalıcı eserler ortaya çıkarmış ve barınma ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli yapılar oluşturmuştur.

2005-2010 yılları arasındaki kazılarda ortaya çıkarılan veriler mimari olarak önemli bilgiler bize vermektedir. Toplamda 6 ayrı katman ortaya çıkarılmıştır. Bu katmanlarda konut mimarisi olarak genelde yuvarlak yapılıdır. Bu yapılar genelde az kişinin barınmasına fırsat sunabilen yapılardır. Ortalama olarak 2. 5-3 metre civarında çapa sahiptir. Hem barınma belki de depo olarak da kullanılabilen bu yapıların benzerlerini Hallan Çemi, Demirköy, Çayönü'nün erken evrelerinde görebiliriz. Zeminleri toprak zemin olup işlenmemiş ham taşlarla döşenmiştir. Bu zeminlerin çoğu üst katmanlarındaki yapılar nedeniyle tahrip olmuştur²¹⁸.Körtiktepe'de mimari eserlerin duvarlarında öğütme taşlarının bulunması höyüğün besin üretimi hakkında bizlere bilgiler vermektedir. Tabanda tahıl öğütme

²¹⁸ Vecihi Özkaya, Aytaç Coşkun, , "Körtik Tepe", 12000 Yıl Önce "Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı" Neolitik Dönem, 2007, 143-156.

olarak kullanılan çukurluklar olsa da zamanla tahrip edilmiştir. Ayrıca pek çok konutta çok sayıda hayvan kemiği de bulunmuştur²¹⁹.

Bu konut mimarisi olarak tanımlanan yapıların üst katlarına doğru sosyal statüyü göstermek açısından büyük yapı evreleri de görülür. Ve bu evrelerin tabanlarında ise zenginliği ve statüyü gösteren ölü hediyeleri vardır²²⁰.

Körtiktepe kazılarını bizler 3 ana bölümde toplayabiliriz. Birinci bölümde planları belirgin yuvarlak yapı evler çıkmaktadır. Bu yuvarlak yapıların olduğu bölümde çok sayıda yapısı tam olarak kavranamayan çok sayıda yapı vardır. Ortalama olarak 2. 5-3. 5 metre arasında değişen bu yapıların varlığı bilinir. Genel olarak zeminleri taşla döşeli olsa da bu karmaşık yapıların temelleri toprak zeminle örtülüdür. Temelleri işlenmemiş ve yörenin taş yapısına uygun taşlarla yapılmıştır. Temelleri çukurdur ve toprakla doldurulmuştur. Etraf duvarları sağlamlaştırmak için siva benzeri bir şey ile kaplanmıştır. Çok yüksek duvar olduğu tahmin edilmemektedir. Bu yapıların çaplarının küçük olması dönem insanın sosyal statüleri düşük olanların kaldığı binalar olarak yorumlanabilse de depo veya benzeri bir yapı olarak da kullanılmıştır. Bu çukur planlı yuvarlak yapıların benzerlerini bölgede bulunan diğer yerleşim yerlerinde de görebilmekteyiz. Hallan Çemi, Göbeklitepe, Tell Abr, Jefr el Ahmar, Şeyh Hasan, Mureybet, Nemrik, Qermez Dere, Çayönü gibi çanak çömleksiz neolitik dönem yerleşme yerlerinde de görülebilir²²¹.

İkinci bölümde ise yuvarlak planlı yapılar görülür. Çapları 1 ile 2. 10 arasında değişir ve bu bölümde bulunan yapılar genel olarak insan yaşamına uygun olmadığı düşünülür. Tabanları çakıl taşları ile döşenmiştir. Bu yapıdan 29 adet bulunmuştur. Büyük bölümü tahrip olmuştur ve bütünlükleri bozulmuştur. Üzerlerinde sonraki dönemlerde tarım yapıldığından dolayı aşırı tahribat olmuş olabilir²²².

Bu yapılar genel olarak höyüğün doğusunda ve ortasında toplanmışlardır. Bu tür küçük planlı yapılar diğer bölümdeki yuvarlak planlı evlerden ayrılır. Hem boyut olarak hem de derinlik olarak daha küçük ve dardır. Hallan Çemi gibi kazı

²¹⁹ Vecihi Özkaya, Aytaç Coşkun, Anadolu'nun Erken Tarihinde Körtiktepe'nin Yeri ve Önemi, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı 129, İstanbul, s. 1-17.

²²⁰ Vecihi Özkaya, Aytaç Coşkun, Anadolu'nun Erken Tarihinde Körtiktepe'nin Yeri ve Önemi, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı 129, İstanbul, s. 1-17.

²²¹ Diyarbakır Müzesi, Körtiktepe kazıları.

²²² Vecihi Özkaya, Aytaç Coşkun, "Anadolu'nun Erken Tarihinde Körtiktepe'nin Yeri ve Önemi", İstanbul, s. 1-17.

alanlarında görüldüğü gibi buradaki bu küçük yapılar büyük ihtimalle depo olarak kullanılmıştır. Çanak Çömleksiz Neolitik dönemde insanlar avlama ve evcilleştirme gibi özellikleri kazandıktan sonra fazla besinleri veya kışlık yiyeceklerini bir yerde tutmak zorundadırlar. Nüfus olarak çok kalabalık olmadığını düşündüğümüz bu toplulukların ortak depolama alanı olarak kullandıkları bu yerler çevrelerindeki gibi burada da görülür. Bu kazı alanlarında bulunan bol miktarda besin kalıntısı bunun kanıtıdır. Ayrıca Körtiktepe'deki yerleşimin kalıcı olduğunun da kanıtıdır. Çünkü besin depolama ihtiyacı yerleşik düzene geçtiklerinin en önemli ispatıdır.

Üçüncü bölümde ise 3 farklı örnek ortaya çıkmıştır. Yuvarlak planlı yapılar olmakla beraber ebatları ve tabanları açısından farklıdır. İki tanesi doğuda bir tanesi batıda yer alır. Ortalama 1 metre derinliğinde batı yapısında 3. 5 metrelik çapıyla diğerlerine göre oldukça büyük bir yapıdır. Tabanı sert bir katkı maddesiyle sıvanmıştır. Düzgün taşlarla döşenmiştir. Sıkıştırılmış tabanının altında bir insan iskeleti bulunmuştur. Bu iskeletin uzuvları belli değildir. Bu iskeletin varlığı sosyal olarak bir statüleşmenin olduğunu gösterir²²³. Çünkü hem yapının büyüklüğü hem de diğer yerlerde görülmeyen tabanda iskeletin bulunması bizi bu yoruma götürebilir. İskeletlerin durumu ile ilgili diğer bölümde bilgiler vereceğiz.

Batı tarafında ise 1.35 derinliğinde 4 metreye yakın çapıyla daha büyük bir yapı evresi karşımıza çıkar. Diğerlerine benzer bir yapıda inşa edilmiştir. Sıkıştırılmış bir taban yapısı vardır. Duvarları sıralı taşlarla desteklenmiştir. Tabanında bir insan iskeleti ile birlikte yaban keçisi boynuzları bulunmuştur. Bu ölü armağanı olarak nitelendirilebilir. Bir diğeri doğu evresinde bulunan yapı katmanıdır. Bu daha derindir ve 1. 80 metre derinliğe sahiptir. Balçık benzeri bir harçla karıştırılmıştır. Zemini serttir. Duvarları ham taşlarla döşenmiştir. Üst seviyedeki katmanlardan dolayı tahrip olmuştur²²⁴.

Körtiktepe kazılarındaki mimari bulgular boyut olarak farklılık gösterse de genel anlamda aynı tür yerleşmeler çevre kazı yerlerinde de görülür. Merkez bir alan etrafında konumlanan köy yerleşimlerinin benzeri bir sistem vardır. Farklı dönemlerdeki yapıların sosyal statüler göstermesi de ayrı bir özelliktir. Özellikle

²²³ Vecihi Özkaya. "Excavations at Körtik Tepe. A New Pre-Pottery Neolithic A Site in Southeastern Anatolia". *NeoLithics* 2: 3-8, 2009.

²²⁴ Yusuf Kenan Haspolat, *Diyarbakır Sosyokültürel Tarihi 2*, Editör Prof. Dr. Yusuf Kenan Haspolat, Yrd. Doç. Dr. Nizamettin Hamidi, Kasım 2013, s33-34.

küçük boyutlu ve içinde bitkisel kalıntılarının bulunduğu depolama alanları Hallan Çemi gibi köy yerleşim bölgelerinde de kamu alanı olarak tanımlana gelmiştir. Bulunan eserlere ve iskeletlere bakıldığında tüm bunlara farklı anlamlar yüklenmektedir. Yuvarlak planlı yapı tarzı görülse de Körtiktepe buluntuları Levant bölgelerindeki buluntulara da benzer. Bu vesileyle etkileşimin olduğu apaçıktır. Kültürel olarak bölgedekilere kaynak olabilecek bir yerleşim alanıdır. Hallan Çemi'den sonra kurulması ve ona benzemesi de buradaki insanların o bölgelerden geldiklerini veya bir çeşit ticaret yapabildiklerini düşündürmektedir. Zaten coğrafya olarak çok uzak olmadıkları için etkileşim muhakkaktır. Benzer özellikleri mimari açıdan Çayönü ve Navalı Çori de de görülebilir.

Körtiktepe halkı genel olarak çıkarılan yapılara bakıldığında barınma sorununu çözmüştür. Çok büyük ebatlarda evler olmasa da yerleşik düzen de belki de yetecek kadar büyüklüktedir. Nüfusun azlığı da etkendir. Nüfus artınca evlerin boyutları da artmıştır. Evlerin zeminleri çeşitli şekilde sert balçıkla veya taşla kaplamışlardır. Ama çatıları sazın yoğunluğunda bir çeşit kaplama malzemesi ile kaplanmışlardır. Yerleşik bir hayat yaşayan Körtiktepe halkının bu tercihinde bölgenin ihtiyaçlara cevap verebilmesi de elbette vardır.

Çıkarılan buluntulara göre yerleşim mimarisi değerlendirildiğinde çevresine göre ve diğer medeniyetlerin aksine yerleşim mimari tarzı tam olarak çözülememiştir. Bunun asıl nedeni Neolitik katmanlarının yüzeye yakın olması, tahribat ve erozyondur. Yapılan kazılardaki buluntularda kerpiçlerin yanı sıra mezar bağlantılı yuvarlak planlı evlerin ortaya çıkarılması çevre höyüklerdeki mimari yapılanmanın devam ettiğini göstermektedir. Mimari dokulardaki eksiklik bir yere kadar mezarlar ve ölü armağanlarıyla giderilebilmektedir. Yine de yapılan kazılarda mimar dokunun anlaşılabilmesi çok zordur²²⁵.

Mezarlar geçmişten günümüze taşınmasında önemli görevler üstlenirler. Mezar biçimleri, ölü gömme teknikleri, ölü armağanları, ölü gömme törenleri, iskeletin korunmasına yönelik çalışmalar dönemin sosyal, kültürel ve dini anlayışını

²²⁵ Vecihi Özkaya, Oya San, Gürol Barın, Aytaç Coşkun, Murat Aksoy, Feridun S. Şahin, Körtiktepe 2006 Kazısı, *29 Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, Kocaeli, 2007, s. 353.

algılamada kapsamlı veriler sağlarlar. Körtiktepe kazıları da donanımıyla beklentiyi fazlasıyla karşılayacak bulgulara sahiptir²²⁶.

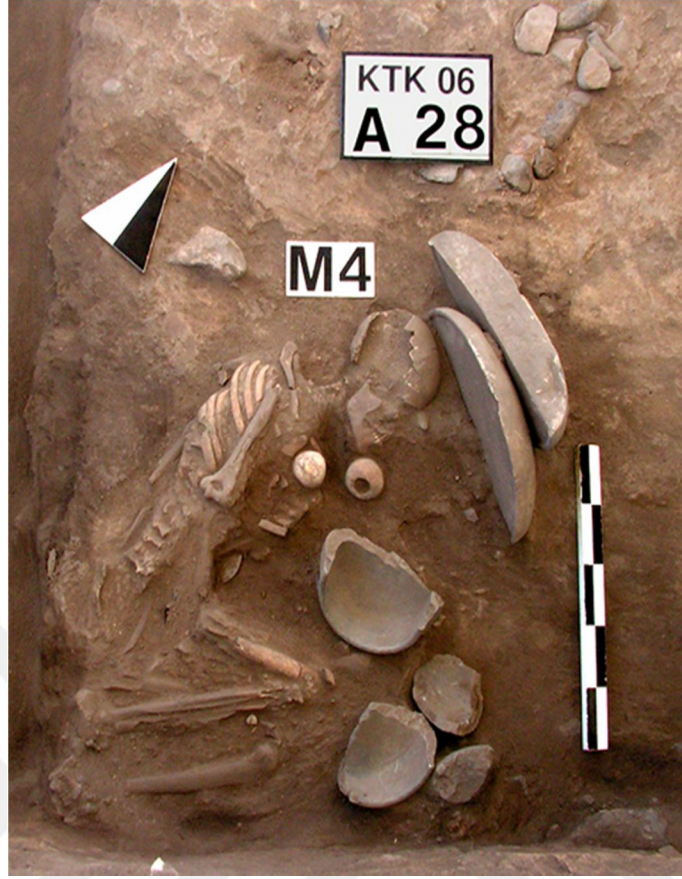

Resim 60: Körtik Tepe İskelet (Körtiktepe. com\Resimler) Erişim Tarihi:15.11.2015

Körtiktepe kazılarının da 2000-2002 ve 2005-2010 kazılarında Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait 455 insan iskeleti bulunmuştur. Orta Çağ dönemine ait iskelet sayısı 198'tir. Çanak Çömleksiz Neolitik dönem de tabanda yapılan tahribat ve üzerinde sürekli iskandan dolayı bazı iskeletler tahrip edilmiştir. Haklarında nasıl gömüldükleri bilinmemektedir. Bunların sayısı 113'tür. İskeletlerin geneli yani 307 adet iskelet hoker biçiminde ayakları karnına çekili vaziyette gömülmüştür. 35 adet iskelet ise yarı hoker biçimindedir. 2 iskeletin ise sadece gövdesi gömülmüştür. Bu durum dönem insanların iskeletlerini başsız da gömebildiklerinin kanıtıdır. Özellikle çevre yerleşim alanlarında ölüleri açık havada kuşlara yem ettiklerini kemiklerini sakladıklarını kafataslarına da ayrı bir önem verip hatıra gibi korudukları bilinir. Bu bölgede böyle bir şeyin olup olmadığını tam olarak bilmiyoruz²²⁷.

²²⁶ Vecihi Özkaya, Aytaç Coşkun, Anadolu'nun Erken Tarihinde Körtiktepe'nin Yeri ve Önemi, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı 129, İstanbul, s. 1-17.

²²⁷ Diyarbakır Müzesi, Körtiktepe kazıları

Resim 61: Körtik Tepe Mezar Ölü Armağanları (Körtiktepe. com\Resimler) Erişim Tarihi:15.11.2015

Yüzeye yakın iskeletlerin tahrip edildiği bilinir. Bu iskeletlerin gömüldüğünde tek bir yöne doğru gömülmediği karışık olarak gömüldükleri bilinir.²²⁸Bazı mezarların yanında ateş çukurlarının ve hayvan kemiklerinin görülmesi durumun dinsel ritüel gereği olduğu yorumu yapılabilir²²⁹.

Körtiktepe’de ele geçirilen iskeletlerde özellikle kafataslarında inanç sistemleri ve ölü gömme teknikleriyle paralel olabileceğini düşündüğümüz kesme izlerine de rastlanır. Farklı yerlerde ve farklı uzunluklardaki bıçak izleri aynı derinlikte olup hepsi aynı yöne doğru uzanır. Bu izlerin zamanla oluşan tahribat ve bitki tahribatı değil de kesik olduğu açıktır. Büyük ihtimalle bu kesme izlerini obsidyen veya çakmak taşları ile yapmışlardır. Körtiktepe’de etlerin bıçakla sıyrılıp

²²⁸ Vecihi Özkaya, Oya San, “Körtik Tepe: Bulgular Işığında Kültürel Doku Üzerine İlk Gözlemler”, M. Özdoğan ve N. Başgelen (yay.), Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı: *Türkiye’de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular* 2007, 21-36.

²²⁹ Vecihi Özkaya, Oya San, Körtiktepe 2001 Kazısı, 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, , Ankara, 2002, s. 425.

kemiklerinin gömüldüğü ve başının daha önceden kesilip ayrı tutulduğu bilinir. Bu izler bununla alakalıdır. Dinsel bir ritüelde olduğu düşünülebilir. Bu durum ölü gömme adetlerine ilişkin çok güzel örnektir ve kafatasının civarında bulunması tezi doğrulamaktadır²³⁰.

Mezar geleneklerinde dönem insanının sosyal statü olarak farklılıklar vardır. 301 mezarda ölü armağanı olarak farklı çeşitte ve sayıda armağan bulunmuştur. 154 adet mezarda ise herhangi bir armağan görülmemiştir. Ölülerini evlerin içinde gömdükleri de bilinir. İnamural olarak bilinen bu yöntem bölge de yaygındır. Mezarların büyük bir bölümü evlerin içinde odanın tabanında bulunmuştur. Bu durum evlerin kutsallaştırıldığı şeklinde yorumlanabilir.

Körtiktepe’de ölümler gelişi güzel gömülmek yerine gömü öncesi ve sonrası ritüeller de vardır. İlk başta hoker şeklinde gömülen ölümler daha sonrasında yarı hoker tarzında gömülmesi ve ölümlerini bir şekilde alçı benzeri bir maddeyle sıvamaları öldükten sonra inanışlarının olabileceğini düşündürmektedir. Bu gelenek tarzı bir alışkanlıktır ve pek çok evrede görülür. İki türlü sıvanma olduğu düşünülür. Birincisi ölümler gömüldükten sonra hoker yapılır kıvrıldıktan sonra eşyalarıyla birlikte alçılanır. Bu yöntem bir türlü mumyalama sistemi olabilir ki iskeletler bozulmadan kalabilmiştir.. Ayrıca bazı iskeletlerin üzerinde aşı boyası bantlarından dolayı kafatası, kemiklerde pek çok çizgi boya görülmüştür. Bu boyalar kırmızı ve siyah renkli olup birbirine paraleldir. Bu boyalar alçılara da bulaştığından önce ölümlerin boyandığı daha sonra bu boya zamanla alçıya ve hediyelere de bulandığı bilinir. Geneli yerleşim yerleri dışında olan bu iskeletlere geleneksel yöntemlerle kafatası, kol, bacağı dalgali bir şekilde işlenmiş kızıl kahverengi ve siyah renklerle aşı boyası yapılmıştır. Bu alçı sıvalar üzerine yapılan boyalara aşı kalemi diyebilmekteyiz²³¹.

²³⁰ Metin Özbek, “Körtik Tepe’de İnsan Sağlığı”, 20. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Konya, 2004 s. 41-52.

²³¹ Vecihi Özkaya, Aytaç Coşkun, Marion Benz, Yılmaz S. Erdal, Levent Atıcı, Feridun S. Şahin Körtik Tepe 2010 Yılı Kazısı, 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. cilt, Malatya, 2011, s. 317 .

Resim 62: Körtik Tepe Hocker Biçiminde İskelet (Körtiktepe. com\Resimler) Erişim

Tarihi:15.11.2015

Bu boya lekelerinin görülmesi ileri derecede sosyo- kültürel bir tarza sahip olduklarını bize kanıtlar²³².Körtiktepe bölgesinde en fazla alçılı iskelete sahip olduğunu bizlere gösterir²³³.

Mezarlarındaki kalıntılara ve armağanlara bakacak olursak bölge halkı ileri bir medeniyete ve kültürel anlayışa sahiptir. Çünkü mezarların yukarı evrelerindeki diğer mezarlardaki ölü armağanların giderek artması ve çeşitlenmesi medeniyetin de giderek geliştiğini göstermektedir.

Körtiktepe iskelet kalıntılara bakılırsa Çanak Çömleksiz döneme ait 2001 kazılarında 3, 2002 kazılarında 7 olmak üzere 10 tane insan iskeletine rastlanmıştır. Bu iskeletlerden 3 tanesi erkek, 3 tanesi kadın, 2 tanesi ergen, 2 tanesi de çocuktur. Bu kazılardaki diş kalıntılarına bakılırsa dönem insanının dişlerinde hiçbir çürük, apse ve başka hastalık olduğu söylenemez. Sinüzit, baş yaralanması, iç kanama, kronik beslenme yetersizlikleri, demir eksiklikleri görülür. Ayrıca Körtiktepe iskelelerinde gömülmeden önce bazı uygulamaların yapıp yumuşak dokudan kemiklerin ayrıldığı tahmin edilir²³⁴.

²³² Vecihi Özkaya, Aytaç Coşkun, Anadolu'nun Erken Tarihinde Körtiktepe'nin Yeri ve Önemi, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı 129 , İstanbul, s. 1-17.

²³³ Vecihi Özkaya, Aytaç Coşkun, Oya San, Feridun S. Şahin, Gürol Barın, Metin Kartal, Yılmaz S. Erdal, Körtik Tepe 2008 Yılı Kazısı, *31. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, Denizli, 2009, s. 523.

²³⁴ Metin Özbek, Körtik Tepe'de İnsan Sağlığı, *20. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Konya, 2004. s. 41-52.

Körtiktepe iskeletleri farklı yönlere, farklı gömülme şekilleri ve hediyeleri ile değişiklik gösterir. Dönemin tüm ayrıntılarına yansıtan bu gömülme şekilleri ve iskeletlerin durumu önemlidir. Yerleşimlerin tabanlarına birden fazla gömütlerin bulunması ev içi gömülme sisteminin uygulandığını göstermektedir. Ölüler gelişi güzel gömülmüştür. Tabi ki öncesinde dini ritüellerin olduğu bilinir. Fakat gömülme şekillerinde ve içindeki armağanlarda, gömülme yönleri tamamen gelişi güzel ve statü ile alakalıdır. Ölüler hoker biçiminde veya yarı hoker biçiminde birkaç tanesi hariç evlerinin tabanına gömülmüştür. Daha önceden bazı uygulamaların yapıp yumuşak dokudan kemiklerin ayrıldığı tahmin edilir²³⁵.

Körtiktepe insanının kesinlikle dinsel anlayışı vardı. Ölülerini başsız gömmeleri, iskeletlere renkli boyalar sürmeleri ve koruma için alçı benzeri bir madde kullanmaları toplumun bir inanışa sahip olduğu gösterse de karmaşık bir inanç sistemi olmalıdır. Mezar içindeki ölü armağanlarından yola çıkarak ahiret inancı benzeri bir inanışa sahip olduklarını da söyleyebiliriz. Özellikle mezarlardaki ölü armağanlarının farklılık göstermesi statü farklılığının olduğunun sosyo kültürel yapı hakkında bilgiler vermektedir²³⁶.

Ayrıca Körtiktepe mezarlarında sadece kemiklere işlenmiş boyalar ve alçılar yoktur. Ölü armağanları olarak da adlandırabileceğimiz çok sayıda taş, kemikten yapılmış süs eşyaları, obsidyen, çakmak taşı, kabuk, kabartma tekniğiyle yapılmış geometrik işlemeli bezemeler, hayvan figürlerinden oluşan kaplar ve farklı ebatlardaki baltalar, delici ve kesici aletler dikkat çeker. Bu eserler dönemin farklı kültürel özelliklerini yansıtmaktadır. Bu eşyalar farklı tekniklerde ve işçiliklerde yapılmıştır.. Körtiktepe kazılarında tüm mezar açmalarında ölü armağanları yoktur. Bu durum Çanak Çömleksiz Neolitik dönemin her evresinin bir olmadığını bizlere gösterir²³⁷.

Körtiktepe mezarlarına bakıldığında farklı şekillerde, ebatlarda ve derinliklerdedir. Bu hem sosyal hem de kültürel bir gelişmeyi de bize işaret eder.

²³⁵ Vecihi Özkaya, Aytaç Coşkun, Anadolu'nun Erken Tarihinde Körtiktepe'nin Yeri ve Önemi, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı 129, İstanbul, s. 1-17.

²³⁶ Michael Rosenberg, Peasnell, B., "A Report on Sounding at Demirköy" *Anatolica* 24, "s. 199, 1998.

²³⁷ Vecihi Özkaya, Körtiktepe 2005 Yılı Kazısı, 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Çanakkale, 2006, s. 33.

Çünkü alt tabakalardaki mezar kültürüyle üst tabakadaki mezar işaretleri aynı değildir. Erken dönemlerdeki eşyalarda daha kaba ve işçiliksiz eşyalara karşın üst tabakadaki mezarlardaki armağanların zenginliği ve kalitesi, işçiliği, bezemeleri medeniyetlerinin giderek geliştiğinin göstergesidir. Ayrıca mezarlardaki hediyelerin çeşitliliği ve türü dönemindeki sosyal statüyü gösterebilmektedir.

Resim 63: Körtik Tepe Mezar Biçimi (Körtiktepe. com\Resimler) Erişim

Tarihi:15.11.2015

Körtiktepe höyüğündeki çıkarılan bol miktarda eserin büyük çoğunluğu sürtme taş denilen işlenmiş taşlardan oluşmaktadır. Özellikle mezarlardaki ölü armağanlarında bol miktar kap bunlara örnektir. Bir kısmı mezarlarda ölü yanlarında görülse de dağınık halde de görülmüştür. Yerleşimde insanların kullandığı kaplar da yüzey kazılarında görülmüştür. Bunlar taşların oyulması veya işlenmesinden sonra hayata müdahil olmuş aletlerdir. Bazıları tam olarak ele geçirilse de birçoğu mezarlarda kırılmıştır. Özellikle ölü armağanı şeklinde bırakılan eserlerde sadece yemek veya başka amaçlarla kullanılan kaplar değil de aynı zamanda çeşitli taş baltalar, öğütme taşları ve havanlar bulunmuştur. Bu taşların bazılarının özellikle balta türlerinin dini ritüellerde de kullanıldığı tahmin edilmektedir. Ayrıca bu gruptaki eserlerin çoğunluğu sanatsal çeşitliliğe de yansımıştır. Günlük hayatta

kullanılan ve ölümlere de armağan edilen özel işlemeli taştan yapılmış süs eşyaları ve takılar, kemikten yapılmış eserler özel işlemeli bir çok taş bulunmuştur. Bu bol miktarda işlemeli taşların anlamı kültürel olarak da geliştiklerinin göstergesidir. Geometrik ve başka figürler de işlenmiştir. Taş eserlerin büyük çoğunluğu kolayca işlenebilen taşlardan oluşmaktadır. İşlemede obsidyen ve çakmak taşı kullanıldığı düşünülür. Bu da obsidyen ticaretinin yapıldığını da gösterir. Çünkü bölgenin kalıntılarında ve madenlerinde obsidyen madeninin çıkarılıp işlendiği rastlanmamıştır. Bu nedenle bölgede ticaret yapıldığı da söylenebilir²³⁸.

Resim 64: Körtik Tepe Çanak Çömlek Parçaları (Körtiktepe. com\Resimler) Erişim

Tarihi:15.11.2015

Buluntularda elde edilen kapların kolayca şekillenebilen kloritten yapılmış taşlar olduğu söylenebilir. Az da olsa çakmak taşı ve kireç taşı da görülür. İşlemeleri yontma ve aşındırma tekniğiyle yapılmıştır ve çeşitli motiflerle beslenmiştir. Farklı boyut ve teknik özelliklere sahiptir. Kazılarda ele geçirilen kapların özellikle ağız kenarları çizgili ve kesiktir. Dış yüzeyleri parlaktır. Bu süslü bezekli kapların bir çoğunda geometrik motifler bulunmuştur. Özellikle geometrik işlemeli kaplardaki işçilik sanatsal bir kültürün varlığına işaret olmalıdır. Bu eserlerin bir kısmı günlük hayat için kullanılmış bir kısmı da sadece ritüel amacıyla kullanılmıştır. Ölü armağanları genelde daha çok işlemeli ve süslüdür. Bu da dinsel inanıştan

²³⁸ Vecihi Özkaya, Aytaç Coşkun, “Anadolu’nun Erken Tarihinde Körtiktepe’nin Yeri ve Önemi”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı 129, İstanbul, s. 1-17.

gelmektedir. Öldükten sonra dirilme inancının olduğunu destekleyen bu yöntem ile günlük hayatta kullanılan taş eserler ile ölü armağanları arasındaki fark gözle görülür. Alt tabakalardaki taş eserlerin biraz daha kaba ve gösteriştan uzak olduğu görölse de yukarı evrelerde bu durum değişecek ve daha çok süslemeli eserler göze çarpacaktır. Yalın halde bulunan kaplardan daha bezekli ve süslemeli eserlerin bulunması Körtiktepe'nin Çanak Çömleksiz dönemlerinde kültürel olarak evrelerden oluştuğunu ve sürekli kendini geliştirdiğini söyleyebiliriz. Çünkü Körtiktepe halkı mimari olarak olmasa da buluntular ve ölü armağanları olarak sürekli gelişkin bir yapı sergilemiştir²³⁹.

Resim 65: Körtik Tepe İskelet (Körtiktepe. com\Resimler) Erişim Tarihi:15.11.2015

Ayrıca kapların yüzeyinde hayvan figürleri de vardır. Hayvan figürlü kapların üzerine işlenmiş çok sayıda ve türde hayvan resimleri vardır. Yılan, akrep, kuş, keçi ve farklı yaratıkların olduğu işlemler görülür. Bu işlemlerin o dönemdeki yoğun görülen hayvanlar olabileceği düşünölse de ritüel anlamı da vardır. Çünkü dinsel simge olabileceği ağırlıkta olan yılan, keçi, kuş ve anlamlandırılmayan yaratıklar dönemin dinsel anlayışını da gösterir. Çünkü Göbeklitepe ve Navalı Çori'de de benzer şekillerle karşılaşlmıştır. Özellikle Göbeklitepe'nin bir hac merkezi olduğu ve tapınma amaçlı yapıldığı kabul edilirse bu durum daha ağırlık kazanır.

Körtiktepe'de bulunan taş kaplardaki malzeme ve işçilik olarak Anadolu'daki ilk köy yerleşmesi olan Hallan Çemi'de benzerlik bulunabilir. Daha erken bir evre

²³⁹ Vecihi Özkaya, Aytaç Coşkun, Oya San, Feridun S. Şahin, Gürol Barın, Metin Kartal, Yılmaz S. Erdal, Körtik Tepe 2008 Yılı Kazısı, 31. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt., , Denizli, 2009 ,s. 513.

olan Hallan Çemi ile Körtiktepe arasında etkileşim muhakkaktır. Ayrıca sadece bu tür kapların varlığı Anadolu’da değil Suriye bölgesinde de görülür. Özellikle üzerindeki benzer motifler ve işlemler, hayvan motifleri bunları destekler. Bu durum iki şeyin kanıtı olabilir. Birincisi zaten bölgeler arası etkileşimler vardı ve bu kültürel olarak etkileşimi artırmıştır. Özellikle yakın bölgelerdeki birbirine yakın yerleşimlerde bu görülebilir. Benzer mimari ve benzer işlemler örnek olabilir. Belki de Körtiktepe’ye yerleşenler Hallan Çemi’den ayrılıp gitmişlerdir. Bu da muhtemel olabilir. İkincisi ise ticaret ile özellikle obsidyen ticareti kültürel olarak etkileşimi hızlandırmıştır ki bu durum sadece ticaret ile sınırlı kalmamış ve dinsel anlayışa da sıçramıştır. Kamu binaları denilen kült merkezlerinin benzerlikleri, bulunan eşyalar ve üzerindeki motifler bununla ilgili olabilir. Körtiktepe kazılarında ele geçirilen eserler dönemin kültürel yapısına çok katkı sağladıklarının da göstergesidir. Özellikle mezarlara kırılıp konulan kaplar çevre yerlerde de görülür ve dış dünyaya kapalı olmadıklarını bize ispatlar. Zaten bölge en eski köy yerleşmelerinin ikincisi olduğu için Anadolu için çok önemlidir.

Körtiktepe’deki bu yontma taş ve sürtme taş aletlerin varlığı dönem hakkında bizlere bilgiler vermektedir. Bu bölgede en çok görülen bulgular arasında taş vazolar vardır. Bu taş vazoların sayısal olarak ve işleme teknikleri olarak diğerlerinde farklıdır. Grimsi siyah bir taştan sürtme yöntemiyle yapılan bu taş vazoların günlük kullanımda kullanılmakla beraber ölü armağanı olarak da mezarlarda kullanıldığı görülür²⁴⁰.

Körtiktepe’de bulunan malzemelerin ağırlıklı olarak çakmaktaşlarından oluştuğu bilinir. Çakmak taşları kahverengi ve gri olarak bulunmuştur. Bu malzemeler genelde Raman dağlarından çıkan hammaddedir. Ardından az da olsa kuvars taşları vardır. Bu maden yörede seyrek. Günlük veya diğer kullanımlarda çok görülmez. Bölgede obsidyen görülür. Obsidyenin bölgeye başka bölgelerden geldiği düşünülür. Bölgeye taşınan topluluklar vasıtasıyla veya ticaretten dolayı obsidyen bölgenin madeni olmamasına rağmen çok sık olmasa da görülür. Büyük ihtimalle yeşil renkli olduklarından dolayı Doğu Anadolu’dan getirildikleri tahmin

²⁴⁰ Vecihi Özkaya, Oya San, ” Körtiktepe Arkeolojik Kazıları”, 23. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Ankara, 2001, s. 425.

edilir²⁴¹. Bu madenin ticaret amacıyla getirildiği düşünüldüğünde kültürel gelişime ve etkileşime büyük katkı sağladığı söylenebilir. Ve bölgenin dışa kapalı olmadığı yorumu da yapılabilir. Obsidyeni bölge halkı kapların şekillendirilmesinde ve işlenmesinde kullandığı tahmin edilir. Obsidyeni işlemenin zorluğu bölge halkının diğer medeniyetlerin gerisinde kalmadığını bizlere söyler²⁴².

Körtiktepe kazılarında bulunan havaneler günlük yaşamda kullanılacağı gibi dinsel amaçlı ritüellerde de kullanılmaktadır. Aşınmış olanların çokluğu bunu gösterir. Genelde mezarlardaki ölü armağanlarının içinde görülür. Bazıları parlak taşlardan yapılmış ve üzerleri işlemeli ve motiflidir. Üst kısımları genelde kuş ve keçi motifiyle yapılmıştır. Büyük ihtimalle bu taşlar ritüel amacıyla kullanılmıştır. Anadolu'da çok görülmemekle birlikte Nemrik'te benzeri görülmüştür. Taş baltalar ise kaba yapı teknikleri olsa da özellikle teknikleri ile işçilikli olup özenilmiştir. Farklı taşlarla yapılmıştır. Boyutları farklı farklıdır. Özenle işlenmiş baltaların çoğunu ölü armağanı olarak mezarlara koymuşlardır. Mezar dışındakiler daha kabardır. Farklı biçimlerde şekillendirilen dönemin baltaları basık ve yuvarlak olmakla beraber daha küçük ve işlemeli de yapılmıştır. Ritüel için yapıldığı düşünülen bu baltaların benzerlerini Hallan Çemi ve Çayönü'nde görülmektedir²⁴³.

Körtiktepe kazılarında ele geçirilen malzemeler genel olarak çeşitlilik arz etmektedir. Özellikle savunma ve avlanma amacıyla kullanılan silahlar önemli yer tutar. Çayönü benzeri ok uçları önemlidir. Bu tip ok uçları benzerleri Levant bölgesinde veya Zagros bölgesinde de görülür. Bu tip aletler küçük biçimlidir ve taşlardan oluşmaktadır. Hallan Çemi toplumuyla benzerlik gösterir. Beslenme açısından olduğu düşünülen çeşitli taş aletleri, orak benzeri taşlar, uçlar çok olmasa da vardır. Genel olarak çıkarılan aletlerin çakmak taşı hammaddeli yontma taş eserler oluşturduğu kazıyıcı olarak gruplandırılan taşlardır. Bunların kesici aletler olduğu düşünülür. Bir diğer grup aletlerin obsidyenden oluşturulduğu ve geometrik veya yarım ay şeklinde tasarlandığı bilinir.

²⁴¹ Vecihi Özkaya, Aytaç Cokun, "Körtik Tepe, a new Pre-Pottery Neolithic A site in south-eastern" *Anatolia, Antiquity* Vol 83 Issue 320 June 2009.

²⁴² Vecihi Özkaya, "Körtiktepe 2005 Yılı Kazısı", 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Çanakkale, 2006, s. 39.

²⁴³ Diyarbakır Müzesi, Körtiktepe kazıları, Bulgular.

Körtiktepe buluntuları arasında bulunan taş eserlerin işlevleri konusunda da çeşitli farklılıklar vardır. Özellikle kesici alet olarak kullanıldıkları tahmin edilen bilev taşları önemlidir. Bu taşların kazıma işlemi yaptıkları bilinir. Çevre höyüklerle benzerlik gösterir. Bir diğer çıkarılan eserlerden olan baltalar sayı olarak çoğunluğu oluşturur. Bu baltaların yapıları ve teknikleri evrelere göre ve kullanıldıkları işleve göre değişiklik gösterir. Eğer ölü armağanı olarak kullanılacaksa daha süslü oldukları bilinir. Erken evrelerde ise daha basit ve kabadır. Farklı boyutlara sahiptir. Ancak aynı işlemi gördükleri kesindir. Büyük çoğunluğu mezarlarda bulunmuştur ve işlemelidir. Bu balta türü aletler basık ve yuvarlak biçimdedir. Diğerlerine göre daha küçüktür. Mezar dışında yüzeylerde bulunanlar daha büyük kabadır. Büyük ihtimalle gündelik kullanım içindir. Süslemeli baltaların dinsel ritüel olarak kullanıldığı da tahmin edilir. Bu baltalarda aşınma görülmez. Ritüel amacıyla yapılarak mezarlara gömülmüştür. Diğerlerinde derin çizikler vardır.

Günlük hayatta kullanılan bazen mezarlardaki armağanlarda da varlığı görülen kaplar genelde taştan oyulmuştur. Klorit madeninden üretilen kaplar da vardır. Bunların haricinde sayıları az olmakla beraber kireç taşları ve çakmak taşlarından oluşan kaplarda görülür. Bu kaplar aşındırma ve yontma tekniğiyle yapılmaktadır. Gündelik amacıyla yapılan kaplar daha yalındır ve kabadır. Diğer ölü armağanları içinde bulunan kaplar ise işçilikli ve bezemelidir. Çeşitli şekiller kullanılarak üretilen bu kapların bütün halinde bulunması zordur. Fakat parçalanıp öyle konulduğu tahmin edilir. Körtiktepe kazı alanında bulunan kapların yukarı evrelere doğru gelişmesi sanatsal ve kültürel olarak gelişmenin göstergesidir. Bir başka açıdan Körtiktepe Çanak Çömleksiz Neolitik dönemin farklı evrelerini de yaşamış diyebiliriz.

Bu kapların dış yüzeyleri bir teknikle parlatılıp kap ağızları dalgalı olarak yapılmıştır. Üzerinde genel olarak geometrik şekiller vardır. Bu işlemelerin bulunması sanatsal olarak gelişmenin varlığını gösterir. Üzerlerindeki işlemelerde obsidyen ve çakmak taşları da kullanılmıştır. Bunun dışında hayvan figürlerinin olduğu kaplar da görülür. Bu figürlerin ya bulundukları bölgedeki günlük yaşamla iç içe olan hayvanlardan oluşan grup oldukları ya da dinsel bir ritüel olarak önemli görülen hayvanlar oldukları düşünülür. Genel olarak yılan, akrep, kuş, keçi ve karışık

hayvanlardan oluşur. Özellikle yılan kuş ve keçi motifleri diğer bölgelerdeki işlemlerde yoğun görülür. Bunun dinsel olarak anlamı olduğu açıktır.

Körtiktepe taş eserleri genel olarak bölge ile paralellik gösterir. Hallan Çemi, Çayönü, Göbeklitepe ve Demirköy gibi yerleşimlerde benzerleri görülür²⁴⁴. Üzerindeki işlemler de paralellik gösterir. Fakat en yakını kendisinden önceki bir medeniyet olan Hallan Çemi'dir. Anadolu'nun haricinde kuzey Suriye'de, Levant bölgesinde benzerleri görülür. Bazı farklılıklar olsa da işçilik, işleme ve boyut olarak benzerlik görülmüştür. Bu kapların bütün olarak bulunmamış olması işleri biraz zorlaştırılsa da birleştirildiğinde üzerlerindeki figürler ve işlemler görülmüştür. Hallan Çemi kazılarında da özellikle geometrik şekilli kapların oluşturduğu çok sayıda eser bulunmuştur. Hem figürler hem de hayvan tasvirleri açısından da benzerlik gösterir. Ayrıca işleme tekniği de paraleldir.

Anadolu'da ve çevre bölgelerde bulunan miktarlara göre en fazla kap örneğinin Körtiktepe'de olması önemlidir. Bundan dolayıdır ki Körtiktepe halkının bu özelliği kültürel yönden bölgesinin ilerisinde olduğunu düşündürmektedir. Özellikle bu kırılıp da öyle konulan kaplar Körtiktepe'den yayılmış olma ihtimali yüksektir. Çünkü dinsel anlamda ritüel gereği işlenip kırıldıktan sonra mezarlara konulan kapların dinsel inanışları üzerinde yorumlanabilmekle beraber çevrede görülmesi de dinsel olarak etkileşimin olduğunu bizlere gösterir. O halde Körtiktepe inancı ile Hallan Çemi ve diğer bölge milletleri arasında görülen inanç biçimleri ve dinsel semboller, ritüeller paralellik gösterir.

Körtiktepe her ne kadar geç dönemler tarafından yerleşim ve malzemeleri tahrip edilmişse de çıkarılan eşyalar ile özgünlük gösterir ve Neolitik dönemi temsil eder. Diğer yerlerle çoğu şeyde benzerlik gösterse de özellikle taş kaplardaki özgünlük Körtiktepe'yi ayrıcalıklı kılar. Bundan dolayıdır ki Anadolu Neolitik dönemine büyük katkılar sunar²⁴⁵.

Körtiktepe Anadolu'da kültürel ve sanatsal olarak döneminin öncülerinden sayılabilir. Üretilen aletler dönemin özelliklerini yansıtmaları bakımından bize ışık

²⁴⁴ Vecihi Özkaya, Aytaç Coşkun, Oya San, Feridun S. Şahin, Gürol Barın, Metin Kartal, Yılmaz S. Erdal, "Körtik Tepe 2008 Yılı Kazısı", *31. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, , Denizli, 2009, s. 514.

²⁴⁵ Vecihi Özkaya, "2002 Yılı Körtiktepe Kazısı", *25. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, , Ankara, 2003,s. 104.

tutar. Bir başka önemli gösterge de boncuk tarzı süs eşyalarıdır. Farklı malzemelerden üretilmiştir ve dağınık halde görülür. Genelde taş kapların içinde ölü armağanı olarak bulunmuştur. Renkleri bordo benzeri renktir. Çeşitli şekillerde ebatlarda görülür genel olarak yuvarlak olarak tasarlanmıştır. Bu takıları kolay işlenebilen malzemelerden yapmışlardır²⁴⁶. Diğer örnekleri ise kuş ve balık gibi hayvanların kemiklerinden yapılmış işlenmiş takılardır. Bunların kalitesi, işlemesi ve sanatı ölü armağanı olarak kullanılacağı için ölünün sosyal statüsü olarak algılanabilir. Bazı mezarlardaki takıların özellikleri çok gelişkin olmakla beraber bazılarında hiç görülmemektedir. Döneminin evresine ve gömülen insanın statüsüne bağlıdır. Bu durumun dönemin zengin sosyal yaşamına ve statü farklarının olması kültürlerinin gelişkinliğiyle ilgilidir. Özellikle işçilikli takılardaki delikler muazzam derecede güzel işlenmiş üzerinde çeşitli parçalar eklenmiştir. Ayrıca boncuk türde silindirik şekilde işlenmiş türler de vardır ki bu türleri Hallan Çemi de ağırlıklı olarak görmekteyiz. Farklılıklar olsa da bölgenin diğer yerleşim yerlerinde görülebilmektedir. Bu takı benzeri süs eşyalarının günlük hayatta kullanıldığı gibi ölü ritüellerinin bir parçası olabileceği ve ölü armağanı olarak sunuldukları bilinir²⁴⁷.

Körtiktepe kazılarında ele geçirilen hayvan kemiklerine göre bölgede çeşitli hayvan ırkları görülür. Bu durum hem mezar armağanlarına ve günlük eşyalarına yansımış hem de dinsel simge haline gelmiştir. Körtiktepe de genel olarak yaşamsal faaliyetlerin devam etmesi için balıkçılık yapıldığı ve çeşitli olta benzeri aletlerin bulunduğu bilinir. Fakat bunun haricinde çok sayıda memeli hayvan faunasından hayvanlar görülür. Kırmızı geyik ortalama %29 olarak görülür. Ardından %17 civarında sığır görülür. %5 oranında domuza rastlanır. Domuz bölge açısından önem arz eder. Daha öncede bölgedeki diğer yerleşimlerde domuzun evcilleştirilip ondan faydalandıkları bilinir. Sarı sığırlar ve İran ceylanı bölgede bulunan diğer memelilerdir. Köpek, tilki, balık, kuş diğer türlerdir. Koyun ve keçi, yılan, akrep ve diğer türler bölgede dönem içinde görülür²⁴⁸.

²⁴⁶ Vecihi Özkaya, "Körtiktepe 2005 Yılı Kazısı 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Çanakkale, 2006, s. 37

²⁴⁷ Vecihi Özkaya, Aytaç Coşkun, Oya San, Feridun S. Şahin, Gürol Barın, Metin Kartal, Yılmaz S. Erdal, "Körtik Tepe 2008 Yılı Kazısı", *31. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, Denizli, 2009, s. 515.

²⁴⁸ Arbuckle, B. S., Vecihi. Özkaya, "Animal exploitation at Kortik Tepe: An early Aceramic Neolithic site in southeastern Turkey", *Paleorient* 32(2) (2006), 113-136.

Körtiktepe’de balıkçılık büyük önem arz eder. Normal olarak bölge insanı avcı ve toplayıcılıkla geçim yapmaktadır. Fakat son zamanlarda yapılan kazılarda ele geçen bulgularda yöre insanın kıyı balıkçılığını yaptıkları bilinir. Kazılarda çıkarılan kemik kalıntıların üzerindeki çalışmalarda tarihlendirmelerin yerleşim dönemine ait olması bu olguyu doğrular. Balık omurgalarının üzerindeki çalışmalarda farklı türlerde mevsimsel olarak değişebilen balık türlerinin olduğu görülür. Körtiktepe kazılarından ele geçirilen buluntularda görülür ki balık oltası, çengel sistemi ve ağ sistemi kullanılarak avlanma yapıldığı anlaşılmaktadır²⁴⁹. Bu durumda bölge halkının geçim kaynağında balıkçılık önemlidir ve bunun için çeşitli buluşlar yaparak verimi artırmaya çalışmaktadırlar. Neolitik dönem insanının sanıldığı gibi aksine analitik düşünme becerisinin yüksek olduğu ve köy yaşam biçimini benimsediği açıktır. Bu sebeple yerleşmelere bakıldığında genelde göl ve nehir etrafında yerleşim görülür.

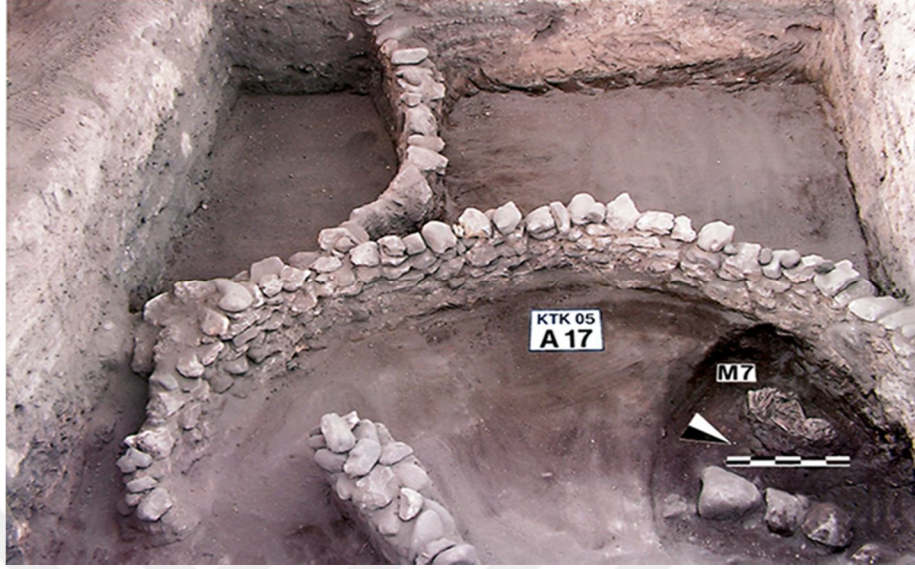
Körtiktepe’nin mimari kalıntıları, mezar sistemleri, çeşitli buluntular höyükte yerleşim bir düzenin olduğunu gösterir. Şüphesiz yaşamsal faaliyetlerin devam etmesi için çeşitli üretimlerin olması gerekmektedir. Ayrıca ezgi taşlarının ve mortarlarının bulunması dönemde ileri bir besin üretimini göstermektedir. Kemik oltalarının çok sayıda bulunması balıkçılığa dayalı bir sistem olduğunu gösterir. Mezar armağanlarının ve depolarının olması da bu tezi destekler. Çeşitli kap kaçak ve diğer aletlerin mezar dışın da bulunması bazı aletlerin sosyal yaşamda bazılarının ölüm armağanı olarak kullanıldığını gösterir. Ayrıca hayvan figürlü havanelerin de mezar sisteminin dışında görülmesi önemlidir²⁵⁰.

Arkeolojik kazıların en büyük özelliği gizemi halen çözülememiş çok sayıda eserin toplumuza ve tarihe kazandırılmasıdır. Günümüzde de çıkarılan eserlerin çoğu üzerinde gizemi barındırmaktadır. Çıkarılan eserlerin sadece Anadolu tarihine ışık tutmadığı aynı zamanda tüm tarihe ışık tuttuğu düşünülürse çok önemli olduğu açıktır. Bu eserler hem Anadolu’nun hem de evrensel kültürün bilinmezlerine yeni

²⁴⁹ Aytaç Coşkun., Benz M., Erdal Y. S., Koruyucu M. M., Deckers, K., Riehl, S., Siebert, A., Alt, K. W., Özkaya V. 2011: “Living by the Water – Boon and Bane for the People of Körtik Tepe”, *NeoLithics* 2/10: 60-71.

²⁵⁰ Vecihi Özkaya, Aytaç Coşkun, “Körtik Tepe 2009 Yılı Kazısı”, 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, İstanbul, 2010, s. 84.

yaklaşımlar getirmiştir. Her kazı alanı kendi alanında hissedilen boşluğu doldurmakta ve karanlığa ışık tutmaktadır²⁵¹.

Resim 66: Körtik Tepe Yerleşim Alanı (Körtiktepe. com\Resimler) Erişim

Tarihi:15.11.2015

Körtiktepe bulunduğu konum gereği Anadolu’da önemli yere sahiptir. En erken köy yerleşmelerinden olması insanların bir arada yaşama arzularının gereği olarak giderek zenginleşen kültürleri ve etkileşimlerinden doğan büyüme Körtiktepe’yi önemli kılar. Daha geç evreler olan Nevalı Çori, Çayönü gibi yerleşim yerlerine kültürel ve yaşamsal anlamda katkılar sunduğu düşünülmektedir. Körtiktepe insanının dinsel inanışlarının olduğu, ölülerine armağanlar sundukları ve kıymet verdikleri bilinir. Bundan dolayı Körtiktepe halkının inanışları gündelik hayatına ve sosyal yaşamına da yansımıştır. Çünkü ürettikleri eserlerdeki işlemeler, kullandıkları malzemeler ve yaşam biçimlerini dinsel inanışlarına göre ayarladıkları düşünülür. Körtiktepe bu açıdan hem mimarisi hem bulunan malzemeler hem de mezar sistemleri ve ölü gömme teknikleri ve armağanları bakımından çanak çömleksiz neolitik dönemin güzel örneklerinden bir tanesidir ve bizlere ışık tutmaktadır.

²⁵¹ Vecihi Özkaya, ., “Körtik Tepe: An Early Prepottery Neolithic Site in The Upper Tigris Valley”, *Anadolu’da Doğdu. Festschrift für Fahri Işık zum 60. Geburtstag* (2004) 585-599.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NEOLİTİK DÖNEMDE GÜNEYDOĞU

4.1. Batman

4.1.1. Hallan Çemi

Hallan Çemi Tepesi veya Höyüğü Batman'ın 50 km kadar kuzeyinde bulunan Çanak Çömleksiz Neolitik dönem yerleşkesidir. Hallan Çemi Tepesi Dicle Nehri'nin kolu olan Sason Çayı'nın batısında yer almıştır²⁵². 640 metre rakımlıdır. Dar bir vadiye uzanan arkeolojik yerleşim alanı çıkarılan eserlerle ve katmanlarla dönemine ışık tutmaktadır.

Hallan Çemi höyük kazıları 1990 yılında Michael Rosenberg başkanlığındaki Diyarbakır Müzesi'nin ve Delaware Üniversitesinin ortak çalışmalarıyla bir ekip tarafından 1991-1995 yılları arasında çalışma yapılmıştır. Aslında höyük baraj çalışmaları esnasında 1990 yıllarında keşfedilmiş, daha sonra 1995 yılında höyüğün bir kısmı sular altında kalmıştır²⁵³. Höyük kazılarında 4 yapı katı tespit edilmiştir. 4. 30 metre kalınlığında bir tabaka açılmıştır. Fakat bu yapıların ancak 3 tanesi gün yüzüne çıkarılmıştır. Kazı baraj çalışmalarından dolayı zorunlu olarak sonlandırılmıştır. Kazı alanı yarım hektardan daha az bir alanı kaplar fakat bunun yaklaşık olarak 700 m²'si kazılmıştır. Hallan Çemi toplamda 7 hektarlık bir alanı kaplamaktadır ve dolgu kalınlığı yaklaşık olarak 3 metreyi bulmaktadır.

Tarih öncesi dönemler ile ilgili tarihlemeler 3 şekilde yapılır. Bu tarihlemeler ya kesin bilgi sunar ya da kesine yakın bilgiler verir. Bu tarihlemeleri kazılarda ele geçirilen malzemelerden ve sanatsal anlayıştan yada mimari uygulamalardan öğrenebiliriz. Ayrıca dönemin dinsel anlayışı da tarihleme konusunda bilgiler verir. Tabi ki kazılarda çıkarılan eserlerin kimyasal olarak işlemlere tutularak tarihleme verebilir. Yapılan kazılardaki numunelerin karbon testleri birleştirildiğinde daha net tarihleme yapılabilir²⁵⁴.

²⁵² Michael Rosenberg, "The Hallan Çemi Excavation 1991", *14. Kazı Sonuçları Toplantısı*, I. Cilt, Ankara, 1993, s. 117.

²⁵³ Michael Rosenberg, "The Hallan Çemi Excavation 1991", *14. Kazı Sonuçları Toplantısı*, I. Cilt, Ankara, 1993, s. 117.

²⁵⁴ Erica Hughes, *Absolute and Relative Dating of Hallan Cemi Tepesi*, A Master's Thesis, Department of Archaeology and History of Art, Bilkent University, Ankara, June 2007.

1991 kazılarında sonra 5 yeni veri daha toplanmıştır. Bu verilerin ortalaması yaklaşık olarak M.Ö. 10. 420 ve 10. 320 arasındadır²⁵⁵. Sahanın genelinde ele geçirilen kazı alanındaki 1991 yılına kadar numunelerle yola çıkılarak bu söylenmiştir. Fakat daha sonraki bulgular bizi ortalama olarak günümüzden 11. 700-11. 270 civarında iskan edildiği sonucuna götürmektedir. Bu tarihlerden yola çıkarsak Anadolu'daki en eski Neolitik Çağ kültürünü yansıtan yerleşim alanıdır. Yerleşim kesintisiz olarak Çanak Çömleksiz Neolitik boyunca devam etmiş ve M.Ö 9200 yıllarında son bulmuştur. Hallan Çemi kazılarında ortaya çıkan gerçek şudur ki Natuf kültürüyle Filistin'den Anadolu'ya yayıldığı düşünülen kültürün değişip Hallan Çemi ile daha eski tarihlendiği ve Anadolu'dan yayıldığı görüşü daha desteklenir hale gelmiştir. Yerleşim süreci itibariyle yuvarlık 'U' planlı taş temelli evlerin görülmesi ve taş duvarlı kült yapılarının tespit edilmesi önemlidir²⁵⁶. Höyük kazılarında 4 yapı katı tespit edilmiştir. Fakat bu yapıların ancak 3 tanesi gün yüzüne çıkarılmıştır. Kazı baraj çalışmalarından dolayı zorunlu olarak sonlandırılmıştır. Hallan Çemi birden çok evrede incelenebilir. En erken, modern ve en son evrelerde kültürel yönden incelenebilir. Levant kültürünün egemen olduğu evreler, şehir yaşamı çerisinde ekonomik hayat, nüfusunun yayılması ve son olarak da halk yayılması. Hallan Çemi kültürel yönden bu şekilde incelenebilir. Hallan Çemi eserlerinde özellikle taş kaplarda doğal ve geometrik şekiller Çayönü ve Levant kültürünün egemen olduğu bölgelerle ilişkilendirilebilir. Fakat bu tartışma konusudur. Hallan Çemi ile bölge yerleşmeleri arasındaki paralellikler sadece kap kaçak da değil ölü gömme ve kafatası kültüründe de aynıdır. Özellikle mimari açıdan benzerlikler Hallan Çemi ile Nemrik ve Çayönü gibi yerleşim yerlerinin paralel olduğunu ortaya atar²⁵⁷.

Hallan Çemi höyüğünde çıkarılan buluntulara bakıldığında avcı ve toplayıcı bir topluluk olduğu bilinmekle beraber domuz başta olmak üzere hayvanları evcilleştirmeyi bildikleri açıktır. Höyüğün bulunduğu alan itibariyle Zağros dağları-

²⁵⁵ Michael Rosenberg, Necdet İnal, "The Hallan Çemi Excavation 1992", 15. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, I. Cilt, Ankara, 1993, s. 124.

²⁵⁶ Mehmet Özdoğan, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi.

²⁵⁷ Brian L. Peasnell, Richard W. Redding, R. Marc Nesbitt, Michael Rosenberg, Hallan Çemi, "Pig husbandry, and post-Pleistocene adaptations along the Taurus-Zagros Arc (Turkey)", *Paléorient*, 1998, vol. 24, pp. 25-41.

Toros dağ kuşağı kültürel silsileye sahip olduğu Zarzi denilen gelişkin kültüre sahip olabileceği düşünülmektedir²⁵⁸. Bu kültürel gelişmişlik bölge etkileşimine katkı sağladığı açıktır. Hallan Çemi kazılarında bulunan kült binaları Göbeklitepe, Nevalı Çori ve Çayönü yerleşmeleri kült binalarına katkı sağlamıştır. Ayrıca bulunan ince kenarlı, bezenmiş kaplar Körtik Tepe gibi diğer yerleşim alanlarında da bulunmuştur. Günümüzden 11. 000 yıl öncesinde avcılık ve toplayıcılık ile geçinen bir kavmin süs eşyalarında, hayvan evcilleştirilmesinde ve mimari gibi alanlarda bölgesinin öncüsü olması Hallan Çemi'yi ve kültürünü baskın hale getirmektedir. Bu sebeple başta Göbeklitepe, Çayönü, Nevalı Çori, Hallan Çemi olmak üzere büyüklü küçüklü Anadolu medeniyetleri dünyanın şekillenmesine katkı sağlamıştır.

Hallan Çemi kalıntılarında farklı tiplerde bitki ve hayvan kalıntıları mevcuttur. Bu durum mevsimler çeşitliliğe dayanarak ve mimar kalıntıların varlığıyla Anadolu'nun en doğu bölgelerinde görülen en eski yerleşim yeridir. En eski köylerindendir. Kalıcı yerleşim yeri olduğuna dair en önemli ipucu su istiridyasının bulunmasıdır. Bu kabukların üzerindeki çizgiler araştırıldığında bir kısmı ilkbahar bir kısmı yaz diğer kısımları sonbahar ve kış aylarında çıkarılıp yendiği bilinir.

Bu durumda mevsimlik göç bölgesi olmadığını bizlere gösterir. Tıpkı Çayönü gibi yerleşim yerlerindeki insanların kültürel olarak ataları sayılabilir²⁵⁹. Bu durum Hallan Çemi bölgesini daha bir önemli kılmıştır ki bu aynı zamanda kültürel alışverişi, belki ticari ve sosyal etkileşimi göstermektedir.

Kazı bölgesinin yerleşim düzenine bakıldığında merkez ortak kullanıma sahip bir üstü açık bir sahanın etrafına konumlandırılmıştır ve çapı yaklaşık olarak 15 metredir. Bu alanda çeşitli yapılar ve objeler belirtilmektedir. Bu üstü açık alanda yapılan kazılarda bol miktarda hayvan kemiğine ve ateşte çatlamış olan nehir kenarından alınan taşlara rastlanır. Bu alandaki hayvan kemiklerini genellikle iskeletlerin büyük ve bütün kısımlarına aittir. Böyle bir durumun halka yiyeceklerin sergilenmesi ve ortak tüketme ile ilgili olduğu söylenebilir²⁶⁰.

²⁵⁸ Michael Rosenberg, "Hallan Çemi", *Neolithic in Turkey*, İstanbul, 1999, s. 25.

²⁵⁹ Michael Rosenberg, "Hallan Çemi", *Neolithic in Turkey*, İstanbul, 1999, s. 26.

²⁶⁰ Michael Rosenberg, "Hallan Çemi", *Neolithic in Turkey*, İstanbul, 1999, s. 27.

Merkezi saha olarak tanımlanan taş yapılar arasında yere yakın dairesel olarak platform biçimi olmayan kalın, beyaz alçılar geniş bir alana dağınık halde yayılmıştır. İnce bir tabaka halindedir. Bu yapılardaki taşlar sıkıştırılmış halde olmak üzere çamur ve beyaz alçı benzeri bir malzemeden yapılmıştır ve bir kaçının çamurla veya kille sıvanmış olduğu saptanmıştır. Yükseklikleri 10-40 cm civarında yükseklikleri ise 2 metre çapındadır. Bu alanlarla ilgili tahminler vardır ama kesin olmamakla beraber bir depo şeklinde kullanılabileceği, üst yapılarının dayanıksız olduğu için çöktüğü tahmin ediliyor. Büyük ihtimalle yiyecek depolama alanı olarak düşünülmüştür. Üstü kapalı olduğu tahmin edilir. Bu yapıların kullanım alanında herhangi bir çukur görüntüye rastlanmamıştır. Diğer yerleşim alanlarında görülebilen çukurluklar burada yoktur. Bu ev kullanım tarzı olmadığını gösterebilir²⁶¹.Görülen küçük boyuttaki çukurluklar 1992 yılındaki kazılardan sonra çıkarılan yorumlarda dipteki bu deliklerin kullanım amacı el değirmeni veya havan şeklinde bir yapı olabileceğini gösterir. Aynı zamanda bu deliklerinin farklı yapılarda olduğu görülür. Biri kalın ve kenarlı iken diğerleri nispeten daha incedir²⁶².

Yukarıdaki depo alanı olarak tahmin edilen yerler haricinde tamamen yuvarlak 50-70 cm civarında beyaz tabakadan oluşan çukurluklar görülebilir. Bu çukurluklar yapıların hem iç kısmında hem de dış kısmında görülmektedir. Bu oyuk halindeki yapıların sabit oyulmuş taşlar olduğu üzerinde sıvanın olduğu ve çatladığı bilinir. Tahminen ocak benzeri bir kullanıma sahiptir. Bu platformların ve ocak benzeri yapılar geniş bir alana dağınık halde yayılmıştır. Geniş, ince ve beyaz bir tabakadan oluşmuş genelde taş yapılara birleşik yapılmıştır. Taş yapıların bitişiğinde olmayan “U” yapılar dağınık halde yaşayan dayanıksız kerpiç malzemeden yapılmış evlerin kalıntıları olabileceği ve oralarda kullanılabileceğini tahmin edebiliriz. Bu yapılar büyük ihtimalle örgü tekniğiyle sazlardan yapılan çatılarla kaplanmıştır ki günümüzde çatı benzeri bir kalıntıya ulaşılmamıştır. Yerleşmenin duvar sıvalarına bakıldığında etrafındaki nehirden çıkarılan çakıl taşları, beyaz alçı gibi bir sıva ve doğal taşlardan yapılmış duvarlar görülür. Büyük ihtimalle çatısını kaplamak için dallar ve çamur kullanılmıştır. Evlerin çatısının olmamasını bu örgü tekniğine

²⁶¹ Michael Rosenberg, “Hallan Çemi”, *Neolithic in Turkey*, İstanbul, 1999 ,s. 27.

²⁶² Michael Rosenberg, Mark Nesbitt, Richard K Redding, Thomas F. Strasser, “Hallan Cemi Tepesi: Some Preliminary Observations Concerning Early Neolithic Subsistence Behaviors in Eastern Anatolia”, *Anatolica*, XXI. s. 7, 1995.

bağlayabiliriz. En alt katındaki 3 seviye yapı katmanında çıkarılan taş yapıların 3 tanesi oldukça basittir. Büyük ihtimalle konut niteliği de taşır. Yaklaşık 2 metre çapında yüzey yapıları, duvarlar beyaz bir malzemeye sıvanmış doğal taşların da olduğu sıva tekniğine sahiptir. Yerleri taş ile döşenmemiştir. Hepsinin yapı şekli de kavisli biçimdedir. "C" biçimindedir²⁶³.

En alt katmandaki yapılardaki kalıntılar basit ve sadedir. Üst katmanlara çıkıldıkça bazı mimari farklılıklar göze çarpar. Toplamda 5 yapı katmanı olduğu tespit edilmiştir. Ancak sadece 4 tanesi kazılabılmıştır. Bu 4 yapı katmanındaki duvarlar Seviye 3 deki gibidir. Alçı benzeri beyaz tabaka, çakıl taşları ve ahşap izleri mevcuttur. Bu 4 yapı katmanından birinin tabanı 3. Seviyedeki gibi herhangi bir şekilde döşemesizken diğerlerinin tabanları kum benzeri sıkıştırılmış bir malzemeye levha halinde getirilerek döşenmiştir. Tabanı kaplı olan yapılardan biri 4 metre çapındadır ve diğerlerine göre oldukça büyüktür. Ve merkezinde çamurdan yapılmış bir küçük tekne vardır. Bununla beraber 1. Katmanda bulunan yapıda bulunan bir binanın farklı bir amaçla kullanıldığı, bir konut olmadığı kamusal işlevi olabileceği düşünülmektedir. Bu yapı katında 4 yapı kazılmıştır. Araları kumla doldurulmuştur. Bu taşla döşenmiş diğer tabakalardan ayrılmaktadır. Bunlardan ikisi nispeten küçük yapılardır ve 2. 5 metre çapındadır. Bu yapıların çoğu "C" şeklinde platformlardır ve büyük ihtimalle konut olarak kullanılmıştır. Diğer iki yapı da 5-6 metre çapında diğerlerinden büyük olarak inşa edilmiştir. Bu inşalar diğer Neolitik dönem kamu fonksiyonları için kullanılan yapılara benzemektedir. Bu iki büyük yapıların her ikisi de nispeten daha büyüktür ve toprağa yarısı gömülmüş halde yapılmıştır. Her iki yapının duvarında da seki benzeri bir platformun olduğu görülür. Alt tabakası ise oldukça ince, sert ve sarı toprakla sıvanmıştır. Bu yapılardaki birçok belirgin özellikler sarı kum ve alçıyla kaplanmıştır. Bu yapılarda herhangi bir öğütme materyalleri, malzemeler ve nesnelerden yoksundur. Bu durum bu binaların kamu olarak kullanılabileceği ihtimalini yükseltmektedir.

Diğer yandan Hallan Çemi kazı bölgesinde bulunan obsidyen ve bakır madeni dönemin şartlarına göre önemli materyallerdir. Büyük ihtimalle dışarıdan ithal edilmiş malzemelerdir. Özellikle Van ve Bingöl bölgesindeki kaynaklardan

²⁶³ Michael Rosenberg, "Hallan Çemi", *Neolithic in Turkey*, İstanbul, 1999, s. 27.

çıkarıldığı tahmin edilmektedir²⁶⁴. Bu durum dönemin şartlarına göre uzun menzilli ticaretin yapıldığını bizlere kanıtlar. Bu ithal malzemeler çoğu yarı gömülmüş kamu binası olarak adlandırılan binalarda çıkmıştır. Bu durumda bu binaların ticaret amacıyla kullanıldığını toplumlarında ticaret ile iç içe olduğunu gösterir.

Hallan Çemi kazılarında bulunan yarı gömülü binaların birinin kuzey yamacında öküz başı benzeri bir simge bulunmuştur. Bu kafatası giriş kısmına asılmıştır. Ayrı bir anlamı olup olmadığı bir ritüeli simgeleyip simgelemediği belli değildir. Aynı kafatası kemikleri ve boynuz kalıntıları Körtiktepe kazılarında da görülür. Bu kalıntılar bulunduğu yerin kamusal alan olduğu tezini güçlendirir. Veya bu yapıların bir kült binası olabileceği sanılmaktadır. Çünkü tıpkı Nevali Çori ve Göbeklitepe'deki gibi bir tapınak alanı olması gerekir. Bu binaların üzerinde boynuzların bulunması bunu güçlendirecektir.

Hallan Çemi'de çok sayıda şişe benzeri kaplar bulunmuştur. Bu taşlar siyah yeşil taşlardan veya beyaz kireç taşlarından oluşmuştur. Bu eserlerin üzerinde doğal motiflerin yanı sıra bazen geometrik motifler bazen de kabartmalar kullanılmıştır. Çok ustalıklı yapılmış bu eserler bir nevi sarı tokmaka benzemektedir. Dini ritüeller için kullanılıp kullanılmadığı bilinmemekle beraber kamu alanı veya kült binalarında çıktığı için dikkat çeker. Bu tokmak benzeri elle yapılmış cilalanmış küçük saplı kaplarda bulunması önemlidir. Bu yontma taş buluntuları Zaw Chemi, Shanidar ve diğer geç Zarzi tarzında aletlerle aynıdır. Bu eserler geometrik şekilde eşit olmayan üçgen biçimli şekillere sahiptir. Üzerinde çeşitli motifler ve keçi başı benzeri bir motif bulunur. Kavisli bir kenarı vardır. Bu temsili resim boynuzlu veya boynuzsuz memeli keçi ve benzeri bir hayvanı temsil edebilir. Bu dönem benzer yapılar ve aletler dönemin özelliğini taşıyan Zagros-toros dağ yayı boyunca yer alan yerleşmelerde de görülmektedir. Çok sayıda ok ucu da görülmüştür. Hallan Çemi'de görülen üzeri işlemeli bu ok uçları Suriye tarafında bir kazı yerinde de görülmüştür. Bu durum dönemin toplum yapısına ve ekonomik yapısına ilişkin ipuçları vermektedir. O dönemde uzun menzilli ticaretin Musul veya Suriye'ye kadar varabileceğini obsidyen ve diğer ürünlerinde o bölgeden Anadolu'ya getirilebileceği

²⁶⁴ Britt M. Starkovich, Mary C. Stiner, "Hallan Çemi Tepesi: High-ranked Game Exploitation alongside Intensive Seed Processing at the Epipaleolithic- Neolithic Transition in Southeastern Turkey", *Anthropozoologica* 44(1): 41-61.

yorumunu yapabiliriz. Yani bizim bildiğimiz tarihten çok daha önceleri Anadolu üzerinden uzun menzilli ticaret yapıldığı söylenebilir.

Yine Hallan Çemi kazılarında kalkolitik taşlardan yapılmış heykelcik benzeri taş eserler ve aynı ölçekte taş kaseler bulunmuştur. Bu taş eserler muhtemelen yiyecek kullanımında günlük hayatın devamında kullanılmıştır. Bu tür eserler halkın yaşadığı düşünülen binalarda da bulunmuştur. Sanatsal buluntularında yuvarlak baş benzeri taş eserler vardır. Uzun taş eserleri de görülür. En güzel örnekleri taş kaseler olup cilalanmış ve çoğu zaman dekoratif olarak süslenmişlerdir. Bazı taş eserlerin süs amacıyla da kullanılabileceği düşünülmektedir.

Hallan Çemi yerleşik toplumuunda dönemin en ileri medeniyetinin kullanıldığını düşünürsek ticaretin ve hayatın devamını sağlayabilecek eşyaların idamesi için ticaret yapıldığı düşünülmektedir. Dönemin şartlarında taşıma işini evcilleştirilen hayvanlarla yapıldığı düşünülmektedir. Kesin olarak bilinen domuzun evcilleştirildiğidir. Koyunun henüz evcilleştirilip evcilleştirilmediği bilinmemektedir. Obsidyen madeninin bölgede çıkarıldığı bilinmemektedir. Kazılarda bulunan obsidyen olduğu düşünülen madenler ve bakır cevherinin en yakın Van gölü civarından ve Bingöl'den getirildiği düşünülür. Deniz kabuklarının Akdeniz'den getirildiği düşünülür. Maden bölgesinin cevher kaynak merkezi olduğu da bilinir.

Hallan Çemi toplumunda sosyal sistem içindeki kesin kanıt yerleşik düzene geçmiş avcılık ve toplayıcılıkla geçinen bir topluluktur. Bu şekilde yaşamının iki türü vardır. Birincisi mevsime bağlı avcılık ve toplayıcılık şekilde yaşamaktır. Bu şekilde bir yaşam her zaman daha az tercih edilmiştir. Çünkü insanların yaşamsal faaliyetlerinin devam edebilmesi için sürekli bir beslenme kaynağı gerekir. Mevsimsel olarak yağışlara bağlı olarak dönemsel besinler toplanır. Bu tür geçici kaynaklar zamanla tükeneneğinden yıllık besin döngüsünde daha az yer edinir. İkinci sistemde yaşamsal döngünün devam edebilmesi için bireysel mülkiyet şeklinde sistemdir. Bu sistem döngüyü oluşturur. Bu sistemde bireysellik ön plandadır ve toplum dayanışması daha azdır²⁶⁵.

²⁶⁵ Michael Rosenberg and Richard W. Redding, "Hallan Çemi and Early Village Organization in Eastern Anatolia, Fundamental in Archaeology", *Chapter 3, Plenum Press*, New York, 1995.

Hallan Çemi yerleşik bir toplum olmasına karşın yerleşme halkının temel geçim kaynağı avcılık ve toplayıcılıktır. Kazılardaki ana hedeflerden biri dönemin insanların ekonomik hayatlarını nasıl sürdürdüğüdür. Çıkarılan materyallerden bakıldığında sürpriz olmamıştır. Çünkü bölgedeki diğer yerler gibi geçimleri avcılık ve toplayıcılıkla yapmaktadırlar. Üretim yoktur. Bulunan tohumlardan öğrendiğimiz kadarıyla vahşi bitkiler görülür. Tarım yoktur. Sert burçaklar, yabani mercimek tohumları, dikenli bitkiler, fıstık kalıntıları bulunmuştur. Bu durum sabittir. Pek çok araştırmacı tarım öncesi toplum olarak görüp tarıma ortam hazırladığını söylemektedir²⁶⁶.

Bitki toplamasında bölgede görülen en fazla bitki çeşidi badem, doğu sakız ağacı diye bilinen ağaç, meşe ve çam ağaçlarıdır. Ayrıca Hallan Çemi ırmakların bol olduğu bölgede olduğu düşünülürse ırmak kenarında yaşayan ağaç toplulukları, kavak, söğüt, ılgın ve diş budak ağaçları görülür. Bunlardan ayrıca Hallan Çemi bölgesinde dönemin bitki kalıntılarından yola çıkılırsa karabuğday benzeri bir ot, deniz sazlıkları da görülür. Bu bitkileri günlük hayatta yiyecek olarak kullandıkları gibi günlük hayatta malzeme yapımında da kullanmışlardır²⁶⁷.

Bu bölgede de araştırmalarda çok sayıda türün yaşadığı bilinir. Buradaki kemiklerin miktarına bakılırsa yaklaşık 2 ton civarında kemik bulunmuştur. Bu kemiklerin türlerine göre çok sayıda hayvan avlanmıştır. Dönem insanları en fazla koyun ve geyik avlamakla beraber ayı, köpek, domuz, inek, kuş, sansar, tilki, tavşan, keçi ve sürüngen benzeri hayvanlar, balık avlamışlardır. Bu türlerin faunal kalıntılardan tespit edildiği gerçektir²⁶⁸. Domuzun evcilleştirildiği düşünülür. Çünkü domuzların dişleri yabani ile evcil domuz dişleri arasında bir yeredir. Bu durum domuzun evcilleştirilmeye başlanmış olması ihtimali doğurur. Özellikle yerleşik olmayan toplumlar yiyecek kaynaklarının tüketilmesiyle kendilerine farklı yerler arayarak geçimlerini sağlarlar. Hallan Çemi insanı buna tedbir olarak domuz

²⁶⁶ Brian L. Peasnall, Robert H. Dyson, "Intricacies of Hallan Çemi, "Research Note, Expedition, 44/1, s. 6.

²⁶⁷ George Willcox, Manon Savard, "Botanical Evidence for the Adapotion of Cultivation in Southeast Turkey", *The Neolithic in Turkey*, Vol2, *Archaeologi and Art Publications*, Istanbul, 2011, s. 267-280.

²⁶⁸ Michael Rosenberg, Necdet İnal, "The Hallan Çemi Excavation 1992", *15. Kazı Sonuçları Toplantısı*, I. Cilt, Ankara, 1993, s. 126.

bakıcılığı yapmıştır. Koyunun henüz dönem şartlarında evcilleştirilmediği bilinir.²⁶⁹ Hayvanları evcilleştirirken popülasyonu korumak amacıyla erkek hayvanları avladıkları düşünülür. Bulunan boğa ve sığır boynuzları tarihi dönemlere kadar görülebilen motiflerdir. Bu simgelerin anlamı olduğu kesindir ve büyük ihtimalle ritüelleri simgeler. Çünkü kamusal alanlarda bulunmuştur. Ayrıca bulunan diğer önemli parça da yılanıdır. Hallan Çemi’de kemikten yapılma bir yılan motifi de görülür. Bu motifin de dini bir simge olabileceği ve bölgedeki diğer kazı yerlerinde de görülebildiği açıktır.

Genel besin türleri olarak mercimek, fıstık, bezelye, burçak, badem gibi pek çok bitki kalıntısı ortaya çıkmıştır. Arpa ya da buğday taneciği görülmemiştir. Tahıl olarak kültüre alışı ya da yabancı olarak tahıl görülmemektedir. Yabancı otların tohumları nispeten daha azdır²⁷⁰. Yerleşik bir yaşam sürmelerine rağmen Hallan Çemi toplumu henüz tarım yapmayı bilmemektedir. Avcı ve toplayıcı bir toplum olarak karşımıza çıkar. Genel olarak kabuklu yemilere, bakliyata ve çeşitli ev hayvanlarına yaşam dayanır²⁷¹. Tarımda kullanılabilecek tarzda bir alet, bıçak veya orak görülmemektedir.

Hallan Çemi yerleşkesi geçici bir yerleşim yeri değildir. Bize sağlam mimari eserleriyle ve buluntularla sürekli bir yerleşim yeri olduğunu kanıtlamıştır. Hallan Çemi Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki bilinen en eski yerleşim yeridir²⁷². Bu bölgedeki yapılan kazıların tümünden çıkan sonuç bize bölgenin o dönemle ilgili kültürel ve ekonomik durumunu da vermektedir. Anadolu’nun diğer bölgelerle bağlarının güçlü olmasından dolayı çıkarılan başka yörelere ait maden ve malzemelerden dolayı kuzey merkezlerle güçlü bağlarının ispatlandığından dolayı, diğer önemli Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem kazı yerleriyle benzediğinden dolayı

²⁶⁹ Michael Rosenberg, “The Hallan Cemi Excavation 1993”, 16. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, I. Cilt, Ankara, 1994, s. 86.

²⁷⁰ Michael Rosenberg, “Hallan Çemi Tepesi Some Further Observations Concerning Stratigraphy and Material Culture”, *Anatolica XX*, 1994, s. 128.

²⁷¹ Britt M. Starkovich, Mary C. Stiner, “Hallan Çemi Tepesi: High-ranked Game Exploitation alongside Intensive Seed Processing at the Epipaleolithic- Neolithic Transition in Southeastern Turkey”, *Anthropozoologica* 44(1): 41-61.

²⁷² Michael Rosenberg, “The Hallan Cemi Excavation 1993”, 16. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, I. Cilt, Ankara, 1994 s. 88.

Anadolu'da bilinen en eski yerleşim yeridir diyebiliriz. Hallan Çemi kültürel olarak daha eskilere ulaşmamızda bizlere ışık tutmaktadır²⁷³.

Hallan Çemi toplumunda toplu tören izleri de görülür. Bunu bir ritüel olarak sayabiliriz. Çünkü kamu binaları denilen binaların yanındaki yanmış kemiklerden ve taşlardan bu yoruma varabiliriz. Kemikler tamamen dağılmamıştır. Bütünleşik kemiklerden oluşan boynuzları da üzerinde olan 3 adet koyun iskeleti görülür. Bu alanda ayrıca yiyecek ve içeceklerin hazırlanmasında kullanılan çok sayıda üzeri işlemeli kase bulunmuştur. Bu ritüeller sosyal aktivite olarak dönem insanını bağlamıştır ve etkileşimini artırmıştır. Yerleşikliğe alışmak için güzel bir sebep olabilir.

Hallan Çemi'de birden fazla taş çubuk görülür. Bu taş çubuklar üzerinde birden fazla çizgi şeklinde işaretler vardır. Bu çentik benzeri çizgileri hangi amaçla kullandıkları bilinmiyor fakat tahminimize göre yerleşikliğe geçişte bize bir işaret olabilir. Toplum arasındaki eşitsizliğin veya bireysel eylemlerin işaretlendiği bir platform olabilir. Böylece bu çubuklar, performansı esas alan statü farklarının tanınması yönünde önemli bir adımı simgelemektedir²⁷⁴.

Bu bölgenin kültürel kalıntılarına bakıldığında bir başka bölgeden ithal olmadığı geçmiş toplumlardan yansıyan birikimler olduğu bize gösterir. Hallan Çemi'de yerleşik düzenin ilk izlerinin görülmesi sadece bize taştan yapılan evleri değil aynı zamanda karmaşık toplum yapısını, kamu binaları olarak adlandırılan farklı buluntuları da gösterir.

4.1.2. Nevala Denik

Nevala Denik Batman İline bağlı Çatakköprü İlçesi, Mirenkan Köyünde bulunmaktadır. Güneydoğu Anadolu Projesi kapsamında Batman Barajı çalışmaları sırasında O. D. T. Ü. Arkeolojik buluntular (TEKDAM) ve Pensilvanya Üniversitesi iş birliğiyle M. Rosenberg yönetiminde bir ekiple yüzey araştırması sırasında bulunmuştur. Akarsuyun kenarında büyük bir alanı kaplamaktadır. Yörede yontma

²⁷³ Michael Rosenberg, Necdet İnal, "The Hallan Çemi Excavation 1992", 15. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, I. Cilt, Ankara, 1993, s. 126.

²⁷⁴ Turan Yalçın, "Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de Yukarı Mezopotamya'da Küçük Taş Eserler", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.

taş aletler, geneli çakmaktaşıları ve obsidyenlerden oluşur. Özellikle gri ve beyaz çakmaktaşıları, çekirdekler, kayıcılar vardır. Bunların haricinde orak bıçaklar, oval uçlar, baskı yöntemiyle yapılmış obsidyenler ele geçirilmiştir²⁷⁵.

Höyük Çayönü ve diğer Neolitik dönem yerleşmeleriyle benzerliğinden dolayı Çanak Çömleksiz Neolitik dönem olarak tarihlendirilmektedir.

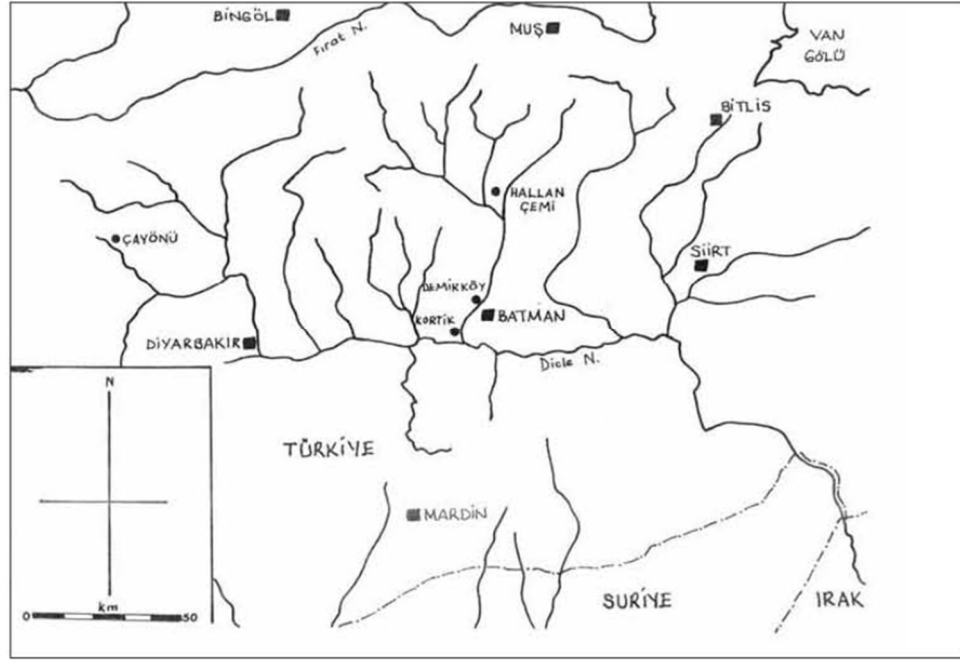
Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'i temsil eden beyaz çakmaktaşıdan orak bıçak kesimler, bıçak çekirdekleri, kazıyıcılar ve oval uçlar toplanmıştır. Nevala Denik'in Neolitik Dönem yerleşimi olduğunu gösteren baskı yöntemiyle yongalanmış obsidyen dilgi ele geçirilmiştir. Ele geçen buluntular doğrultusunda Çayönü ve diğer Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem merkezleri ile benzerlik göstermektedir.

4.1.3. Demirköy

Anadolu'nun en eski yerleşim bölgelerinden olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi üzerinde bulundurduğu yerleşim yerleriyle ve tapınaklarıyla, bulunan malzemelerle Anadolu toprakları üzerinde önemli bir nokta yer almaktadır. Demirköy de bu önemli yerlerden birisidir. Demirköy Batman İline 5-6 km mesafede yer alan Diyarbakır-Batman il sınırını belirleyen Batman Çayı'nın hemen kenarında kurulmuş bir yerleşim alanıdır. Batman Çayı tarafından önemli kısmı aşındırılmıştır. Çaydan 10 metre deniz seviyesinden 560 metre yüksekliktedir. İlk keşifler 1989 Algaze tarafından yürütülmüş, Dicle Fırat arkeolojik keşif projesi kapsamında kayıtlara geçmiştir. 1997 yılında Diyarbakır Müze Müdürlüğü tarafından çalışmaları A.B.D. Dalaware Üniversitesi'nden Hallan Çemi'nin kazı başkanı Rosenberg'in bilimsel danışmanlığında başlamıştır. Demirköy'ü önemli kılan Hallan Çemi ve Çayönü arasındaki kronolojik olarak boşluğu doldurmasıdır²⁷⁶.

²⁷⁵ Ece Çoksolmaz, "Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı" Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.

²⁷⁶ Enver Akın, Orhan Kavak, Jacques Connan, "Demirköy Bitum Süs Eşyaları", 23. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, Antalya, 2005.

Resim 67: Demir Köy Bölge Haritası (Enver Akın, Orhan Kavak, Jacques Connan, *Demirköy Bitum Süs Eşyaları*, 23. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, Antalya, 2005.)

Demirköy Anadolu Çanak Çömleksiz Neolitik dönem yerleşkesidir. Demirköy ilk yüzey araştırmalarından sonra 1997 yılında yapılan sondaj çalışmalarından ciddi anlamda mimari esere rastlanmamıştır. Bir takım süs eşyası ve çeşitli küçük sanatsal eserlere rastlanmıştır. Demirköy kazı alanı ile ilgili rapor bulunmamaktadır²⁷⁷.

Demirköy kazılarında ele geçirilen en önemli eser bitumdan yapılmış süs eşyası 1.5cm çapında delikli bir boncuk ile yüzük veya kolye gibi birkaç bütünlenemeyen parçaya ulaşılmıştır. Bu bitumdan yapılmış eserin erkek eliyle yapıldığı en erken süs eşyalarından olduğu için son derece önemlidir. Bitum madeni petrolün hammaddesidir. Bölge ilk petrol yataklarından olan Batman Raman bölgesine yakınlığı bu maden ile petrol merkezi arasında bir ilişki olduğunu gösterir. Bu açıdan petrol-coğrafya-arkeoloji üçgeninde yerini alır. Demirköy bitum'dan yapılmış süs eşyalarının bitum olduğunu yapılan araştırmalar ve testler ile kesinleştirilmiştir. Dünyada bitum madeninin kullanılıp süs eşyası yapılmasının ilk örneklerinden olduğu için bölge kıymetlidir. İleride yapılacak arkeolojik kazılara ışık tutmak açısından önemlidir.

²⁷⁷ Enver Akın, Orhan Kavak, Jacques Connan, "Demirköy Bitum Süs Eşyaları", 23. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, Antalya, 2005.

Resim 68: Demir Köy Taş Eser (mikrolit) (Enver Akın, Orhan Kavak, Jacques Connan, *Demirköy Bitum Süs Eşyaları*, 23. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, Antalya, 2005.)

Hallan Çemi insanının kullandığı eşya ve aletlerle Demirköy'de bulunan eserler arasında bağlantı vardır. Hallan Çemi kazılarında ortaya çıkanlar bizi Hallan Çemi insanı bir müddet sonra tarım yapabilmek için hem nehrin kenarı hemde düzlük olan Demirköy'e gelmiştir yorumuna götürmektedir. Çünkü bulunan taş materyaller ve kesici aletler ile hallan çemi aletler arasında benzerlikler vardır. Ayrıca faunal kalıntı olarak da paralellik vardır.

Resim 69: Demir Köy Bitum Süs Eşyası (Enver Akın, Orhan Kavak, Jacques Connan, *Demirköy Bitum Süs Eşyaları*, 23. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, Antalya, 2005.)

Fakat Demirköy ile Hallan Çemi'yi ayıran en belirgin özellik bölgede görülen taş yığınıdır. Bu taş yığınlarının yassı olduğu ve çentiklenmiş olduğu büyük ihtimalle balık avlamak için kullanıldığı ağ taşı olduğu düşünülür. Bu buluntular bölgenin modern olarak balıkçılık yaptığı ve nehirsil kaynakların çok iyi kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca obsidiyen görülme oranı çok düşüktür. Hallan Çemi'de bol miktarda görülen obsidyen bu bölgede çok çarpıcı şekilde düşmüştür. Demirköy höyük alanında bulunan killer dönem insanın killerde kap kaçak yapabildikleri belki de insan figürlerini yapabilmiş olduklarını gösterir. Bu durum bölge insanın döneminin gelişmelerine açık ve entegre olmuş olduğunu göstermiştir²⁷⁸.

Resim 70: Demir Köy Bitum Süs Eşyası (Enver AKIN, Orhan KAVAK, Jacques CONNAN, *Demirköy Bitum Süs Eşyaları*, 23. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, Antalya, 2005.)

Bitum maddesin Demirköy haricinde bölgesindeki diğer yerleşim yerlerinde Hallan Çemi ve Körtik Tepe'de görülmemesi bitum kullanılmasının Demirköy ile sınırlı kaldığının göstergesi olabilir. Bitum madeninin daha sonraları Akdeniz bölgesinde kafatası kültü için kullanıldığını görmekteyiz. O bölgede görülen bu bitumdan yapılmış süs eşyaları dinsel amaçla yapılmıştır. Farklı dönemlerde Mezopotamya bölgesinin genelinde toplumun her kademesinde sosyal amaçla farklı işlevlerde kullanılmış bir madenin Çanak Çömleksiz Neolitik dönemde Güneydoğu Anadolu'da kullanılması önemlidir.

²⁷⁸ Enver AKIN, Orhan KAVAK, Jacques CONNAN, "Demirköy Bitum Süs Eşyaları", 23. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, Antalya, 2005.

Demirköy yerleşim alanı Hallan Çemi'den gelen insanların oluşturduğu yerleşim alanı olduğu düşünülür. Bundan dolayı Demirköy yerleşim alanında yüzey araştırmalarında ve sondaj çalışmalarında en önemli bulunan eser bitumdan yapılmış süs eşyasıdır. Fakat alt katmanlara inildiğinde çok daha önemli eserler ortaya çıkacaktır. Şu anda üzerinde pamuk tarlası olduğu için tam olarak ne kadarlık bir alanı kapladığı bilinmemektedir²⁷⁹.

4.2. Siirt

4.2.1. Gusir Höyük

Resim 71: Gusir Höyük Genel Görünüm (Necmi Karul, Gusir Höyük, *Siirt: Yerleşik Avcılar*, Atlas, 2013.)

Gusir Höyük, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Siirt İli'ne bağlı Eruh İlçesi'nin Ormanardı Köyü'nün batısına düşen bir yerleşim yeridir. Siirt iline 40 km civarındadır. Dicle Nehri ile Botan Çayı'nın birbirine yakınlaştığı yerde inşa edilmiştir. Bölgedeki çayların oluşturduğu Gusir Gölü yerleşim açısından önemlidir. Algaze tarafından 1989 yılında keşfedilen bölge yaklaşık olarak 150 metrelik bir höyük alanı kazılmış olup 8 metre civarında dolgu kalınlığı tespit edilmiştir.

²⁷⁹ <http://tayproject.org/> Demircitepe / Demirköy Erişim Tarihi:15.11.2015

Buradaki yerleşmenin Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait olduğu M.Ö. 10. 000 civarında tarihlendiği tahmin edilir²⁸⁰.

Resim 72: Gusir Höyük Üstten Görünüm (Necmi Karul, *Gusir Höyük, Siirt: Yerleşik Avcılar*, Atlas, 2013.)

Resim 73: Gusir Höyük Taş Eserler (Necmi Karul, *Gusir Höyük, Siirt: Yerleşik Avcılar*, Atlas, 2013.)

²⁸⁰ Necmi Karul, “Gusir Höyük”, *Siirt: Yerleşik Avcılar*, *Atlas*, 2013.

Gusir Höyük Yukarı Dicle Havzası'nda yerleşik hayatın ilk izlerine ulaşılan yerlerdendir. Günümüzden yaklaşık olarak 14. 000 yıl önce iklimin değişmesiyle birlikte insanlar hayvancılık ve tarıma daha yatkın olmuşlar, bitki ve iklimler değişmiş, yumuşamıştır. İnsanlar buna ayak uydurarak yerleşik yaşama geçmeye başlamışlardır. Gusir Höyük yerleşim yeri de döneminde önemli bir alandır. Gerek nehirlerin yakınlarında yer alması gerekse yaşamsal malzemelerin fazla olması bu bölgeyi önemli kılar. Bu bölgede insanlar avcılık ve toplayıcılıkla geçinirken yuvarlak biçimli kulübelerde yaşamışlardır. Bazıları da çukur şeklinde görülen bu yerleşmelerin korunma veya ısınma amaçlı olduğu düşünülür. Konutların içine dikili taşlar yerleştirmişlerdir²⁸¹.

Gusir Höyük insanları barınakları konuta dönüştürmüşler, inanç sistemini evlerinin içine taşımışlar, ölülerine armağanlar vermişlerdir. Basit bir topluluk olmadığı çok iyi anlaşılan yöre insanının dönemin ileri topluluklarından olduğu görülür. Gusir Höyük yerleşim alanında mezar kültürü gelişkindir. Ölülerini hocker biçiminde gömmüşler, yanlarına da delikli taş boncuklar koymuşlardır. Ayrıca taş işçiliğinin en güzel örneklerinin görüldüğü mezarlarında iki adet mermer yuvarlak levha da ele geçirilmiştir. Bu mermerlerin üzerinde delikler açılmıştır. Bunların hangi amaçla olduğu bilinmemektedir. Mezar armağanlarını bölgede diğer yerleşim yerlerinde de görmekteyiz. Fakat Gusir Höyük tarihlendirmede diğerlerinden biraz daha eski olduğu tahmin edilir²⁸².

Resim 74: Gusir Höyük Kazı Alanı Görünüm (Necmi Karul, *Gusir Höyük, Siirt: Yerleşik Avcılar*, Atlas, 2013.)

²⁸¹ Necmi Karul, "Dicle'nin Kuyusunda Dünyanın İlk Köyleri", *Atlas*, Mart, 2013, Sayı 240.

²⁸² Necmi Karul, "Gusir Höyük, Siirt: Yerleşik Avcılar", *Atlas*, 2013

Burada bulunan en güzel korunmuş eserlerden birisi de mimar kalıntılardır. Çapı 10 metre kadar olan mekanlarda yuvarlak planlı dikdörtgen benzeri bir yapı görülür. Bu yapının yuvarlak planlı yapılardan köşeli yapılara geçtiği tahmin edilir. Tabanı 1 metre kadar derindedir. Duvarlarında dereden getirildiği düşünülen dere taşları vardır. Çukur planlı bu yapıların ilk örneklerinden sayılabilir. Koridor vasıtasıyla inilen bu yapılarda sekiler görülür. Yapının içinde taş tekne, öğütme taşları, dikilitaşlar görülür. Bu dikilitaşlar karşılıklı konulmuş üzerlerinde delikler olan taşlardır. Bezekli taşların ilk örneklerini oluşturur. Yapı dikdörtgen planlıdır. Taban altlarında gömütlere rastlanılır. Gelişi güzel yapılmış duvar kalıntıları da görülür. Duvarların içleri ve üstü kerpiçten yapılmıştır. Bu yapıların her birisinden merkeze geçen bir koridor olduğu tahmin edilir. Bu yapıların farklı zamanlarda üst katmanlarına yeniden ev inşa edildiği düşünülür. Bunu birkaç tane ahşap direk kalıntısından anlayabiliriz. Gusir Höyük duvar kalıntıları belli kısa mesafede ayarlanmış ve ara ara duvarlar içten yenilenmiştir. Bir müddet sonra içine taş doldurulmuş yapılar da vardır²⁸³.

Gusir Höyük'te bulunan en önemli kalıntılardan birisi dikilitaşlardır. Bu dikilitaşların inanç sistemiyle ilgili olduğu düşünülür. Etrafında hayvan boynuzlarının bulunması bu tezi doğrular. Ölülerine dağ geyiği motifli kaplar sunmaları inanç sistemiyle paraleldir. İnançlarını yerleşik olarak kaldıkları mekanlara sığdırmışlar bazılarının tabanlarında ölülerini gömmüşlerdir. Dikilitaşların boyutları ve şekilleri Neolitik dönemde Baba Tanrı inancına götürebilir. Daha sonra heykellerle Ana Tanrıça olarak izlemlediğimiz sistem bu dönemde Gusir Höyük'te daha belirgindir.

Gusir Höyük kalıntılarında ele geçirilen önemli taş eserler öğütme taşları, havanelleri, vurgu taşları, kalkerden yapılmış taş kaplar, kemik deliciler, kesici taşlar vs görülür. Bu taşları kullanarak ve işleyerek mezar armağanları olarak genelde görülen delikli boncuklar imal edilmiştir. Bunların haricinde çakmak taşları ve obsidyenden yapılmış taş aletler vardır. Bu taş eserler içinde en fazla görülen kazıcı ve deliciler olarak görmekteyiz²⁸⁴.

²⁸³ Necmi Karul, "Dicle'nin Kıyısında Dünyanın İlk Köyleri", *Atlas*, Mart, 2013, Sayı 240.

²⁸⁴ Necmi Karul, "Dicle'nin Kıyısında Dünyanın İlk Köyleri", *Atlas*, Mart, 2013, Sayı 240.

Gusir Höyükte bulunan taş eserlerin %91'i çakmaktaşıları %9'u obsidyen'den yapılmıştır. Toplam 787 parça taş eser bulunmuştur. Bunların renkleri krem, kahverengi ve gri tonlarıdır. Çevrede kaynak olarak çakmak taşlarının kaynağı olup olmadığı bilinmemektedir. Fakat farklı renklerde yığınlar olduğu bilinir. Bunun haricinde obsidyenin ithal edildiği veya Doğu bölgesinden getirildiği düşünülür²⁸⁵.

Resim 75: Gusir Höyük Kemik Eserler (Necmi Karul, Gusir Höyük, *Siirt: Yerleşik Avcılar*, Atlas, 2013.)

Gusir höyük evrelerden anlaşılacağı üzere zaman zaman terk edilip tekrardan bir müddet sonra yerleşime geçmiştir. Sürekli kalıcı yerleşim görülür. Beslenme konusunda bölgede nehirlerden dolayı balıkçılık ve avcılık yapıldığı tahmin edilir. Toplayıcılıkla geçinen bu yerleşik halkın en önemli geçim kaynağı hayvan kalıntılarından dolayı avcılıktır.

4.3. Mardin

4.3.1. Boncuklu Tarla

Yukarı Dicle Havzasında Neolitik dönem yerleşmeleri gerçekleştirilen Ilısu Barajı yada Gap projeleri nedeniyle çokça artmıştır. Boncuklu Tarla Mardin İlinin Dargeçit İlçesinde Ilısu Köyü yakınlarında bulunmamaktadır²⁸⁶. Bunların bir kısmı su altında kalmış kazıları tamamlanmamıştır. Bir kısmı ise yüzey araştırması sadece

²⁸⁵ Çiler Altınbilek-Algül, "The lithic assemblages of Gusir Höyük (Turkey): the preliminary results, Stone Tools in Transition: From Hunter-Gatherers to Farming Societies in the Near East" / Ferran Borrell, Juan José Ibáñez, Miquel Molist (eds.) — *Bellaterra (Barcelona) : Universitat Autònoma de Barcelona. Servei de Publicacions*, 2013.

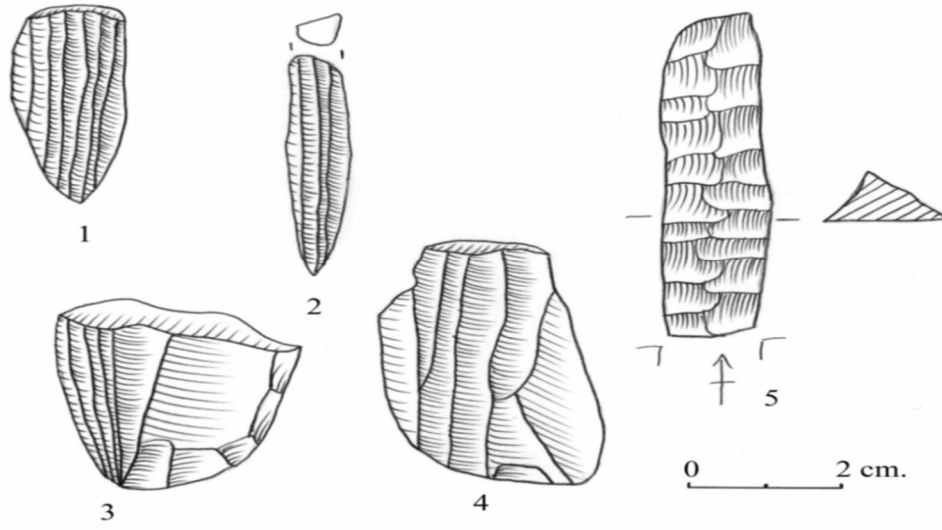
²⁸⁶ http://www.korumakurullari.gov.tr/Eklenti/37148_2850-470811-boncuklu-tarla-zeviya-mahekhoyugu.pdf?0 Erişim Tarihi: 15.11.2015

yapılmıştır. Boncuklu Tarla da 2008 yüzey araştırmaları sırasında keşfedilmiştir. Bu yerleşim alanında yapılan çalışma sadece sezonluk olup buluntular Çayönü ile paralellik göstermektedir. Ilısu Barajı'nın şantiye alanı kenarında yer alan Boncuklu Tarla sular altında kalmasa bile baraj çalışmalarının etkisi altında tahrip olmuştur. Buradaki kazılar Mardin Müzesi ve Kocaeli Üniversitesinden Prof. Dr. Tuba Ökse'nin başkanlığında yapılmaktadır²⁸⁷.

Bölgede yapılan yüzey araştırmalarında yontma taş endüstrisine dayalı bulgular çokça bulunmuştur. 70. 695 adet çakmak taşı, 33. 885 adet obsidyen bulunmuştur. İki ana hammaddye dayalı yontma taş endüstrisinde şimdiye kadar 100. 000 den fazla parça bulunmuştur. Çakmaktaşılarından yapılanların ebatları daha büyüktür. Çakmaktaşılarının yerel özellik göstermesinden kaynaklanmaktadır. Obsidyen ithal malzeme özelliği gösterdiği için muhtemelen daha ekonomik kullanılmıştır. Bu bölgedeki çakmak taşı endüstrisi darbe yöntemine dayalıdır ve yonga üretimine dayalıdır. Çeşitli şekillerde yongalamaya tabi tutulduğu bilinir. Kahverengi olan ve ithal malzeme olan çakmaktaşıları prizma şeklinde yada mermi biçimindedir. Bu eserlerde yongalama tekniklerinin kullanıldığı görülür. Elde edilen ürünlerin mikro dilgi üretimine yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bu daha sonra baskı teknikli iri dilgi üretimine döner. Bulunan obsidyen ve çakmaktaşılarının üretim teknikleri birbiriyle paralellik gösterir²⁸⁸.

²⁸⁷ Metin Kartal, Harun Taşkiran, Kaan Bulut, Onur Dinç, "Yontmataş Bulguları Işığında Yukarı Dicle Havzası'nda Yeni bir Neolitik Yerleşim: Boncuklu Tarla", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 54, 1 (2014), 481-492.

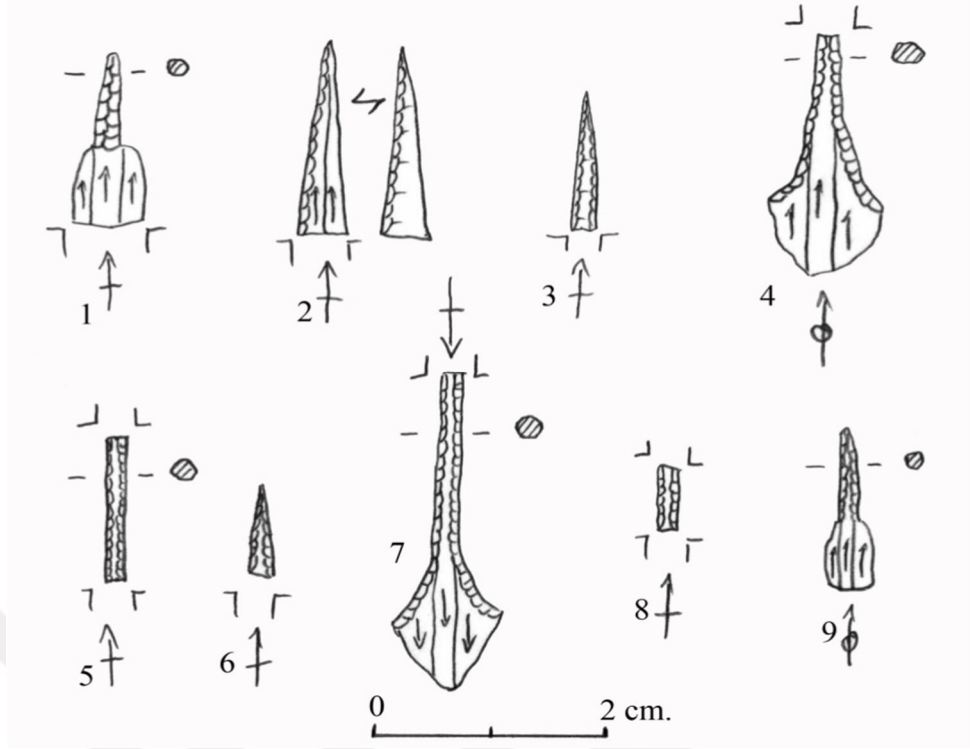
²⁸⁸ Metin Kartal, Harun Taşkiran, Kaan Bulut, Onur Dinç, "Yontmataş Bulguları Işığında Yukarı Dicle Havzası'nda Yeni bir Neolitik Yerleşim: Boncuklu Tarla", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 54, 1 (2014), 481-492.

Resim 76: Boncuklu Tarla Taş Eserler (Metin Kartal, Harun Taşkiran, Kaan BULUT, Onur DİNÇ, *Yontmataş Bulguları Işığında Yukarı Dicle Havzası'nda Yeni bir Neolitik Yerleşim: Boncuklu Tarla*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 54, 1 (2014), 481-492.)

Boncuklu Tarla çevre yerleşimlere göre ve çağdaş yerleşimlere göre mikro taş aletlerinin fazlalığıyla bilinir. Sadece 2 cm elekten geçirilerek bulunan taş aletlerin önemi yıllarca Neolitik dönemde mikrolitik aletlerin kullanılmadığı yönünde yazılan bu bilgiyi değiştirecek olmasıdır. Teknik olarak geometrik biçimde değil de birkaç tane mikrolitlerin yarım ay şeklinde görülmüştür. Bu mikrolitlerin yapımında obsidyen veya çakmak taşı ayrımı yapılmamıştır. Çeşitli boyutlarda ve şekillerde görülen bu eserlerin genelde üçgen biçiminde olanlar veya sırtı eğik biçimde olanlar bize bu aletlerin av amaçlı kullanılabileceği yorumunu yaptırmaktadır. Yarım ay şeklinde yapılan aletlerin bölgede hakim olduğu Körtiktepe'de de görüldüğü ve daha sonra terk edildiğini görmekteyiz²⁸⁹.

²⁸⁹ Metin Kartal, Harun Taşkiran, Kaan Bulut, Onur Dinç, "Yontmataş Bulguları Işığında Yukarı Dicle Havzası'nda Yeni bir Neolitik Yerleşim:Boncuklu Tarla", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 54, 1 (2014), 481-492.

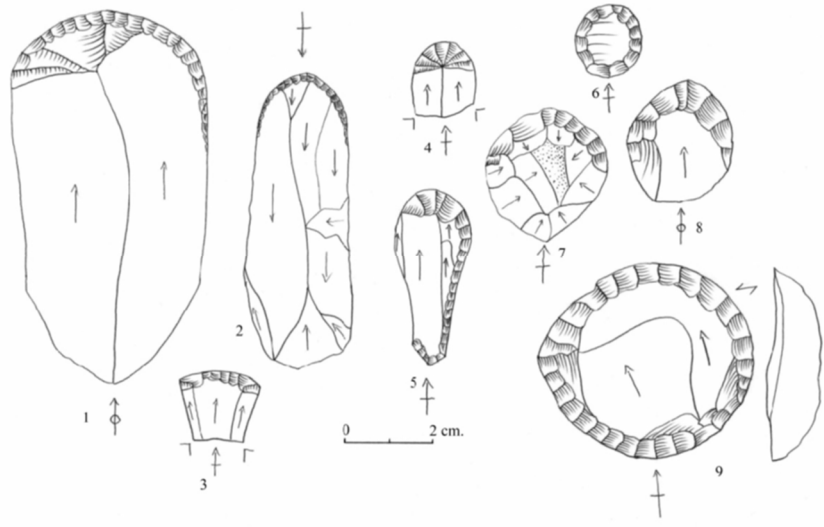

Resim 77: Boncuklu Tarla Taş Eserler (Metin Kartal, Harun Taşkıran, Kaan Bulut, Onur Dinç, *Yontmataş Bulguları Işığında Yukarı Dicle Havzası'nda Yeni bir Neolitik Yerleşim: Boncuklu Tarla*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 54, 1 (2014), 481-492.)

Bu aletlerin haricinde kazıyıcı denilen çok sayıda farklı modelde kazıyıcı da görülür. Bunlar ithal çakmak taşından yapılmıştır. Boyutları diğer buluntulara göre daha iridir. Bu delgilerin 2 mm'ye varan delgeçleri vardır. Genelde kırık olarak bulunmuştur. Neredeyse tamamı çakmaktaşlarından yapılmıştır²⁹⁰.

Yontma taş endüstrisinin bir diğer önemli grubu orak dilgilerdir. Bunlardan bir tanesi keskin kenarlıdır. Diğeri ise kenarında çentikler olan tiptir. Bu örnekler Çanak Çömleksiz Neolitik dönemi içermektedir.

²⁹⁰ Metin Kartal, Harun Taşkıran, Kaan Bulut, Onur Dinç, "Yontmataş Bulguları Işığında Yukarı Dicle Havzası'nda Yeni bir Neolitik Yerleşim: Boncuklu Tarla", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 54, 1 (2014), s. 481-492.

Resim 78: Boncuklu Tarla Taş Eserler (Metin Kartal, Harun Taşkiran, Kaan Bulut, Onur Dinç, *Yontmataş Bulguları Işığında Yukarı Dicle Havzası'nda Yeni bir Neolitik Yerleşim: Boncuklu Tarla*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 54, 1 (2014), 481-492.)

Bunların haricinde Boncuklu Tarla'da ok uçları görülür. Ebat olarak çevre yerleşimlerden daha büyük ok uçları görülür.

Boncuklu Tarla M.Ö 8000 civarında yerleşim yeri olduğu tahmin edilir. Çevresindeki Sumaki Höyük ve Çayönü gibi yerlerdeki eserlerle benzerlikler görülür. Kazı çalışmaları yapılmadığından çok daha detaylı bilgi bulamamaktayız. 2014 yılında sit alanı yapılmıştır.

4.4. Gaziantap

4.4.1. Sakçagözü Mevkii

Sak Mağaraları olarak da bilinen Sakçagözü Mevki Anadolu'da Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Akdeniz ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kesişme noktasında bulunan bir merkezdir. Gaziantep İlinin kuzeybatısında Sakçagözü Köyü'nün kuzeydoğusunda bir dizi mağara zincirlerinin olduğu bölgede bir mağaradır. Günümüzde modern yerleşmenin içinde kalmıştır²⁹¹.

²⁹¹ <http://www.tayproject.org/SAKMağaraları>

İlk kazılar 1908 yılında Garstang tarafından yapılmıştır. Daha sonra 1949 yılında J. Waechter ve ekibi tarafından yerleşimde çalışmaya devam edilmiştir. 1994 yılında ise A. Garrard yönetiminde bir yüzey araştırması yapılmıştır²⁹².

Bizi ilgilendiren Neolitik döneme ilişkin herhangi bir buluntu ele geçirilememiştir. Fakat Çanak Çömleksiz Neolitik dönemi işaret eden dört yerleşim yeri tespit edilmiştir. Bunların en büyüğü hemen Sakçagözü Köyü'nün kuzeydoğusunda yer alan bir traverten konisinin üzerinde iki hektarlık alanı kaplayan, SAK 4 – 5 olarak adlandırılmış açık hava yerleşimidir ve SAK 6 – 7 olarak adlandırılan, iki yerleşim ise mağaradır. Dördüncü yerleşim ise SAK 25 olarak adlandırılan güneyde Kara Göl'e hâkim volkanik bir yamaç üzerinde yer almaktadır²⁹³.

Bu yörede döneme ait yontma taş endüstrisinin varlığı, çakmaktaşıları, obsidyen, kuvarsit gibi madenlerle çeşitli taş aletler, ok uçları, bıçak çeşitleri, çekirdek kalıntıları bulunmuştur. Höyük, Hayaz Höyük, Gritille gibi höyüklerle çağdaştır. Bu tarihlenmeyi genel olarak Byblos ok uçlarının varlığından çıkarabiliriz. Bunlar Halaf öncesi döneme aittir. Ortalama olarak 9. 600-8. 000 yılları arasında görülür²⁹⁴.

Gaziantep ili Neolitik dönem yerleşmeleri bakımından çok zengin değildir. Kazılar artıkça tıpkı Şanlıurfa gibi yerleşim yerlerinin olabileceği düşünülmektedir.

²⁹² Yakar, Jak, "Prehistoric Anatolia: The Neolithic Transformation and the Early Chalcolithic Period". *Graph-Chen Press*, , Kudüs, 1991 s. 87.

²⁹³ Ece Çoksolmaz, "Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu'daki Dağılımı", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Arkeolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.

4.5. Adıyaman

4.5.1. Gritille

Gritille, Adıyaman'ın Samsat İlçesinin 7 km kuzeydoğusunda bulunan M.Ö. 7. 000'den önce kurulan bir höyüktür. Diğer adı ise Tille'dir. Atatürk Baraj Gölü altında kalmıştır. Baraj almadan önce Fırat Nehri'nin kıyısında yer alan höyük yerleşim açısından çok elverişlidir. Höyüğün doğu kısmı erozyondan dolayı aşınmış batı kısmı ise tarım yapmaya elverişli topraklardan oluşmaktadır. Bölgenin tercih edilmesinin sebebi yaşamsal açıdan çok iyi kaynaklara sahip olmakla beraber çakmak taşı kaynaklarına da sahip olmasıdır. Nehrin bulunmasından dolayı nehirle ilgili avcılık ve sulama açısından önem arz eder²⁹⁵.

Resim 79: Gritille Bölge Haritası (M. M. Voigt and R. S. Ellis, *1981 Excavation at Gritille*, Paléorient Vol. 7/2)

Gritille Höyüğü yaklaşık olarak 8 km'lik bir alanı kapladığı düşünülmektedir. Tarım yapılmaya başlandığı dönemde kuru baklagillerin yoğun olarak tarımının yapılabileceği bir yer olarak karşımıza çıkar. Bu bölge kışın genelde kar yağışı almaz. Bu anlamda hem tarım hem de hayvancılık rahat bir şekilde yapılabilir.

²⁹⁵ <http://www.tayproject.org/Gritille> Höyüğü Erişim Tarihi:15.11.2015

Resim 80: Gritille Karşıdan Görünüm (M. M. Voigt and R. S. Ellis, 1981 *Excavation at Gritille*, Paléorient Vol. 7/2)

Höyüğün yakınlarında iki tane tatlı su kaynağı vardır. Bu yaşamsal olarak elverişli bir bölgeye işaret eder. Güvenilir su kaynaklarına ulaşma ve Fırat Nehri'nin üzerinde kolay geçişin sağlandığı bir mevkide bulunması bu bölgeyi yerleşim açısından çekici kılmıştır. Doğal biçimi oval şeklindedir. Taş ve kerpiç yapı yıkıntıları bulunmaktadır. Büyük bir kısmı tahrip olmuştur.

Gritille bölgesi 1975 ve 1977 yılları arasında yüzey araştırması yapılmış daha sonra bölge GAP projesi kapsamında sular altında kalacağı için kazı yapılmasına karar verilmiştir. Bryn Mawr College'den Richard S. Ellis Aşağı Fırat bölgesindeki yüzey araştırmalarına katılmış, 1979'da ise aynı kurumdan Machteld J. Mellink ve Kuzey Caroline Üniversitesi'nden Marie-Henriette Gates'le birlikte çeşitli arkeolojik alanlarda incelemeler yapmış ve sonunda kazı alanı olarak Gritille'yi seçmiştir²⁹⁶. Gritille'de 1981-84'te dört kazı mevsimi sürdürülen araştırmalarda dört ana yerleşme tabakası belirlenmiştir. Bu yerleşme kalıntılarından höyük alanının tarihinin M.Ö. 8000'lerden başlayarak M. S 1250 Orta Çağ'a kadar uzandığı görülür.

- 1) Çanak Çömleksiz Neolitik (yaklaşık, M.Ö. 8000-6500)
- 2) İlk Tunç Çağı (yaklaşık, M.Ö. 2700-2000)
- 3) Ahameniş/Helenistik (yaklaşık, M.Ö. 500-200)
- 4) Orta Çağ (yaklaşık, M. S. 1050-1250)

²⁹⁶ Richards S. Ellis, "The Gritille Project", 5. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, İstanbul, 1983, s. 117.

Bu kazı alanındaki tabakalaşma da yerleşmelerin arasında boşluklar tespit edilmiştir. Yer yer 4000 seneyi bulan bu yerleşmenin tarih boyunca bazen terk edilip tekrardan yerleşim yeri olarak tercih edildiği görülür. Üst tabakadaki kalıntıların mimari ve eser olmak üzere zarar gördüğü fakat alt tabakadaki Çanak Çömleksiz Neolitik dönem ve sonrasında çıkarılan eşyalardan çok sayıda ele geçirilmiştir.

Gritille kazılarında bulunan Neolitik dönemine ait eserlerin üzerinde yapılan çalışmalarda ve Karbon 14 metoduyla yapılan araştırmalarda döneme ait yontma taş endüstrisinin Neolitik dönemin başı ve sonuna denk geldiği görülür. Bu döneme ait pek çok sanatsal eser, hayvan kemikleri, diğer insani aktivitelere dair ip uçları görülür. İyi korunmuş sanatsal aletler görülür. Bunlardan bazıları çamurdan yapılmıştır. Bu eserlerin bazıları çamurdan bazıları kilden yapılmıştır²⁹⁷.

Bölgede hayvan kemiklerinin bulunması açıktır ki hayvanın bu dönemde evcilleştirildiğinin ve avlandığının kanıtıdır. Bölge yerleşim olarak hem tarımsal faaliyetlerin hem de avcılık faaliyetlerinin yapıldığı bilinir. Bu dönemde yoğunluk tam olarak bilinmemesine rağmen hayvansal faaliyetlerin yoğunluğu daha azdır²⁹⁸.

Gritille kazılarında ele geçirilenlerin tarihlenmesi yapıldığında bölgenin Çayönü, Cafer Höyük ve Nevalı Çori ile aynı zaman dilimine ait olduğu görülür. Bu evrede mimari kalıntılara tam olmasa bile kısmen tahrip olmuş şeklinde rastlanır. Bazen kerpiç duvarların kalıntıları ve bazen de taş temeller bulunmuştur. Duvarlarında beyaz kireç kaplıdır. Döşemede kırmızı boya görülür. Kırmızı boya bölgede Çayönü gibi yerleşmelerde de görülür. Mimari olarak diğerlerinin aksine dikdörtgen plan uygulandığı görülür. Alt katmanda dairesel bir mimari tarzı da görülür.

Gritille kazıların ele geçen taş aletlerin çoğu çakmak taşından yapılmıştır. Obsidyenin de kullanıldığı bölge yontma taş endüstrisinde bıçak benzeri kesici aletler olmasına rağmen saplı çakmak taşından yapılmış orak benzeri aletler çok sayıda kullanılmıştır. Kil yada taştan yapılmış heykelcikler de görülür. Burada boncuk endüstrisinin de bilindiği ve uygulandığı görülür. Malakitten yapılmış küçük

²⁹⁷ Richards S. Ellis, "The 1983 Season At Gritille", 6. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, S. 65, İzmir, 1984.

²⁹⁸ Belinda H. Monahan, "Animal Intensification At Neolithic Gritille", Departman Of Anthropology, Northwestern University, *Evanston*, Illinois, 60208.

süs eşyaları ele geçirilmiştir. Bu eserlerin tarihlemesi Erken Neolitik dönemdir. Ortalama tarihi M.Ö 8. 000’lerdir²⁹⁹.

Resim 81: Gritille Taş Eserler (M. M. Voigt and R. S. Ellis, 1981 *Excavation at Gritille*, Paléorient Vol. 7/2,)

Gritille Höyüğü’nün Geç Neolitik evresinde ise tarihleme yaklaşık olarak M.Ö 7000’leri işaret etmektedir. Bu yerleşim yeri planlama tekniği dikdörtgen planlı yapılardır. Bu yapılardan en iyi korunmuş olanı dikdörtgen planlı, koridoru olan her iki yanında odaları bulunan yapıdır.

Bu yapı katmanında çok sayıda balta, değirmen taşı, havanlar, taş küreler ve başka aletler üretmek için kullanılan aletler görülür. Geometrik şekilde orak benzeri kesici aletler, küçük yontma amacıyla kullanılan taşlar bulunur. Dönemin sonuna doğru çanak çömlek üretimi yapıldığı için yemek pişirme çukurları görülür. İnsan ve hayvan heykelcikleri de bulunmuştur³⁰⁰.

Gritille’nin yerleşme kalıntılarında sonraki dönem buluntuları da ele geçirilmiştir. 3. yy’a kadar süreçte çok sayıda mühür, baskı tenikleri ile yapılmış eserler, sikkeler, mutfak kapları, çanak parçaları, kase örnekleri vs gibi pek çok buluntu ele geçirilmiştir³⁰¹.

²⁹⁹ Richards S. Ellis, “The 1983 Season At Gritille”, 6. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, , İzmir, 1984,s. 65.

³⁰⁰ Richards S. Ellis, Voigt, ”Anadolu’da Zaman: Gritille”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*.

³⁰¹ Richards S. Ellis, Voigt, ”Anadolu’da Zaman: Gritille”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*.

4.5.2. Hayaz Höyük

Hayaz Höyük, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Adıyaman İli sınırları içinde Samsat İlçesinin Hayaz Mahallesi'nde Fırat Nehrinin kıyısında yer alır. Höyük sular altında kalacak olmasından dolayı Aşağı Fırat Havzası Yüzey Araştırmalarında Ümit Serdaroğlu başkanlığında bir ekip tarafından bulunmuştur. Mehmet Özdoğan tarafından yüzey araştırması devam etmiş Hollanda Arkeoloji Müzesi Roodenberg tarafından kazılara 1979 yılında başlanmış 1983 yılına kadar devam etmiştir³⁰².

Höyüğün genişliği 90 metre yüksekliği ise 8 metredir. Höyüğün bulunduğu tepenin üstünde düzlük vardır. Höyük tahribata uğramıştır. Höyükte yapılan kazılarda İlk Tunç Çağı, Kalkolitik Çağ ve Neolitik döneme ait buluntular keşfedilmiştir. Neolitik dönem buluntuları nehrin kıyısına doğru doğu tarafında yer alır. Bu alanda bulunan kireç taşı yığınları yaklaşık 80 metrelik alanı kaplar. 2 metre genişliğinde yarım daire biçimli bulunan duvar da Çanak Çömleksiz Neolitik dönem yapılarından biridir. Bu tabakanın yanında yontma taş aletlerle kaplı bir tabakada bulunmuştur. Bu tabakanın da tarihlendirilmesi Neolitik döneme aittir. Taş aletlerin varlığı bu alanda yontma taş endüstrisinin varlığını niteler. Artıkları atmak için bir taş çukur da görülür. İnşaat artıkları ve taş aletlerin artıklarını bu çukurlara doldurmuşlardır³⁰³.

Bu höyüğün kullanım amacı taş aletlerin olduğu tabakaya bakılacak olursa %96 sı artık parçalardan oluşur. Belki de döneminde bu alanı taş alet üretimi yapmak için bir merkez veya mekan olarak kullanmışlardır.

Endüstrinin ham maddesi çakmak taşlarıdır. Obsidyen madenin kullanımı da görülür. Ok uçları genelde sap bitimlidir. Geniş uç yapıları da görülür. Bunun haricinde kazıyıcılar, deliciler, kesiciler, dilgi uçları, baltalar, öğütme taşları gibi aletler görülür. Bunların Neolitik dönem yontma taş eserleri olarak benzerlerini görmekteyiz³⁰⁴. Höyüğün tarihi M.Ö. 7. 000 olarak tarihlenir. Höyük şu anda sular altında kalmıştır.

³⁰² <http://www.tayproject.org/Hayaz> Höyük Erişim Tarihi:15.11.2015

³⁰³ Roodenberg J. Jacob, "1983 Yılı Hayaz Höyük ve Civarı (Kumartepe) Kazıları", 6. *Kazi Sonuçları Toplantısı*, İzmir, 1984.

³⁰⁴ Roodenberg Jacob. Hayaz Höyük and the final PPNB in the Taurus foothills. In: *Paléorient*, 1989, vol. 15, pp. 91-101.

4.5.3. Levzin Höyük

Anadolu'da Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Adıyaman İlinin Besni İlçesinde Çakırhöyük ovasında yer alır. Besni İlçesine 25 km mesafededir. Çakırhöyük ovası verimli arazilere sahiptir. Höyük bu ovada 5-6 metre yükseklikte yer alır. 15 dönümlük alanı kaplar. Adıyaman müzesi tarafından 1991-1992 yıllarında kazıları yapılmıştır³⁰⁵.

Höyük Orta Çağ Dönemi Geç Roma dönemi, Demir Çağı katmanları, Neolitik dönem katmanlarından oluşur. Demir Çağı katmanları tahrip olmuştur. Neolitik dönem katmanları Geç Roma Dönemi tarafından çokça tahrip edilmiştir. Burada sıkıştırılmış toprak üzerine sarı renkli tabaka bulunmuştur. Bunun üzerinde ocak tespit edilmiştir. Bu ocağın çevresinde ise bol miktarda çakmaktaşı ve cilalı baltalar bulunmuştur. Neolitik döneme ait bu buluntuların en önemli özelliği baltaların cilalanmış olmasıdır. Çakmaktaşı aletlerde dikkat çeker. Bunların haricinde deliciler, baltalar, havaneller, taş kap parçaları, hayvan kemikleri, boynuzlar ele geçirilmiştir. Bu höyükte ele geçirilen hayvan kemikleri ve kalıntıları yöre halkı için hayvansal beslenme kültürünün gelişkin olduğunu gösterir. Taş kap parçalarının çift taraflı tutamaklı olarak görülmesi çevre yerleşimlerle benzerlik gösterdiğinin kanıtıdır³⁰⁶.

Levzin höyük hem Çanak Çömlekli dönem hem de Çanak Çömleksiz dönemin yaşandığı bölgede önemli bir merkezdir.

³⁰⁵ <http://www.tayproject.org/Levzin> höyük Erişim Tarihi:15.11.2015

³⁰⁶ Emin Yener, "Levzin Höyük Kurtarma Kazısı 1991", 3. *Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Efes, 1992.

SONUÇ

Anadolu bulunduğu konum itibariyle tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliğı yapmıştır. Anadolu toprakları üzerinde Paleolitik Çağ'dan itibaren insanlar yaşamaya başlamış, kültürel etkileşim içine girmişler ve gün geçtikçe kendilerini geliştirip sürekli yenilenmişlerdir. Çok sayıda İmparatorluğa ev sahipliğı yapmış, yer altı ve yer üstü kaynaklarıyla, iklimsel özellikleri ile ve pek çok elverişli şartlarıyla cazibe merkezi haline gelmiştir. Günümüzde de Anadolu toprakları önemini korumaktadır.

Tezimize konu olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'de Anadolu'da önemli bir coğrafyadır. Hem medeniyetlerin beşiğı konumunda olan Filistin, Suriye, Mezopotamya topraklarına yakın olması hem de Anadolu toprakları içinde bir üs konumunda olmasından dolayı İlk Çağ'lardan beri hep tercih edilmiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin coğrafyası, "Verimli Hilal" denilen bölge içerisinde yer alması, verimli ovaları, akarsu kaynakları, iklimi ve pek çok başka özelliklerinden dolayı İlk Çağ'lardan beri insanların yerleşim mekanı olmuştur.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi 'nde Neolitik dönem çok daha ileri bir düzeyde yaşanmıştır. Anadolu'da Neolitik dönemde en fazla tercih edilen bölgelerin başında gelmesi, farklı alanlarda aynı dönemin kesintisiz olarak yaşanması ve tarihe ışık tutmakla kalmayıp tarihe yön veren bir bölge olmasından dolayı çok önemlidir. Tezimizin konusu bu açıdan çok önemlidir.

Neolitik Dönemde Güneydoğu Anadolu Bölgesi başlığı altında kazısı yapılmış ve kazılmayı bekleyen, yüzey araştırması yapılan çok sayıda merkez vardır. Bu merkezlerin bazılarının kazıları Fırat Dicle Nehir'lerinin üzerindeki baraj yapımlarından dolayı dünyanın farklı yerlerinden gelen akademisyenler ve müzeler, üniversiteler iş birliğiyle yapılmıştır. Bu kazılarda çok önemli eserler ortaya çıkmıştır. Bu çıkan eserler tarihin seyrini değiştirmiş ve Neolitik dönemi ve dolayısıyla değeri hep geri plana atılan Anadolu'yu ön plana çıkarmıştır.

Neolitik dönem Güneydoğu Anadolu Bölgesi kazıları kapsamında tezimizde Şanlıurfa'da 13 adet kazısı yapılmış veya yüzey araştırması yapılmış merkezi konu aldık. Çıkarılan malzemelerin çeşitlerini ve boyutlarını, tarih açısından önemlerini açıklamaya çalıştık. Özellikle tarihin seyrini değiştiren Dünya'nın bilinen en eski

tapınağı olan Göbeklitepe'nin bulunması bizler açısından çok değerlidir. Bu açıdan günümüzden 12.500 yıl önce yapılan bu Tapınak merkezinin sırlarını açıklamak gerçek çok zordur. Ve çoğu yeri halen gizlidir. Göbeklitepe haricinde Şanlıurfa bölgesi bilinen onlarca Neolitik dönem yerleşmesine ev sahipliği yapmıştır. Nevala Çori, Mezra Teleilat, Akarçay Tepe, Gürcü Tepe, Bozova Yerleşmeleri, Söğüt Tarlası, Biris Mezarlığı, Yeni Mahalle Kazıları, Karahan Tepe, Sefer Tepe, Hamzan Tepe, Taşlı Tepe gibi pek çok önemli merkezi barındırmaktadır. Bu merkezlerden çoğu kazılmıştır. Bazılarının sadece yüzey araştırması yapılmış ve toplanan malzemelerin incelemesi yapılmıştır. Çıkarılan eserlere bakıldığında birbirine benzerliklerin olması bölgeler arasında etkileşimin olduğunu hatta ticaretin bile yapıldığını düşündürmektedir. Günümüzden yaklaşık olarak 10.000 yıl önce insanların avcı toplayıcı iken kendilerinden beklenmedik gelişmeleri sağlaması Neolitik dönem insanlarına karşı daha bir merak uyandırmaktadır. Şanlıurfa bölgesi de çıkarılan heykelleriyle, günlük yaşam malzemeleriyle, mimari açıdan gelişmiş sistemleriyle, dinsel inanışlarıyla, tapınak merkezleriyle Anadolu'da Neolitik dönemi en iyi yansıtan illerinin başında gelmektedir.

Neolitik dönem Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en önemli merkezlerinden biri olan Diyarbakır'ı da tezimize konu aldık. Diyarbakır İli tarih boyunca hep yerleşim merkezlerinden biri olmuştur. Neolitik dönem de bu ilde bilinen çok sayıda yerleşim yeri vardır. Özellikle Neolitik döneme çok şey katan Çayönü bölgesi bu açıdan önemlidir. Dönemine ışık tutan ve zamanındaki yerleşim yerlerine öncülük etmiştir. Kazılarda ortaya çıkan mimari stiller, ölü gömme teknikleri, ölü armağanları ve diğer buluntular ile Neolitik dönem de önemli bir merkez olmuştur. Çayönü haricinde Diyarbakır ilinde Hakemi Use, Giryan, Gri Havsarik, Gölbent, Papaz Gölü, Körtik Tepe, Kikan Harabeleri dönemin başta gelen yerleşim yerlerini oluşturmuştur. Bu bölgelerde çıkarılan malzemeler Diyarbakır Müze'sinde sergilenmektedir. Daha kazılmamış ve yüzey araştırması yapılan çok sayıda merkez olduğu tahmin edilmektedir.

Tezimizde Neolitik Dönemde Güneydoğu Anadolu Bölgesi kapsamında Adıyaman; Gritille Höyük, Hayaz Höyük, Levzin Höyük, Gaziantep; Sakçagözü mevkii, Batman; Hallan Çemi, Demirköy, Nevala Denik, Siit; Gusir Höyük, Mardin; Boncuklu Tarla yerleşmeleri genel hatlarıyla ele alınmıştır. Bunların haricinde bu

illerde farklı Neolitik dönem yerleşmeleri olduğu tahmin edilir. Bu kazı yerlerinin çoğu Çanak Çömleksiz Neolitik döneme aittir. İçlerinde Çanak Çömlekli döneme devam eden kesintisiz bir yaşam süren yerleşim yerleri de vardır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin bazı yerleşim yerleri Ilısu Barajı, GAP Projesi ve diğer baraj çalışmalarından dolayı sular altında kalma tehlikesi altındadır. Bazıları ise sular altında kalmıştır. Suların çekilmesiyle buralarda çalışmalar yapılabilir. Detaylı kazı projeleriyle gün yüzüne çıkmayı bekleyen yüzlerce Neolitik dönem yerleşimi olduğunu söylemek zor olmaz.

Neolitik Dönemde Güneydoğu Anadolu Bölgesi adlı tezimizde yukarıda da ismini saydığımız merkezlerin dönemin özelliklerine göre araştırıp konu aldık. Neolitik dönem yerleşmelerinde kazılarda bulunan malzemeler, dönemin kültürel yapısı, ekonomik yapısı, dinsel yapıları, beslenme alışkanlıkları, sanatsal faaliyetleri, iskelet sistemleri ve bir çok konuda bilgi vermeye çalıştık. Özellikle dönem insanının çok ileri derecede zekaları ve hayal dünyaları, yaptığı şahaseler, dinsel inanışları insanları şaşırtmıştır.

Anadolu eskiden beri tarihi ve arkeolojik kaynaklarda hep geri plana atılmıştır. Bundan dolayıdır ki Güneydoğu Bölgesi'nde özellikle Çayönü, Göbeklitepe, Nevala Çori, Hallan Çemi gibi merkezlerde yapılan kazılarda çok eskilerden beri medeniyetlerin beşiği konumunda olduğunu Suriye ve Filistin bölgesi Neolitik yerleşmelerinden geri kalmayacağını bizlere göstermiştir.

Bu açıdan Neolitik dönem için Güneydoğu Anadolu Bölgesi çok önemlidir. Yapılacak olan kazılarla çok daha yeni bilgilere ulaşılabileceğini tahmin etmekteyiz. İlklerin görüldüğü bir bölge olması açısından da önemlidir. Bilinen ilk tapınak merkezinin burada olması, ilk buğday taneciğinin burada olması, ilk köy yerleşmelerinin burada görülmesi Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni bundan sonraki süreçte de ön planda tutacaktır.

Bir an önce yüzey araştırması yapıp kazılmayan merkezlerin kazılıp tarihimize kazandırılması gerekmektedir. Çünkü bu yörede tarım arazilerinin, şantiyelerin, defnecilerin, yol yapım çalışmalarının verdiği zarardan dolayı tarihimiz toprak altında tahrir edilmektedir.

KAYNAKLAR

- Akın, Enver, Kavak, Orhan, Connan, Jacques, *Demirköy Bitum Süs Eşyaları*, 23. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, Antalya, 2005.
- Aktüre, Sevgi, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, İstanbul, 1997.
- Akurgal, Ekrem, *Anadolu Tarihinin Oluşumunda Jeomorfolojik Özelliklerin Rolü*, İÜ Ed. Fak. 2010.
- Altınbilek, Çiler Algül, *The lithic assemblages of Gusir Höyük (Turkey): the preliminary results, Stone Tools in Transition: From Hunter-Gatherers to Farming Societies in the Near East* / Ferran Borrell, Juan José
- Arbuckle, B. S., Özkaya, Vecihi, *Animal exploitation at Kortik Tepe: An early Aceramic Neolithic site in southeastern Turkey*, *Paleorient* 32(2) (2006), 113-136.
- Atalay, İbrahim, "Kuvaterner'deki İklim Değişmelerinin Türkiye Doğal Ortamı Üzerindeki Etkileri", *TURQUA- V*, İTÜ Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, Ed. Prof Dr. Okan Tüysüz, Tübitak. Haziran 2005, s. 122-128
- Atlas Dergisi, *11 Bin Yıllık Nevali Çori Tapınağı, Yeniden Kuruluyor*, Temmuz, 2014.
- Atlı Balkan, Nur, Özbaşaran, Mihriban, *Akarçaytepe*, <http://tacdarn. metu. edu. tr/akarcay-tepe>
- Aydın, Hamid, *Körtik Tepe, Vecihi Özkaya ile Söyleşi*, Müze Dergisi Nisan-Mayıs-Haziran, 2012, Sayı 5, s. 64.
- Balkan Atlı, Nur, Bucak, Eyüp, Duru, Güneş, Molist, Miquel, *Akarçay Tepe 2001 Yılı Çalışmaları*, 24. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, Ankara, 2002.
- Başak, Oktay, *Taş Çağı'ndan Tunç Çağı'na Anadolu'da Maden Sanatının Gelişimi ve Kullanımı*, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı 21, 2008.
- Başgelen, Nezih, *Seramiğin Bulunup Geliştiği Anadolu'nun Benzersiz Uygarlık Dönemi: Neolitik Çağ*, *Seramik Türkiye Dergisi* sayı 13, Ocak-Şubat, 2006,
- Belinda, H. Monahan, *Animal Intensification At Neolithic Grutlle, Departman Of Anthropology*, Northwestern University, Evanston, Illinois, 60208.
- Benz, M, Coşkun Aytaç, B., Weninger K.W. Alt, Özkaya Vecihi. *Stratigraphy and Radiocarbon Dates of the PPNA Site of Körtik Tepe, Diyarbakır*, *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* 26, 2010, 2011, 81-100

- Bıçakçı, Erhan, Çayönü House Models and a Reconstruction Attempt for the Cell-Plan Buildings, Halet Çambel için –Prehistorya yazıları/ Reading in Prehistory Studies Presented to Halat Cambel, İstanbul s.101-125.
- Bildirici, Hüseyin, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Neolitik Çağ Heykel Sanatı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi Bilim Dalı, Konya, 2011.
- Bozbay, Heval, *Akarçay Tepe Yerleşmesinden Neolitik Dönem'e Ait Üç Adet Hayvan Biçimli Minyatür Kap ya da Kap Biçimli Hayvan Figürini*, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2013, Sayı:30, ss. 177-184.
- Bozbay, Heval, *Neolitik Dönem Akarçay Tepe (Şanlıurfa) Yerleşmesinin Hayvan Figürinleri*, Colloquium Anatolicum, Anadolu Sohbetleri 12, Türk Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü, 2013.
- Braidwood, Robert J., *Tarih öncesi İnsanları*, (Çev: B. Altınok). Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.
- Braidwood, Robert, *Tarih Öncesi İnsan*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1995, s. 3
- Brian, L. Peasnall, Robert, H. Dyson, *Intricacies of Hallan Çemi*, Research Note, Expedition, 44/1, s 6
- Brian, L. Peasnall, Richard, W. Redding, R. Marc, Nesbitt, Michael, Rosenberg, *Hallan Çemi, pig husbandry, and post-Pleistocene adaptations along the Taurus-Zagros Arc (Turkey)*, In: Paléorient, 1998, vol. 24, n1. pp. 25-41.
- Britt, M. Starkovich, Mary, C. Stiner, *Hallan Çemi Tepesi: High-ranked Game Exploitation alongside Intensive Seed Processing at the Epipaleolithic-Neolithic Transition in Southeastern Turkey*, Anthropozoologica 44(1): 41-61.
- Caneva, I., Conti, A. Clemorini, M., Zampetti, D., *The Çayönü Crippled Litric Industries*, 9. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, S. 268, Ankara, 1993.
- Charles, C. Mann, *"The Birth of Religion"*. National Geographic, Haziran, 2011.
- Childe, Gordon; *Kendini Yaratan İnsan*, çev. Filiz Ofluoğlu, Varlık Yay., 5. basım, İstanbul, 1996

- Collins, Andrew, *Göbekli Tepe's Sister Site Another Temple of the Stars?*
<http://www.andrewcollins.com/page/articles/Karahan.Htm> Erişim Tarihi:15.11.2015
- Coşkun, Aytaç, Benz, M, Erdal, Y S, Koruyucu, MM, Deckers, K, Riehl S, Siebert, A, Alt, K. W., Özkaya V. 2011: “*Living by the Water – Boon and Bane for the People of Körtik Tepe*”, *NeoLithics* 2/10: 60-71.
- Çambel, Halet , Braidwood, Robert, *İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları Karma Projesi:1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış*, İstanbul, 1980.
- Çambel, Halet, Braidwood JR. *İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi: 1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış*”, Prehistoric Research in Southeastern
- Çambel, Halet, Braidwood Robert J, Özdoğan, Mehmet, 1982. “*Çayönü Kazısı 1981 Yılı Çalışmaları*”, IV. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, s. 9-24.
- Çambel, Halet, *Çayönü Kan Analizleri İle İlgili İlk Buluntular*, 2. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, S. 129, Ankara, 1986.
- Çambel, Halet, Robert J. Braidwood, Özdoğan, Mehmet, Schirmer, Wulf,, *Çayönü Kazısı 1981 Çalışmaları*, 4. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1982, s. 12
- Çambel, Halet, Robert, Braidwood T, Özdoğan, Mehmet, Wulf, Schirmer, *1985 Yılı Çayönü Kazısı*, 8. Kazı Sonuçları Toplantısı,, s.53, Ankara.
- Çambel, Halet, Robert, J. Braidwood, Özdoğan, Mehmet, Schirmer, Wulf, *1987 Yılı Çayönü Kazıları*, 10. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 1, s. 39, Ankara, 1988.
- Çambel, Halet, Robert, J. Braidwood, Özdoğan, Mehmet, Schirmer, Wulf, *1986 Yılı Çayönü Kazısı*, 9. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, S. 40, Ankara, 1987.
- Çambel, Halet, Robert, J. Braidwood, Özdoğan, Mehmet, Schirmer, Wulf, *1984 Yılı Çayönü Kazısı*, 7. Kazı Sonuçları Toplantısı, s.45, Ankara, 1985.
- Çambel, Halet, Robert, J. Braidwood, Özdoğan, Mehmet, Schirmer, Wulf, *1988 Yılı Çayönü Kazıları*, 11. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, S. 62, Antalya, 1989.
- Çambel, Halet, Robert, J. Braidwood, *Çayönü Tepesi ve Hilar Mağaları 1979 Çalışmaları*, 2. Kazı Sonuçları Toplantısı, s 123, Ankara, 1980.

- Çelik, Bahattin, *Hamzan Tepe in the light of new finds*, Documenta Praehistorica XXXVII (2010).
- Çelik, Bahattin, *Karahan Tepe: A New Cultural Centre in the Urfa Area in Turkey*, Documenta Praehistorica XXXVIII (2011).
- Çelik, Bahattin, *Şanlıurfa Yeni Mahalle – Balıklıgöl Höyüğü*, (Eds: M.Özdoğan – N. Başgelen). *Anadolu’da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa’ya Yayılımı – Türkiye’de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 165-178.
- Çevik, Özlem, *Arkeolojik Kanıtlar Işığında Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci, Kurumsal Bir Değerlendirme*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Çığır, Dikyol Derya, *Education In Prehistoric Times*, International Journal of Social Science, Volume 5 Issue 6, p. 160-173, December 2012
- Çiner, Refakat, *Gaziantep Çevresinde Bulunan Paleolitik Buluntular*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
- Çoksolmaz, Ece, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmelerinin Anadolu’daki Dağılımı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Prehistorya Arkeolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.
- Demircan, Osman; “*Buzul Çağları*”, Bilim ve Teknik Dergisi, Cilt 17, Sayı199, 1984, s. 1-4
- Desti, Marc, *Anadolu Uygarlıkları*, s. 16, 2005.
- Ellis, Richards S., *The 1983 Season At Gritille*, 6. Kazı Sonuçları Toplantısı, S. 65, İzmir, 1984.
- Ellis, Richards S., *The Gritille Project*, 5. Kazı Sonuçları Toplantısı, s. 117, İstanbul, 1983
- Eran, Yaprak, *Arkeolojide Konut Mimarlığı*, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü, Ankara, s. 37-40, 1995.
- Ercoşkun, Pakize, *Settlement Pattern in Southeast Anatolia: An analyse of the structures at the site of Nevalı Çori*, Katholieke Universiteit Leuven Faculty of Arts, Leuven, 2007.
- Erman, Ertuğrul, *Göbekli Tepe’nin Kardeşi Bilinmeyen Değer: Karahan Tepe*, <http://arkeofili.com/?p=1191>
- Frangipane Marcello, *Yakındoğu’da Devletin Doğuşu*, s. 49-50, 2002.

- Güler Mustafa, Çelik, Bahattin, Gül ,Güler , *New Pre-Pottery Neolithic Settlements from Viranşehir District*, Anatolia, Sayı 38, s. 164-180.
- Güler, Mustafa, Çelik, Bahattin, Güler, Gül, *Türkiye'nin Güneydoğusun'da Yeni bir Çanak Çömleksiz Neolitik Yerleşim:Taşlı Tepe*, Anatolia, Sayı 37, S. 225-236.
- Güngör, Aslı, *Neolitik Dönemde Beslenmenin İnsan Morfolojisine Yansımaları*, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1998. C.38, sayı 1.2.
- Harald, Hauptmann, “Nevali Çori”, 12. 000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter / S. Gün) Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, 442.
- Haspolat, Yusuf Kenan, *Diyarbakır Sosyokültürel Tarihi 2*, Editör Prof. Dr. Yusuf Kenan Haspolat, Yrd. Doç. Dr. Nizamettin Hamidi, Kasım 2013, s33-34.
- Hauptmann, Harald, “Yukarı Mezopotamya'da Erken Neolitik Dönem”, Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, T. C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1998, s. 117-153.
- Hauptmann, Harald, “Nevali Çori”, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, 2. cilt, YEM yayını, İstanbul, 1997, s. 1344-1345.
- Hauptmann, Harald, *Nevali Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem*, (Edt: M.Özdoğan – N. Başgelen). Anadolu'da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa'ya Yayılımı – Türkiye'de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s 149, 2007
- Hauptmann, Harald, Schmidt, Klaus, “12. 000 Yıl Önce Anadolu: Erken Neolitik Dönem Yontuları– İnsanlığın En Eski Anıtları, Stuttgart, s. 430- 43,. 2007.
- Hughes, Erica, *Absolute and Relative Dating of Hallan Cemi Tepesi, A Master's Thesis, Department of Archaeology and History of Art*, Bilkent University, Ankara, June 2007.
- Kartal, Metin, Taşkiran, Harun, Bulut, Kaan, Dinç, Onur, *Yontmataş Bulguları Işığında Yukarı Dicle Havzası'nda Yeni bir Neolitik Yerleşim: Boncuklu Tarla*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
- Karul, Necmi, Ayhan, Ahmet, Özdoğan, Mehmet, *2001 Yılı Mezraa-Teleilat Kazısı*, 24. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 1, Ankara, 2002, S. 161.

- Karul, Necmi, *Dicle'nin Kıyısında Dünyanın İlk Köyleri*, Atlas, Mart, 2013, Sayı 240.
- Karul, Necmi, *Gusir Höyük, Siirt: Yerleşik Avcılar*, Atlas, 2013
- Kınal, Firuzan, *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1998 s. 1-3.
- Köroğlu, Kemalettin, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 41.
- Kuran-ı Kerim “Enbiya Suresi 21. ayet”
- Kuran-ı Kerim, “Şuara suresi, 45. ”
- Kürkçüoğlu, A. Cihat, “Şanlıurfa “ T.D.V İslam Ansiklopedisi, 36. sayı,
- Mahsereci, Nalan, Prof. Dr. Klaus Schmidt ile Söyleşi, “Son Avcı Toplayıcı Toplulukların Görkemli İzi”, *Bilim ve Gelecek Dergisi*, Aralık 2007, sayı 46.
- Makoto, Arimura, Balkan Atlı, Nur, Borell F., Cruells Walter, Duru, Güneş, Erim-Özdoğan, Aslı, Ibanez, J., Maeda, Osamu, Miyake, Yutaka, Molist, Miquel, Özbaşaran Mihriban. *A New Neolithic settlement in the Urfa region : Akarçay Tepe*, 1999. In: *Anatolia Antiqua*, Tome 8, 2000. pp. 227-255.
- Memiş, Ekrem, *Eskiçağ Türkiye Tarihi, En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar*, 12. baskı, 2013 s. 3-4
- Mısır, Adnan, *1990 yılı Şanlıurfa Nevali Çori Kazısı*, 2. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, s 201, 1991, Ankara.
- Mutluay, Nazmiye, *Anadolu Neolitik Çağ Uygarlığı*, Ankara, 2010.
- Newman, Huge, *The Forgotten Stones of Karahan Tepe, Turkey*, <http://www.ancient-origins.net/ancient-places-europe-opinion-guest-authors/forgotten-stones-karahan-tepe-turkey-001917>
- NTVMSBC “A.Cihat Kürkçüoğlu ile röportaj”, *Göbeklitepe’de Ölümler Güneşe Gömülüyordu*” Mayıs, 2012.
- Özbaşaran, Mihriban, Güneş, Duru, Balkan Atlı, Nur, Molist, Miguel, Bucak, Eyüp, *Akarçay Tepe 2002*, 25. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. cilt, Ankara, 2003.
- Özbaşaran, Mihriban., Bucak, Eyüp., Miguel, Molist., *Akarçay Tepe*, 2005, 28. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. cilt, Çanakkale, 2006.

- Özbek, Metin, " 50 Soruda İnsanın Tarihöncesi Evrimi", Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 1. Baskı, İstanbul, s. 170-179.
- Özbek, Metin, "Antropolojiye Giriş" Hacettepe Üniversitesi, Ankara. 1990.
- Özbek, Metin, *Çayönü İnsanları ve Sağlık Sorunları*, 4. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, S. 125, Ankara, 1988.
- Özbek, Metin, *Son Buluntular Işığında Çayönü Neolitik İnsanları*, 5. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, S. 164, Antalya, 1989.
- Özdemir M. Ali, *İklim Değişimleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, s. 175.
- Özdoğan, Aslı Erim, "Çayönü Tepesi" Arkeo Atlas Sayı 1, s. 77, 2002.
- Özdoğan, Mehmet, "Çanak Çömlekli - Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ", ArkeoAtlas Dergisi, sayı 2, 2002a, s. 70.
- Özdoğan, Mehmet, "Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ". Arkeo Atlas, s 66, 2002.
- Özdoğan, Mehmet, "Güneydoğu Anadolu'nun Kültür Tarihindeki Yerine Farklı Bir Bakış", Türkiye Bilimler Akademisi-Akademi Forumu, sayı14, Ankara, 2002, s. 20-26
- Özdoğan, Mehmet, "Neolitik Çağ Neolitik Devrim İlk Üretim Toplulukları Kavramının Değişimi Ve Braidwoodlar", Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi VII, 2004, s. 43-50
- Özdoğan, Mehmet, Özdoğan, Aslı, Caneva, Isabella, , Koyunlu, Alpaslan, *1991 Yılı Çayönü Kazıları*, 14. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 1, S. 91, Ankara, 1992.
- Özdoğan, Mehmet, Özdoğan, Aslı, Caneva, Isabella, , Koyunlu, Alpaslan, *1990 Yılı Çayönü Kazı ve Onanm Çalışmaları*, 13. kazı Sonuçları Toplantısı, Çanakkale, 1991.
- Özdoğan, Mehmet, Özdoğan, Aslı, Danlella, Bar-Yosef, WiHem, Van Zeist, *Çayönü Kazısı ve Güneydoğu Anadolu Karma Projesi 30 Yıllık Genel Bir Değerlendirme*, 15. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 1, S. 115, Ankara, 1993.
- Özdoğan, Mehmet, *Teleilat Höyük*, O. D. T. Ü. -TAÇDAM- [http://tacdam. metu. edu. tr/teleilat-hoyuk](http://tacdam.metu.edu.tr/teleilat-hoyuk)
- Özdoğan,Aslı Erim, *Çayönü, Türkiye'de Neolitik Dönem*, Metinler, s.. 57-99. Arkeoloji ve Sanat Yayınları,İstanbul,

- Özdöl Kutlu, Serap, *Neolitik Dönemde Tekstil, Aktüel Arkeoloji*, aktuelarkeoloji.com/
- Özdöl, Serap. “Çanak Çömleksiz Neolitik Çağda Güneydoğu Anadolu’da Din ve Sosyal Yapı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* Cilt XXVI, Sayı 1 Temmuz 2011, 173-199.
- Özkaya, Vecihi, “Körtik Tepe: An Early Prepottery Neolithic Site in The Upper Tigris Valley”, *Anadolu’da Doğdu. Festschrift für Fahri Işık zum 60. Geburtstag* (2004) 585-599.
- Özkaya, Vecihi, *2002 Yılı Körtiktepe Kazısı*, 25. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 1., s. 104, Ankara, 2003.
- Özkaya, Vecihi, Coşkun, Aytaç, “Körtik Tepe”, *12000 Yıl Önce “Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya Yolculuğunun Başlangıcı” Neolitik Dönem* (2007), 86-88, 143-156.
- Özkaya, Vecihi, San Oya, “Körtik Tepe: Bulgular Işığında Kültürel Doku Üzerine İlk Gözlemler”, M.Özdoğan ve N. Başgelen (yay.), *Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı: Türkiye’de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular* (2007), 21-36.
- Özkaya, Vecihi, San, Oya, Coşkun Aytaç, Barın, Gürol, Aksoy, Murat, Şahin Feridun S., *Körtiktepe 2006 Kazısı*, 29 Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 1, S. 353, Kocaeli, 2007.
- Özkaya, Vecihi, San, Oya, Coşkun Aytaç, Şahin, Feridun S., Kartal, Metin, *Körtiktepe 2007 Kazısı*, 30. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 1, S. 87, Ankara, 2008.
- Özkaya, Vecihi, San, Oya, *Körtiktepe 2001 Kazısı*, 24. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, s. 425, Ankara, 2002.
- Özkaya, Vecihi, San, Oya, *Körtiktepe Arkeolojik Kazıları*, 23. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, S. 425, Ankara, 2001.
- Özkaya, Vecihi, Coşkun, Aytaç, *Körtik Tepe Kazıları-Erken Neolitik Dönemde Bölgesel Kültürel İlişkiler Üzerinde Bazı Değerlendirmeler*, Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları, Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı, İstanbul, 2008, s 86.

- Özkaya, Vecihi, Coşkun, Aytaç, *Anadolu'nun Erken Tarihinde Körtiktepe'nin Yeri ve Önemi*, Arkeoloji ve Sanat Dergisi, Sayı 129, S. 1-17, İstanbul.
- Özkaya, Vecihi, Coşkun, Aytaç, *Körtik Tepe 2009 Yılı Kazısı*, 32. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, s. 84, İstanbul, 2010.
- Özkaya, Vecihi, Coşkun, Aytaç, *Körtik Tepe, a new Pre-Pottery Neolithic A site in south-eastern Anatolia*, Antiquity Vol 83 Issue 320 June 2009.
- Özkaya, Vecihi, *Excavations at Körtik Tepe. A New Pre-Pottery Neolithic A Site in Southeastern Anatolia*. NeoLithics 2: 3-8, 2009.
- Özkaya, Vecihi., San, Oya, Coşkun, Aytaç., Şahin, Feridun S, Barın, Gürol, Kartal, Metin, Erdal, Yılmaz S., *Körtik Tepe 2008 Yılı Kazısı*, 31. Kazı Sonuçları Toplantısı, I. cilt, Ankara, 2009, s. 517.
- Özkaya, Vecihi, *Körtiktepe 2005 Yılı Kazısı*, 28. Kazı Sonuçları Toplantısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, s. 33, Çanakkale, 2006.
- Özterzi, Sevil, *Anadolu'da Neolitik ve Kalkolitik Dönemdeki Mezar Tiplerinin ve Ölü Gömme Tekniklerinin Sosyo Kültürel Açidan Değerlendirilmesi*, Ankara, 2011.
- Roodenberg, J. Jacob, *1983 Yılı Hayaz Höyük ve Civarı (Kumartepe) Kazıları*, 6. Kazı Sonuçları Toplantısı, İzmir, 1984.
- Roodenberg, Jacob. *Hayaz Höyük and the final PPNB in the Taurus foothills*. In: Paléorient, 1989, vol. 15, n°1. pp. 91-101. doi : 10. 3406/paleo. 1989. 4487
- Rosenberg, Michael, *"HallanÇemi" Türkiye'de Neolitik Dönem*, İstanbul, 2007.
- Rosenberg, M., Peasnell, B., *"A Report on Sounding at Demirhöyük"* Anatolica 24, "s. 199, 1998.
- Rosenberg, Michael and Redding, Richard W., *Hallan Çemi and Early Village Organization in Eastern Anatolia*, Fundamental in Archaeology, Chapter 3, Plenum Press, New York, 1995.
- Rosenberg, Michael, *"The Hallan Çemi Excavation 1991"*, XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı, I. Cilt, Ankara, s. 117-1993.
- Rosenberg, Michael, *Hallan Çemi Tepesi Some Further Observations Concerning Stratigraphy and Material Culture*, Anatolica XX, s. 128, 1994.
- Rosenberg, Michael, *Hallan Çemi*, Neolithic in Turkey, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 25, İstanbul, 1999.

- Rosenberg, Michael, İnal, Necdet , ''*The Hallan Çemi Excavation 1992*'', XV. Kazı Sonuçları Toplantısı, I. Cilt, Ankara, s. 126, 1993.
- Rosenberg, Michael, Mark Nesbitt, Richard K Redding, Thornas F. Strasser, *HALLAN CEMI TEPE: Some Preliminary Observations Concerning Early Neolithic Subsistence Behaviors in Eastern Anatolia*, Anatolica, XXI. s. 7, 1995.
- Rosenberg, Michael, The Hallan Cemi Excavation 1993 II, XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı, I. Cilt, Ankara, s. 88, 1994.
- Schmidt, Klaus, ''*Göbeklitepe*'', *En Eski Tapınağı Yapanlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Çev. Rüstem Aslan, 2007.
- Sevin, Veli, *Anadolu Arkeolojisi*, 4. basım, Der yayınları, İstanbul, 2002, s 33
- Şahinalp, M. Sait, *Şanlıurfa Şehrinin Kuruluşuna Etki Eden Etmenler*, Coğrafi Bilimler Dergisi, 2006, 4 (1), 105-127
- Şenel, Alaeddin, *İlkel Topluluklardan Uygar Topluma*, Ankara, 1982.
- Tekin, Halil, "*Hakemi Use: a new discovery regarding the northern distribution of Hassuna/Samarra pottery in the Near East*", *Antiquity*, 79 nr. 303 (2005)
- Tekin, Halil, *Hakemi Use (Diyarbakır) 2007 yılı Kazıları*, 30. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 1, S. 411, Ankara, 2008.
- Tekin, Halil, *Hakemi Use Tepe*, TAÇDAM-<http://tacdam.metu.edu.tr/hakemi-use-tepe>
- Türkcan, Ali Umut, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yukarı Mezopotamya Anıtsal Kült Binaları ve Gelişimi*, Haccettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2006, S. 78.
- Umar, Bilge, *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1999.
- Umurtak, Gülsün; "*Neolitik Çağ Anadolu Figürinleri*", *Arkeoatlas Dergisi*, Sayı 1, 2002, s.106-107
- Willcox, George, Savard, Manon, *Botanical Evidence for the Adaption of Cultivation in Southeast Turkey*, The Neolithic in Turkey, Vol2, Archaeologi and Art Publications, Istanbul, 2011, S 267-280.
- Yakar, Jack, "*Prehistoric Anatolia: The Neolithic Transformation and the Early Chalcolithic Period*". Monograph Series of the Institute of Archaeology Tel

- Aviv University. Institute of Archaeology Tel Aviv University, Jarusalem, 1991.
- Yakar, Jak, *Eski Anadolu Toplumunun Arkeolojideki Yansımaları*, İstanbul, 2014, Cilt 1, s. 90.
- Yakar, Jak, *Prehistoric Anatolia: The Neolithic Transformation and the Early Chalcolithic Period*. Graph-Chen Press, Kudüs, 1991.
- Yalçın, Turan, *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de Yukarı Mezopotamya'da Küçük Taş Eserler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.
- Yazar, Müjde, *Anadolu'da Neolitik Dönem Sanat ve Merkezleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalı Eski Çağ Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.
- Yener, Emin, *Levzin Höyük Kurtarma Kazısı 1991*, 3. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, Efes, 1992.
- Yıldırım, Recep, *Eskiçağ Tarih ve Uygarlıkları*, İzmir, 2011, s. 26
- Yosef, Garfinkel, , "The Earliest Dancing Scenes in the Near East", Near Eastern Archaeology, Vol: 66, No: 3, s. 84 – 95, 2003
- Yurt Ansiklopedisi, "*Urfa*". İstanbul 1982. Cilt 10. s. 7354-7366

İNTERNET ADRESLERİ

- <http://arkeolojihaber.net/2011/12/19/tarih-uzerinden-kamyonlar-gececek/>
- [http://tayproject.org/Demircitepe / Demirköy](http://tayproject.org/Demircitepe/Demirköy)
- [http://tayproject.org/Hakemi Use Tepe](http://tayproject.org/HakemiUseTepe)
- [http://tayproject.org/Biris Mezarlığı](http://tayproject.org/BirisMezarligi)
- [http://tayproject.org/Gürcütepe](http://tayproject.org/Gurcutepe)
- <http://toplumvetarih.blogcu.com/gurcutepe-de-okuz-ceylan-domuz-tilki-esek-buluntulari/5046889>
- [http://www.korumakurullari.gov.tr/Eklenti/37148, 2850-470811-boncuklu-tarla-zeviya-mahekhoyugu.pdf?0](http://www.korumakurullari.gov.tr/Eklenti/37148,2850-470811-boncuklu-tarla-zeviya-mahekhoyugu.pdf?0)
- <http://www.tayproject.org/SAKMağaraları>
- <http://www.tayproject.org/Giryan-GriHami>

<http://www.tayproject.org/Gölbent> Mevkii

<http://www.tayproject.org/Gritille> Höyüğü

<http://www.tayproject.org/Hayaz> Höyük

<http://www.tayproject.org/LEvzin> höyük

<http://www.tayproject.org/Söğüt> Tarlası 2

<http://www.tayproject.org/TAYages>

fm\$Retrieve?CagNo=9101&html=ages_detail_t.html&layout=web

<http://www.tayproject.org/TAYages>

fm\$Retrieve?CagNo=9101&html=ages_detail_t.html&layout=web

http://www.viransehir.com.tr/author_article_detail.php?article_id=133

Göbeklitepe belgeseli. <http://youtube.com/watch?v=y+5FW-g8An8> Erişim tarihi:14.

02. 2014

www.körtiktepe.com/Evreler

[www.urfakultur.gov.tr/Nevali Çori](http://www.urfakultur.gov.tr/Nevali_Cori)

<http://safkanlaz.blogspot.com.tr/>

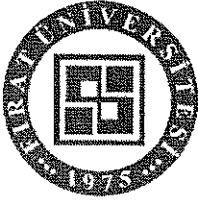
ÖZGEÇMİŞ

AD-SOYAD: Muammer ÖZDEMİR

DOĞUM YERİ VE TARİHİ: Elazığ-1987

İlköğrenimimi Elazığ Dumlupınar İlköğretim Okulunda tamamladım. Liseyi Elazığ Mehmet Akif Ersoy Lisesinde bitirdim.2005 yılında Fırat Üniversitesi Tarih Bölümünü kazandım.2009 yılında mezun oldum.2010 yılında askerlik görevimi kısa dönem olarak İskenderun’da yaptım.2011 yılında Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesinde Formasyon Sertifikamı aldım.

2012 yılında Özel Eğitim Kurumunda 2 yıl süreyle öğretmenlik yaptım.2013 yılında Fırat Üniversitesi Tarih Bölümü Eski Çağ Tarihi Ana Bilim Dalında Tezli Yüksek Lisans’a başladım. Şu anda özel bir firmada yönetici olarak çalışmaktayım.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Muammer ÖZDEMİR
Öğrenci Numarası	12211120
Enstitü Anabilim Dalı	Tarih
Programı	Eskiçağ
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ
Tez Başlığı (Türkçe)	Neolitik Dönemde Güneydoğu Anadolu

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 208 sayfalık kısmına ilişkin, 23/12/2015 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 12'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ
Danışmanın
(İmzası)

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
Anabilim Dalı Başkanı
(İmzası)

F.Ü.LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ÖĞRETİM YÖNETMELİĞİ

Madde 41- Lisansüstü tezleri ile birlikte teslim edilmesi gereken belgeler şunlardır:

- a) Lisansüstü tezler, savunma öncesinde **intihal program raporu** ve ilgili makale şartını¹ sağladığına dair belgeleri ile birlikte enstitüye teslim edilir.
- b) İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

¹ Makale şartı doktora öğrencilerini kapsamaktadır.